

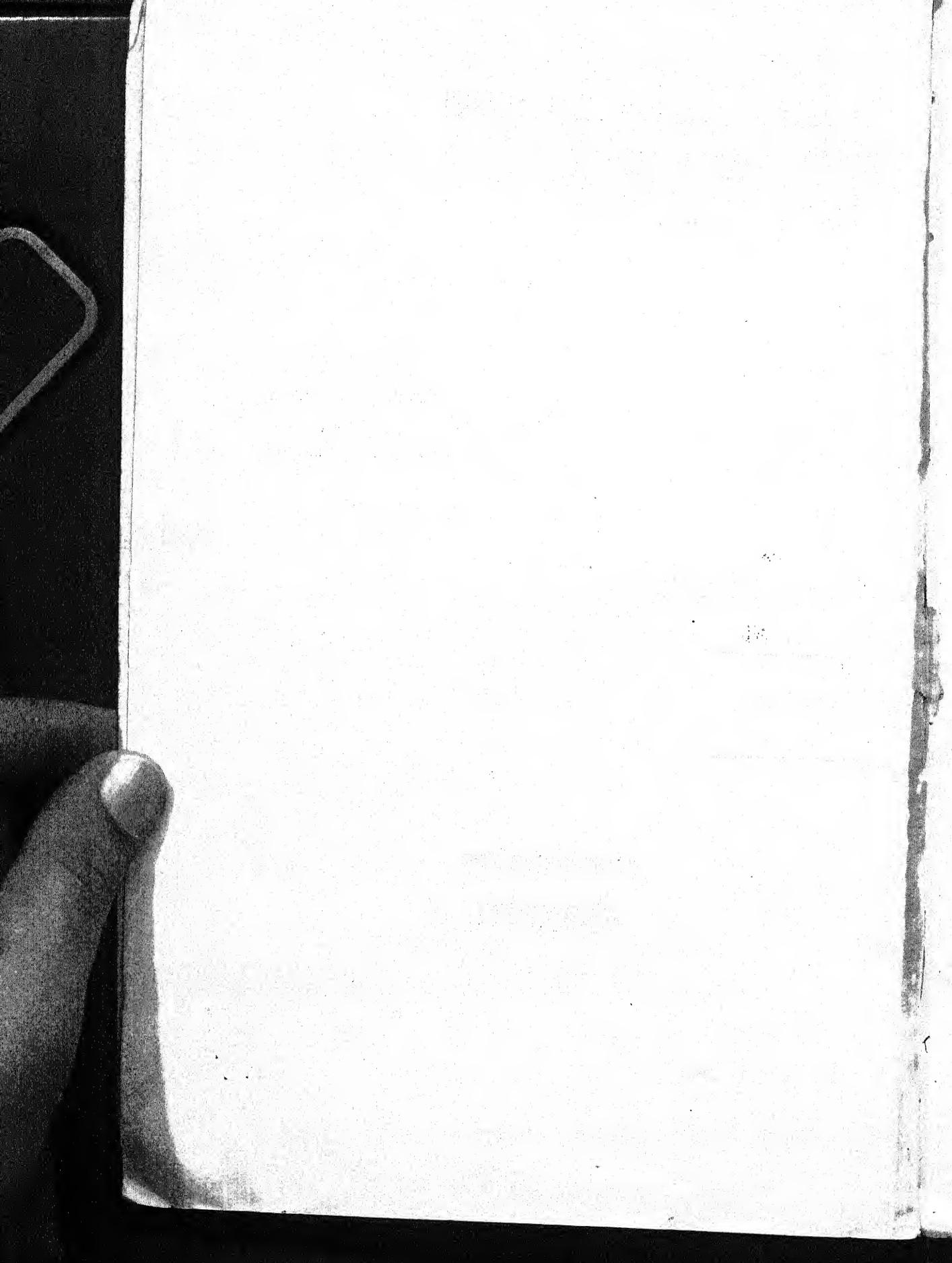
GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the Authority
of the Government of
His Highness the Maharaja
Gaekwad of Baroda.

GENERAL EDITOR,
B. BHATTACHARYYA,
M. A., PH. D.
Rājyaratna, Jñānajyoti.

A. N.
12793
No. XC

श्रीनडपादविरचिता
सकोहदशाटीका

SEKODDESATIKA

of

Nadapāda (Nāropa)

Being a commentary of the Sekoddesa Section of the
Kālacakra Tantra

7367

The Sanskrit Text edited for the first time with an introduction
in English

By

MARIO E. CARELLI, Dr. LITT.

SaIT
Nad/Carr

Ref. B Sa 1
Nad/Carr

TOD
25.10.42
FEB XXV FEB XXV
1941 G.O.S.
Oriental Institute
BARODA

891.2.008.325
Carr.
Carr II

CENTRAL ASHOKA LIBRARY
LIBRARY NEW DELHI.

Acc. No. 7967.....

Date..... 11-12-56.....

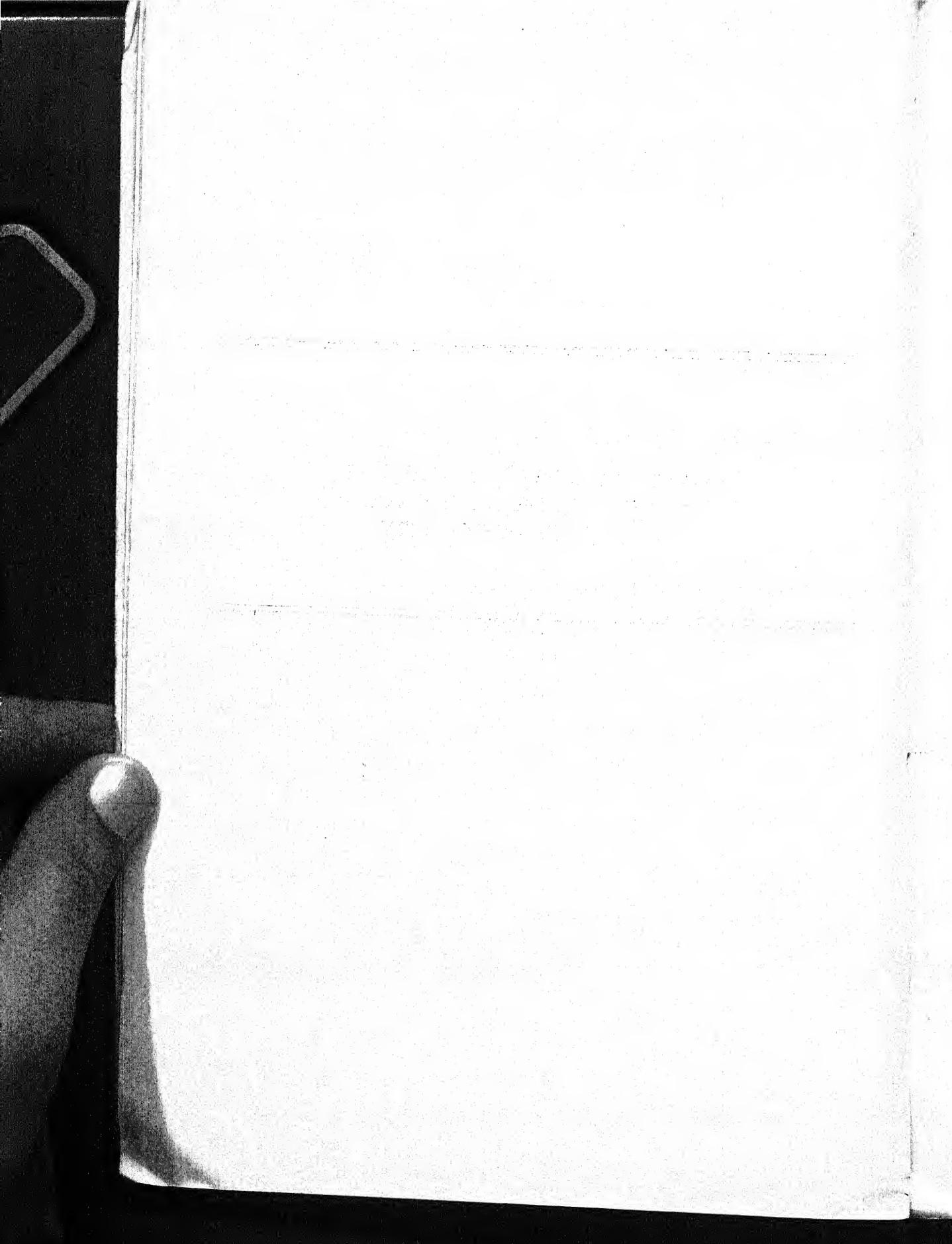
Call No. S. I. T.
Nad/Car

Printed at the Government Press, Baroda and published on behalf of
the Government of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya,
Director, Oriental Institute, Baroda

Price Rs. 2-8-0

TO

HANS AND MARTHA LÄUCHLI AS
A TOKEN OF GRATITUDE FOR
THEIR LONG HOSPITALITY

PREFACE

The edition of the present work had been undertaken in 1931 when my master, Dr. G. Tucci, entrusted me with the transcription of the palm-leaf ms. of *Sekoddeśatika* he had borrowed from the Maharaja's library, Kathmandu, Nepal. Owing to many delays in my work the printing could not be started before the early months of 1939, when this book had been virtually completed for three years. Again my internment in June 1940, stopped the publishing in its middle for several months until Dr. Bhattacharyya very kindly volunteered to revise the proofs and look after the printing of the remainder.

This work therefore reflects rather an early stage of my researches and views on the Buddhist Tantras. The edition of the text itself could have been carried up to a higher level of correctness and faithfulness to the ms. had it been possible to revise it thoroughly on the palm-leaf original again. But the Director of the Maharaja's library, Kathmandu, to whom I am indebted for the first loan of the ms. could not afford to let me have it again during the proof correction, and a photographic reproduction proved too expensive. Such as it is, therefore, this work may have to be subjected to a thorough revision before its second edition.

I must thank here the crowd of masters and friends who helped me from beginning to end: Prof. Formichi, who very patiently assisted me in moving my first steps into the mysteries of Tantras; Miss E. Waugh, Mrs. W. Gardener and Mr. P. Walton, who revised and corrected the Introduction, Pandit Sadānanda Pāthaka, who helped me in correcting the proofs; all those who were my hosts during the several months of transcription and revision of the text: the families Codacci-Pisanelli, Sansonetti and Läuchli, and Mr. Sinopoli. Above all my gratitude goes to Dr. G. Tucci who has throughout been my guide and inspirer in interpreting and getting published this book and others to follow.

M. CARELLI.

INTRODUCTION

The title of this work means: "a commentary on the treatise of the baptism". It would be more exact, though at first less clear, to translate: "a *tikā* of the *Sekoddesa*". The *tikā* is a particular form of a small explanation of a philosophic work. In the *Sekoddesatikā* itself we find a clear classification of the tāntric treatises belonging to a single group or cycle. The translation of the relative passage is given below:

"In every Tantra which deals with the yogis and the yoginis there are three kinds of "uddesa" (exposition of a doctrine) and three kinds of "nirdesa" (a more specific illustration of it). The word "uddesa" is explained by itself. The second kind of "uddesa" is called "praty-uddesa" and the third a "mahoddesa". Even so the word "nirdesa" is clear by itself, and its second and third kind are respectively styled "pratinirdesa" and "mahānirdesa". The whole group of the uddesas and nirdesas forms a "tantrasaṅgīti," that is to say, the harmony of the chords, which is a figurative mood to mean the concordance of the entire set of tāntric texts. The whole of the uddesas is styled a "laghu-tantra", that is to say, a smaller tāntric system. The whole of the nirdesas is styled a "mūlatantra" or a fundamental tāntric system, a great tantra. An example of the first is the *Vimalaprabhā* in its edition of one thousand eight hundred verses; an example of the other is the same work in its greater form of twenty five thousand verses.

In spite of its title the *Sekoddesatikā* ("a commentary of the treatise on the 'tāntric' baptism") is not only an explanation. It contains many important details on tāntric rituals and gives many enlightening interpretations of the underlying theories. The fundaments of the Vajrayāna are mythical, the development of the doctrine is concealed under allegoric and abstruse expressions. In the *Sekoddesatikā* and similar works a clear distinction is always drawn between the outer (*bāhya*) and the inner (*adhyātmika*) sense, the first being the literal meaning of the words, and the second the key of the occult doctrine on which all the system is grounded. This dualism is not an artificial one. It reflects a deeper conception of life, in which the cosmos is believed to have two aspects and two meanings. In the way of spiritual progress everyone may, likewise, reach the former and the latter stages of perfection and attain to the lower and the highest visions of truth. The reader will consequently be struck by the frequent references to the twofold series of spiritual attainments (*laukika* and *lokotara*) which are the aim and the confirmation of this mystical training. According to this bipartition the eleven forms of the rite of baptism are ranged in two groups; and the supramental visions that are the yogi's contemplation of cosmos may be also divided into two grades. This is

the innovation that Mahāyāna and chiefly Vajrayāna introduced into the former buddhist mysticism. All the fivefold series of which the pañicatathāgata worship consists are here composed of six elements, the last of which is transcendent. To the common five human senses jñāna is added, that is to say, the supreme sense of the mystic knowledge, the object of which is jñāna, or the matter of the supreme knowledge. It is not only here that we may notice this use of the same term in two different meanings one of which is subjective and the other objective. But in this case the sixfold series is opposed to the fivefold one of the tradition, and is said to belong to the utpannakrama (the spiritual progression) while the group of five represents the stage of the utpattikrama (the physical development). In this system a further stage is added to the early buddhist trikāya. A fourth "body" is conceived and styled sahajakāya or elsewhere svābhāvikakāya, (the inborn body). As to the signification of this succession of bodies and to the definition of them the Sekoddesatīkā explains the matter very clearly and points out the manifold connexions between the four conditions of the human body (waking, dreaming, sleeping and catalepsy), the four abhisambodhis (progressive development of the psychic power) and the four kāyas.

In all these explanations the term vajra often recurs. It would overstep the limits of the present work to give an exhaustive interpretation of this word. It is enough to say that vajra (thunderbolt, diamond, here only in the latter sense) is the keystone of the whole Vajrayāna system. As in many other esoteric traditions, a very high stage of perfection is indicated by this term. In the Hebraic-Greek mysticism we find that the adept who had reached the last step of initiation was styled Adamas, either to mean his spiritual rebirth in the "new Adam", or to show that he now was "a diamond", steady and hard like the carbon crystal obtained by the burning of the former individual. The whole of this system pivots upon the idea of the vajra, which is the supreme ideal, but at the same time environs the initiate from his first steps. Everything which concerns this mystic training bears this name. The water for the preliminary purification, the pot that contains it, the sacred formula to repeat over it, the tooth-pick by which a peculiar rite is performed, all is vajra. The disciple who submits himself to the esoteric rules must find a new world and be brought into a strict contact with it. From the very beginning he must see, hear, touch and taste sense-objects in a different way than that to which he was accustomed. He has to be overwhelmed by the sense of a transcendent reality and led to perceive its symbols in everything around him. Later on, he will be given a new name, beginning with "vajra".

All the sacred performances described in these texts are not, however, mere symbols which are adopted in order to bring suggestion on the disciple and devoid of any objective value. One cannot speak of them as elements of a psychologic training which has only an abstract reference to ideas and feelings. Of course these rites are psychological. But there is no denying that they deal with all the functions of the human body and all the powers of the human soul. The scientists,

chiefly Western, must not forget this and must avoid the risk of any "idealized" interpretation. In Vajrayāna and similar systems the external world is never denied. The western opposition of spirit and matter is entirely absent in them. Things are looked at in quite a different way.

As I have said formerly, this text is a *ṭīkā*, that is to say, a short explanation of the treatise on the *Seka* (=sekoddesa).

The word *seka* means the same as *abhiṣeka*, which occurs often in epic and dramatic poetry as well as in law codes. Most usually *seka* is the ceremony of unction which is performed on the head of every new king.

But this symbolic rite is perhaps connected with religious baptism. Royal power was believed to be of heavenly origin and coronation contained religious elements. Symbols are always clues to an older reality. In the king's coronation the ritual aspersion symbolized the transmission of royal authority, which in reality was not given by the holy water, but by the institution of monarchy and the will of the people. Holy water, consequently, refers to a religious rite in which it had its real function and which of course, preceded the monarchical baptism, or, at least, was one with it. As to the antiquity of this ceremony, which exists now in so many religions, I think it impossible to say anything exact. But the essential idea present in it is one of washing. In Sanskrit dictionaries we find that *seka* and *abhiṣeka* mean also holy bath. The streams of regeneration, had to be the material correspondent of the streams of a new power with which the soul was invested. Thus we can conjecture that Indian baptism like Christian baptism, which was originally performed in Jordan waters, implied not only an aspersion, but also an immersion, or perhaps both. But in historic India we find them two separate rites and the *seka* that we shall deal with is a ceremony of aspersion.

In order to get a clearer idea about the evolution of this rite, we must analyze its Tibetan name, which is not modelled here, as such terms usually are, on the Sanskrit. Tibetan *dbai bskur ba* is registered in Sarat Chandra Das' dictionary as meaning "to consecrate, anoint with royalty". But if we consider that Tibetan *dbai* designated the mystic powers as well as the royal ones, we shall easily understand that *dbai bskur ba* signifies a transmission of mystic powers. Beyond all these attempts to explain the name of this rite from our own point of view, we must take into consideration what Naropā himself says about the title of his work. At the beginning we find: "*seka iti sicyate' nena kāyādikam nirmalam nirāvaraṇam kriyate*", that is to say: "the *seka* is called so because by it one is sprinkled, and his body and other elements become clean and unobstructed." All this is nothing but clear etymological explanation. Tibetan translation, however, gives to the root *sic* quite a different meaning, since it renders *sicyate* by *akhyud*.

But further on in the Sanskrit text still another explanation of *seka* is given, which throws much more light upon the metaphysical sense of this rite. It says that the ultimate essence of

the universe is the unfathomable effulgence of Being and that one's immersion in this is the seka. This explanation brings us back to the idea of a sacred bath, numbered among the meanings of seka and confirms the tibetan rendering *akhyud* = glide into.

Some more words must be added here in order to point out the differences between this rite and similar ceremonies. Though this last explanation implies a similarity of seka with immersion in holy water, seka is not a simple lustration. Classic antiquity offers to us many examples of lustral rites, which do not seem to belong to the same type. The word lustration itself derives from Roman culture. It comprises a number of purificatory rites including holy baths. Such ceremonies were also performed by the Jews and in the Greek mysteries. Their main aim is purification, which takes place without any active participation of the person who has to be purified. Other rites, such as the taurobolium and criobolium, seem to belong to quite a different category. The ceremony was preceded by a long period of training, in which the disciple was initiated into a series of mysteries. The soul's way towards redemption was represented in a succession of symbolic figures. The allegoric bull was the main symbol that the disciple met in his spiritual journey. It stood for the unconscious powers of the human being of which the neophyte had little by little to become aware, until at last he should tame and kill the bull. The blood of the victim flowing on him symbolized the stream of these powers. He had diverted them from their ordinary course and was ready to grasp them with full mastery and clear consciousness.

Indian seka is probably this. It is performed with an active participation of the initiate and, as in the case of the taurobolium it comes at the end of a period of deep mystic training, so that the disciple may immediately seize the sense of the symbols and turn the energies disengaged in the rite to his own benefit.

So we cannot call the seka a sacrament in the full meaning of the Christian word. But attention must be paid to the fact that no religious act may be performed without it. It is the key to the religious life. On the other hand though the efficacy of this rite is partially dependent on the disciple's consciousness and will, its value is not totally determined by those subjective elements. It might be defined as an initiation, both passive and active, by means of which the neophyte rises to the stage of a higher power and acts in accordance with it. In the sentence quoted above mention is made of the spiritual obstruction which seka removes; but it is not a moral idea like original sin in Christianity. This obstruction is *avidyā*, that is to say, the ignorance of sentient beings, which in actual life fails to recognise their identity with the invisible root of all. Therefore, the disciple must leave this world and be introduced into a new one, as appears from the words that he pronounces at the beginning of the rite "adyaivāham.....trisuddhya". Frightened by the terrible *Samsāra*, the disciple seeks refuge with the Vanquishers. This is a withdrawal from the world, but here the conception of the world is unlike that in other religions. *Samsāra* is not only the multitude of profane people and profane things,

as in classic mysteries, or the root of bewilderment and wrong doing; it is this too, but it has a wider significance. The follower of a religion that considers the world a danger for the fulfilment of its ideals, is eager to flee from it and looks at it with fear and contempt. Tāntric disciple on the contrary knows that samsāra and nirvāna are two aspects of the same cosmos which incessantly whirls under the law of change. He is aware of the necessity of transcending the deceitful appearance of time and space, but he cannot ignore the fact that his ascension must begin here among people, and things of which he shall be rid only when he reaches the top. So he traces his way among worldly objects and enjoys worldly pleasures. But he does not view them as an end in themselves or as existing independently. He sees in everything the phenomenal aspect of transcendency, towards which he directs the course of all his vital faculties, mental as well as physical.

HISTORY OF SUCANDRA'S COUNCIL

It is noteworthy that the text of the *Sekoddeśātikā* deals with the origin of vajrayāna giving a short account of the legendary events which were the source of this doctrine. In tāntric literature there are several systems, each of which is attributed to a different revelation. Here it is said that the teachings of mantrayāna (=vajrayāna) were given first by Dipāñkara, the Buddha preceding the historic one. But they had to be adapted to our age and for this purpose the king Sucandra, whose realm is placed by our text in the mythical Sambhala on the river Sītā, being the nirmānakāya of Vajrapāni, went to heaven and begged Sambuddha to explain the theory of seka. Then Sambuddha (that is to say, Gautama) summoned a council in Śrīdhānya. This Council of Śrīdhānya was held after that of Gṛdhrakuṭa, in which the system of the Prajñāpāramitā was first expounded, and as it appears from our text, was the source of Vajrayāna.

THE THEORY OF THE FOUR VAJRAYOGAS

On his way towards release, the disciple must go through four successive stages. In each of them he becomes more and more free from the ties which bind human beings to the phenomenal life. These stages or vajrayogas, are: viśuddha,-dharma,-mantra-and samsthānyoga. In order to reach them one must have attained the "four deliverances" (*vimokṣa*) which enable one to escape by means of meditation, from the conceptions and the conditions of normal life. These *vimokṣas* are: śūnyatā-, animitta-, apranihita-and anabhisamīkāra-*vimokṣa*. They put human souls in full possession of the faculties inherent in each of the corresponding vajrayogas. These faculties are also four, and four are the methods of purification (*brahmavihāra*) with which the yogas are associated. Every vajrayoga leads the initiate to the perfection of one of the aforementioned faculties and these perfections are styled *vajra*. So in the first vajrayoga we have the kāyavajra, that is to say, "that diamond which is the body" or the yogi's perfection of the material stage. Ultimately, it means the absoluteness of the physic sphere, to which we participate with our own body. In the second yoga

the perfection of the verbal sphere (*vāgvajra*) is attained. Cittavajra (mental perfection) and *jñānavajra* (gnostic perfection,) correspond to the third and fourth vajrayoga.

Thus we see that the classification of the steps of vajrayānic asceticism is fourfold. Later on, we shall go deeper into this classification and explain the literal and substantial meaning of the text. Now a word must be said in order to point out the innovations that this system introduces and to make clear what we feel inclined to call its polemical attitude.

Scholars acquainted with Mahāyāna know that it and in particular the vajrayānic and tāntric works posit four kāyas as four successive stages of mystic realization, in contrast with the other buddhist schools, which assume only three kāyas. Early buddhist tradition speaks of a trikāya. Maitreya, the great vajrayānic teacher, whose historic existence, supported by many texts, has been almost definitely demonstrated by Prof. Tucci, gave the logical ground to the existence of another kāya, the fourth, which was styled *svābhāvikakāya* or *sahajakāya*. This means the "inborn body" and is the apex of tāntric asceticism. As sahajakāya completes the series of the kāyas, so in the other series which the text deals further we shall find a sahaja element to complete the older threefold groups.

Also the upanishadic tradition spoke of four steps of perfection. They are designated by the same names as the natural conditions of the human being during day and night. Waking, dreaming, sleeping and catalepsy were assumed to symbolize four stages of mystic absorption to be reached by means of meditation. The individual consciousness was darkened as in sleep, until at length it was drowned in the universal spirit, that is to say, it was identified with Atman.

But tāntric tradition does not recognise upanishadic authority. Each stage of vajrayoga is declared to be superior to the corresponding stage of the classification given by the Upanishads. The text runs:

"The catalepsy is still spoiled by the stains of ineradicable passions (which are the unconscious attachments to life still present in man although in subtler form); the sleep is still darkened by *tamas* (the cosmic darkness of dead matter, opposed in the Upanishads to the full awareness of spirit, *sattva*); in the dream being and not being are bound to the ebb and flow of breathing; in the waking there is discriminative consciousness.

The Vedic tradition having been thus previously rejected, our text goes on: "All existent things, since they do not exist as an independent reality and lack self-consistency, are void and their condition is unsubstantiality. Void are the past and the future. Becoming aware of this truth and meditating on it is the mental state that is named Voidness. This is deep and sublime. It is deep since it has no limits neither in space nor in time. It is sublime because looking from it we see that the past and the future do not exist by themselves. The mystic knowledge that is grounded on

it and marked by it is called "Voidness deliverance" (that is to say, that freedom which derives from having recognized that all things are Voidness). Through it the great Bliss which, having overcome the state of catalepsy is incorruptible, that is the Diamond of gnosis, endowed with universal charity, attains its utmost purity. It is indeed the inborn Body, called also Viśuddhayoga (attainment of the absolute purity').

This is the core and the pith of vajrayāna. Jñāna, the highest human and superhuman faculty by which one discovers the ultimate truth and becomes one with it, is an experience transcending all that in normal knowledge is bound to the logical frame and is capable of being transmitted to others. I dare to translate it by "gnosis" or "gnostic faculty" since the whole vajrayānic doctrine is so strikingly similar to gnosticism. In the sentence translated above a principle is very clearly expressed which always underlies the vajrayānic thought, but is seldom set forth in such an explicit way.

Sūnyatā, which I have translated by "unsubstantiality", has two different meanings. The first is objective and microcosmic. It is the natural condition of things, which cannot claim a self-contained reality, since each of them needs another, which in its turn is also dependent. The second meaning is less evident at first but must never be forgotten if we wish to penetrate into the very foundations of this system. It is subjective, microcosmic and represents the unusual condition of the soul to which the unsubstantiality of things has been revealed. But as the supreme aim of vajrayāna is the identification of the subject with the object, it is no wonder if our author, as well as other similar writers, speaks often of *sūnyatā* without specifying whether he alludes to the subjective or to the objective meaning of the word. From a phenomenal point of view they are two separate things. But no distinction is possible when the innermost monistic truth has been accepted. The word jñāna too has two correlative meanings. Vajrayana has added a new element to the traditional ones and has named it jñāna, since it corresponds to the new faculty that this doctrine posits in the human soul. This dualism is still more striking than that of sūnyatā. In that case an objective term becomes subjective, an attribute of the external world being reflected in the soul, which is quite usual. Now the supreme faculty of thought is projected in the universe, in order to find in it an element that can become the object of this faculty.

This first vajrayoga, as we have said, is marked by the feeling of a universal charity. The word used to designate it is *karuṇā*, which means literally compassion. It is an essentially Buddhist feeling and is strictly connected with sūnyatā, that is Unsubstantiality. As in vajrayāna each upāya (instrument, male element) is the correlative of a prajñā, (wisdom, female element) so, that wisdom which in its subjective sense is sūnyatā acts by means of that instrument which is *karuṇā*, compelling every Buddha to work for the sake of the world's deliverance. This feeling must inspire every act of the mystic ceremonial,

The text says that *Sahajakāya* has overcome the state of catalepsy. In the Upanishads catalepsy or *turiya* (litt. "the fourth") stage was considered the last step in mystic identification. In vajrayāna on the contrary, every thought of identification is dismissed as a wrong assumption. Moreover, it presupposes a Brahman, while in the whole Mahāyāna no idea of Brahman is found. Vajrayānic asceticism rejects every passive attitude. Its aim is not a gloomy absorption into the elementary forces, but an ascension and, finally, a voluntary escape beyond individual consciousness.

Describing the second vajrayoga the text proceeds: "Distinctive marks (of things), such thoughts as Buddha, bodhi and so on (that is, thinking of an individual and its qualities as separate) are logical and discriminative mentality. But since all is unsubstantial there are no causes (nor effects,—that is, there is no room for logic).

That mystic knowledge in which there is no thought of distinctive marks is the deliverance consisting in the certainty that all things are devoid of essential characteristics. Purified by this, having overcome the condition of sleep and therefore being free from conceptual oppositions (*dvandva*), endowed with sympathy, benefactor of all through the activity of the two bodies (*sambhoga*-and *nirmānakāya*), being beyond all discriminative knowledge, the Spirit is in this stage the Diamond of the Spirit. It is *Dharmakāya*, composed of wisdom (*prajñā*), and instrument (*upāya*), it is the attainment of the plane of Dharma (transcendent reality).

The former vajrayoga was the complete emancipation of the adept from every substance, or objective and subjective consciousness. This immediately lower attainment fixes the initiate's mind on a reality which, while objective, is yet totally devoid of individual characteristics. Dharma is ultimately the same as *dharmatā*, that is to say, that indiscriminate, universal and monistic being in which *dharmāḥ*, things, participate emerging each in turn, and into which all are at last reabsorbed.

From the ordinary point of view each thing is complete in itself and its existence is independent. But any one who has reached the sight of the universal sea becomes aware that all the waves rise from the same water and are but momentarious alterations of the surface, letting the depths lie as still as before.

In this vajrayoga the disciple overcomes the corresponding stage of upanishadic asceticism. The sleep (*susupta*), as the text says, is darkened by *tamas*, that is cosmic darkness. The brahmavihāra corresponding to this degree is *maitrī*, the sympathy between all creatures. Here the spirit, or rather the intellective faculty (*citta*) attains to its perfection (*vajra*).

In the third vajrayoga dialectical thought and desire are resolved and overcome: "Since no essential characteristics are attributable to things, dialectical thought is absurd and there is no room for desire.

When one's wish to become Buddha (the desire of every disciple) disappears, one reaches that deliverance which consists in the absence of wishes. That sound which is not produced by beating and, which having overcome dreaming, is indefectible and purified by that deliverance; that mystic syllable which contains the voice of all creatures, which is endowed with joy, and is styled mantra because it gives joy to all creatures by all the sounds that are intelligible to them and because it is the soul's (manasas) protection (*trāna*), this syllable is the diamond of the verbal faculty and is styled sambhogakāya (that is the plane of the joy-giving manifestation), made up of sacred knowledge and instrument, attainment of the mantra-plane".

Since things are not deducible from one another and lack necessary connection, man must rid himself of any attachment to them, which derives from illusion. When he is delivered from this illusory attraction and repulsion of sensible objects, he is correspondingly delivered from dreaming in which, as I have quoted before, "being and not being are bound to the ebb and flow of breathing". This ebb and flow which rules breathing, as well as natural phenomena, is the very ground of the universe. Inspiration and expiration symbolize the world's dualism, the root of every imperfection. We shall see that vajrayāna, following in this the old Yoga systems, aims at stopping the natural course of microcosmic forces by getting control of breathing, which represents the outward aspect of the vital energy. The initiate must master his own breathing, until it becomes the most responsive and subtle tool in his hand. He must employ it in order to disengage the innermost principle within him, that force which contains the root of things and their very names, unknown to the ordinary man. This is *vāgvajra*, the plane of the Diamond of the Word. Words are mere allusions to things. Verbum, on the contrary, at the same time creates things and gives a name to them. There is no distinction between subject and object. It is a sound rising from itself and self-contained, not produced by breathing. Word is led to its original plenitude and becomes an exoteric acting force, not a nominal one.

In this stage, the sentiment which the disciple must feel is *muditā*, a disinterested participation in the joy of every sentient being, which makes of himself a sambhogakāya, a supernatural enjoyment rising from the manifestation of the supersensuous cosmos.

Now, the fourth and last vajrayoga : "The condition in which there are neither desires nor production of karma marked by discriminative consciousness and by white and red breath-streams, is the deliverance consisting in the absence of karma production. By it the diamond of the body is purified through the resolution of waking. By means of the numberless apparitional bodies that it throws forth, it leads to that path which is antithetical to moral defilement. Since it is absolute equilibrium it is not spoiled by the passions (of which it takes the form) which appear as terrific, peaceful and lascivious deities. It is *nirmānakāya*, consisting of sacred knowledge and instrument. It is the attainment of the plane of forms".

Karma-production (skr. abhisamkāra) is a technical expression which designates the accumulation of merits and demerits, bad and good wishes, compelling one's being to rebirth. Everyone is bound to the law of rebirth, but the yogi's rebirth occurs in this very life. The natural course of human energies tends downwards. Owing to the initial impulse which they received in creation, living forces, which are the manifestation of God, are directed towards the acquirement of an increasing number of attributes, and are scattered in space and time until they exhaust themselves in the other pole of concrete things. But inner evolution follows quite the opposite direction. In early ascetic systems such as the Upanishads the initiate had to withdraw from the experience of the concrete world. The changing was absorbed into the changeless, the many into the one, the multiple into the single. His spirit had to withdraw from outer beings and to come back to a prenatal condition in order to become one with God as He was before creation. Asceticism of the Vehicle of Diamond also aims at the empire of spirit but refuses to give up the material world entirely. It follows, if not properly the ideal of Buddha, the madhyamārga between possession and renunciation, the ideal of the Bodhisattva. This new development of Buddhist philosophy, which admitted in its ranks such a thinker as Nāagarjuna with his negative mādhyamika system denying both being and not being, was however really a middle conception and positive rather than negative, a balancing of spirit and matter as two parallel forms of creation, both equally opposed, as created, to the unique transcendent principle. Hence derives its necessity of assuming a new item in all the mystical classification existing before. Hence its denouncing as illusion every form of "spiritual" attainment and mystic union, which must never be considered as the supreme aim. Hence the singular course of the vajrayānic initiation, never rejecting external experience but always accepting it as a concrete symbol of the inner experience.

This philosophy is a religion too. It has an emotional tinge. The sensible world is the body of God, who displays Himself without necessity, by pure goodness and grace for the sake of universal release. Things are so far from being illusion that they are, ultimately, God Himself. We must never forget that in Hinduism, of which Mahāyāna is but a buddhist form, Māyā, the cosmic appearance is worshipped as a Goddess, the feminine aspect of the inexpressible one. Even when he has reached the highest summits, the ascetic keeps connection with the worldly things and beings, to which he owes the means of his way up and of which he eagerly desires the deliverance. He is inspired with karunā (compassion), the feeling of God towards creation; he judges everything with upeksā, the unmovable equanimity and detachment to which he clings even when he identifies himself with various forms of God, such as the wrathful and passionate deities. In a word he has overcome every kind of dualism, as in his subtle bodily constitution he has detached his life from the everlasting alternation of the twofold stream, inspiration and expiration, day and night, male and female. These two streams are the white and the red one alluded to by our

text: he lives now in the central vertical stream (*sūṣumnā*) running directly from the spinal basis to the top of the head.

The condition of waking which is the lowest posited by upanishadic asceticism is transcended by the fourth vajrayoga, the initial step of this initiation. In waking the physical body has its fullest manifestation. Self-consciousness is at its height. Everyone feels limited within himself and is keenly aware of ego and non-ego. But this self-identity is denied by the doctrine of *nirmāṇakāya*. The individual must use the power that he attains in the course of vajrayoga to get rid of his own selfish personality and to assume the most different forms. So he comes into relation with every kind of creature and teaches the path of freedom to all sentient beings.

Running on, the text quotes a passage from Vimalaprabhā, in which the same classification of the four kāyas, is briefly expounded. Here jñāna is attributed to the dharmakāya too. What deserves our attention is that, in spite of their progressive character, the four kāyas are not only four successive steps of perfection, but are also simultaneously possessed by the adept, since each of them is vajra, that is to say, transcendent.

THEORY OF THE FOUR ABHISAMBODHIS

The fourfold plane of perfection is completed by the following theory of the four abhisambodhis. Abhisambodhi literally means "full enlightenment". The four abhisambodhis are a way leading to a mystic interpretation of the cosmos by means of an increasingly simple vision of it. Each step of this way is connected with a kāya, since each degree of perfection needs a corresponding degree of awareness. So we see that the ekaksanābhisambodhi (instantaneous enlightenment) is related to the svābhāvika (= sahaja) kāya, the pañcākāra (fivefold) is joined with dharmakāya, the viṁśatīyākāra (twentyfold) leads to sambhogakāya, and the māyājālābhisambodhi, that is the "awareness of the net of contingency", corresponds to the nirmāṇakāya.

But this meaning of abhisambodhi refers to the spiritual progression. The same word with the same attributes but in an inverted order (ekakṣaṇa, pañcākāra, viṁśatīyākāra, māyājāla) is used previously to mean the growing of the embryo within the maternal womb. So we have two parallel and opposed series of development, postulated by the claim of this system to universal symmetry. But the correspondence of the mystic and bodily development is not causally established. It reflects and explains the course of cosmic breathing, evolution and involution by which the divine principle unfolds in a multitude of objects, until at the end of the cycle the highest created being, the spirit, returns from the streams to their source. The rise of the human body from the protozoic shape to the sentient organism is styled *utpattikrama*. The sinking of the supreme seed from the creative atom (*bindu*) to the coarsest matter which, if considered in reverse order represents the ascetic development, is *utpattikrama* too. Instantaneous enlightenment, the first step of bodily growth is the immeasurable moment when a vital principle is inserted into the

germinal cellule in which male and female meet and become one. The fivefold enlightenment occurs when the embryo acquires five sensibilities potentially containing the five senses. Then in due time the sensorial mechanism attains its fulness with five constituent groups (skandha), five elements (dhātu), five perceptions (indriya) and five perceptive seats (āyatana). This is the twentyfold enlightenment. After birth the endless spreading of worldly existence is perceived. Then, the process ends when one becomes aware of the net of contingency.

In the second cycle the instantaneous enlightenment by which the unconditioned potency bursts into activity and creates is really the last step of the same upward development described in vajrayoga. The first appearance of divine power in the sensible world, as well as the ultimate resolution of the human spirit soaring toward the infinite, is a point (bindu). This, while itself measureless, is the basis of all sensible measures, the incalculable instant from which every temporal duration starts. As the text says, twenty one thousand six hundred breathings reach their plenitude in it. This means that the yogi comes to it after a deep meditation on cosmic time, in which he sees ever greater time duration represented in his breathing. Inspiration and expiration are at first rhythmically ruled by will power and assumed to signify a period of day and night. Later on the yogi represents in them the lunar mansions and phases, the bright and dark fortnight, the month, in which one day is added to the two fortnights the "unmovable" day of full moon. All this psycho-physical meditation is performed according to an elaborate scheme, with which our text deals afterwards. It aims at a complete resolution of microcosmic time by the disciple who, having successively fixed his mind on ever greater periods of time and successively rid himself of them in the course of his breathing, comes at length to the great universal aevum; including all creation from its beginning to its reabsorption. This meditation is accompanied by intensive exercises in the rhythm and control of breathing. Reaching the end of the great aevum the yogi stops breathing and draws all his vital power inside himself, so that the irresistible stream of his energies diverted from its usual course is accumulated within himself and breaks down all spiritual obstructions. This is the yogic rebirth, briefly and clearly described in the following quotation from Kālacakratantra: "The birth-place of the Vanquishers is in one indefectible instant. When the spirit is fixed in the potential breathing, the actual (outward) breathing extinguished, the divine perception awakened, the fleshy senses dead, the natural sensibility stopped, the divine spheres opened to my sight, then I see all, O Supreme King, there is nothing that I cannot perceive." In the hierarchy of transcendent beings established by Mahāyāna this stage corresponds to the "Vajrasattva", the Being of Diamond, which is the ideal of this asceticism. The second degree is mahāsattva and is possessed of the fivefold enlightenment; the third is bodhisattva, the fourth samayasattva, or initiate. The twelvefold truth as well as the resolution of the twelve zodiacal signs are attributed to the bodhisattva.

In the samayasattva there is the suppression of the sixteen creative enjoyments (*ānanda*) classified later on in our text.

The descriptions of the two groups of abhisambodhis are divided by the sentence "etadvaidharmyena"=in a way opposed to that. It seems certain that the word abhisambodhi was initially used to designate spiritual evolution. But, as I have said before, in Vajrayāna we can observe not only the application of physical terms to psychic realities, but also the contrary. Physical reality is here always considered from a very high point of view, as the phenomenal working of superior forces and, reciprocally, spiritual deeds are often indicated by reference to material things. In this case the whole natural development of the human being, which runs through the zoological ladder assuming the form of a fish and of a turtle is taken to represent the involution of spirit from the preindividual stage to the personal consciousness and the evolution of matter from the amorphous bulk of the embryo to the vertebrate organism. The second classification on the contrary may be taken as an involution of spirit only if considered in the same order as the text gives it, whilst it is clear that the first stage described is really the last reached by the initiate.

But the macro-microcosmic symmetry conveyed by this theory requires a somewhat fuller commentary. As the individual begins his life from a drop (bindu=drop, point), so God becomes at first manifest in a very point, which, as I have said formerly, is neither immaterial nor material and contains potentially all creation. The energies enclosed there are not allowed to spread (acyuta). It is Being itself (*svābhāvika*) without any subjective-objective relation. It knows all because it comprehends all in a geometric point (bindu) and in one instant (ekakṣana). So it is in creation. In the mystic ascension on the contrary it is the last and supreme stage; nevertheless if we want to be more exact, it is both the first and the last step. Since the actual individual is the result of the natural *utpattikrama* and the ultimate limit of distinction between subject and object if he desires to escape the bondages of life, he must reproduce in himself, in a condition of full awareness, the process that he has passively undergone. His aim is the breathing-control and the attainment of instantaneous enlightenment. He strives to catch a glimpse of divine consciousness (*samvit*) and to reduce progressively the extent of the surrounding darkness by means of the aforesaid practice, in which inspiration means self-illumination (*prakāśa*) and expiration reflection (*vimarṣa*). This process needs further explanation. The upanishadic symbolism of the four human conditions is inserted into this meditation. Waking, as a perceptive condition, is day; and dream, as a cognitive condition represents night. In sleep and catalepsy day and night are reflected again. But the first two stages are mutually dependent and in so far dualistic, whilst sleep is absolute *prakāśa*, that is pure thought, and catalepsy is absolute *vimarṣa*, that is sheer suppression of even potential thought. The initiate must keep this meditation until the great cosmic aeon is resolved in his vision and experience. Thus time is drowned in eternity.

The second step of the fivefold enlightenment is poetically described in the stanza quoted above: but a few words must be said in order to penetrate into the details of that description. Ayatana is a buddhist word meaning perception and matter of perception. In this stage the purification of the five spheres takes place and the disciple must realize the divine nature of his senses and of their objects. The five sensible objects, such as earth and so on, are conceived as *prajñā* (pure potencies), that is as female items, and the five *skandhas*, which are the constitutive grounds of human organism, are the instruments (*upāya*) bringing their respective potentialities into being. They are the male items. The yogi in his meditation must identify them with the five supreme Buddhas and the former pentad as their *saktis* or female deities. He must visualize them as joined in couples signifying mystically the full satisfaction of the senses in their corresponding objects, in which the nature of each becomes inherent in its complement and there is no longer any subject-object distinction. Then, he can resolve these couples in his meditation. Little by little he realizes that their objective existence is illusory and that they are but a function or, better, an assumption of human beings. He transcends them and comes to see them as images reflected in a mirror, as a mirage and so on. This is the fivefold enlightenment. It is still inaccessible to human senses as it refers to pure substance (*dharma*) and corresponds to *dharmakāya*.

Sambhogakāya is the following plane. It is perceptible to supernormal senses. The obstruction or better suppression (*nirodha*) of the twelve zodiacal passages, mentioned in the text, is connected with the doctrine and practice of breathing conceived as cosmic time. In this meditation each unit of breathing represents a zodiacal transit (*sākrānti*). Thus the whole solar year is summarized in shorter and shorter courses of breathing and is resolved into cosmic time, whilst in the uppermost plane of *sahajakāya* cosmic time, as we have seen, is resolved in eternity. The "truth of twelve aspects" of which the text speaks is probably the buddhist *pratītyasamutpāda*, the series of causes and effects as viewed in early Buddhism. The "truth of sixteen aspects" mentioned later is perhaps an addition of *pratītyasamutpāda* and the four noble truths (*catvāryāryasatyāni*).

The *Nirmāṇakāya* suppresses the sixteen *ānandas*, which are creative joys appearing as pleasures of intercourse in common individuals. But the *Nirmāṇakāya* is *kāyavajra*, bodily perfection, and as such it is not liable to incarnation. The theory of the sixteen *ānandas* is fully developed later on: nevertheless it will not be out of place to give a short account of it. The *ānandas* are arranged in four groups styled *yogas*: *kāmānanda*, *paramānanda*, *viramānanda* and *sahajānanda*. Each of the four *ānandas* inclosed in every group refers to one of the four faculties (material, verbal, intellective, faculties and self-consciousness) present in man and connected with the *ānandas*. Thus divided and classified these enjoyments may be assumed in three senses. This will explain what I meant by saying that the instantaneous enlightenment is at the same time the first and the last step of the mystic way.

In its first sense sahajānanda is the inner bliss of the Absolute. Before spreading itself in creation, it is potentially divided into subject and object and contains in itself all its attributes and all creation. So it already enjoys them.

In the second sense it is the first step of the yogic practice. During the rite of karmamudrā the sisya is taken near his prajñā and the bindu residing in the forehead, the pure immobile bodhicitta which is the psychophysical correlative of the illuminative thought, melts and sinks at this contact. As reproductive energy it runs through descending centres and reaches the vajramāṇi, from which it is ready to go forth and fulfil reabsorption by which the vital energy underlying material bindu is diverted from outer creation to inner regeneration. This is achieved when bindu has returned to the forehead and is fixed there. By opening the ascending path in the body it removes all the phenomenal obstructions which stand in the way of final release. This is in its truest meaning the yogic sahajakāya. Its root is to be found in this step, Nirmāṇakāya, which our text describes here as the last.

THEORY OF THE PRATIPATTIS

The four abhisambodhis constituted a course of evolution styled utpattikrama. They drove God towards creation and man towards birth and reproduction. On the other hand the reabsorption already mentioned in the former chapter brings the vajrayānic sublimation to its fulness and is styled utpannakrama. Utpattikrama means evolution, utpannakrama means perfection. This second process is closely connected with a series of transcendent perceptions the name of which is pratipatti (= reflections).

The text says :

"In utpannakrama there are the pratipattis of the ten cosmic symbols (nimitta) such as smoke and so on by means of the six constitutive groups (skandha), the perceptive principle (upasamājñā), sensation (vedanā), elementary concausation (samiskāra) the individuating principle (vijñāna), the gnostic faculty (jñāna) and the personal characteristic (lakṣaṇa); by means of the six sense-objects: earth, water, fire, air, ether and jñāna (assumed here as the object of mystic knowledge); by means of the sensorious seats (āyatanas) which are body, tongue, eye, ear and conscience and by means of the correlative sensations, odour, form, taste, touch, sound and noumenic perception (dharma-dhātu)."

This process concerns the whole human constitution, because the going up of the force which was formerly bound to descend transforms all the inner centres commanding the outer powers and manifestations of man. Thus the perceptive and intellective functions begin to act in quite a different way from before. Exterior sensations lose their objectivity, which falls as an illusory sheath, revealing an underlying reality unaffected by subject-object relations. This reality appears at first as a symbol, or better it is fully understood

by the yogi in his ecstasy, while it cannot be expressed in words other than by symbols. These are the ten nimittas and contain the esoteric meaning of the universe in a series of visions each more significant than the last. The categories (*kula*) of faculties, senses and sensations listed above, comprehending the bases, the parts and the faculties of the human organism were composed of five items in the former philosophic traditions. Here they are sixfold since another transcendent item has been added to them, just as Vajrasattva has been added to the five Tathāgatas.

The external ceremonial by means of which *utpannakrama* takes place is the latter part of Seka. After the three former ceremonies (*lokottaraseka*) corresponding to *utpattikrama*, which are performed by the *śisya* in connection with his mudrā, so that bindu sinks down to vajramāṇi without going forth, the first part of the initiation has been performed and the plane of sahaja has been attained by the neophyte in the lower part of his organism. These three ceremonies are *guhya*, *kumbha* and *prajñābhiseka* and are also called *karma*, *jñāna* and *mahāmudrā*, since they are composed of an external rite and an esoteric explanation of it. Substantially they are the same mystic operation, performed in three progressive degrees (*mṛdu*, *madhya* and *adhimātra*) so that the same mystic condition is experienced more and more deeply. The first two ceremonies are explained by the master to the disciple. When he has performed the third he is enlightened by the supreme intuition without the master's intervention.

But this truth is only dialectically apprehended: now the disciple drives back the flow of the vital energies to his forehead in order to achieve sublimation. In this last ceremony, of *anuttarābhiseka*, no external act is performed. The ascension of bindu to the forehead is accompanied by a long and complex meditation, which is the gnostic counterpart of the ritual acts, according to the usual opposition of *prajñā* and *upāya*. This is divided into six degrees: *pratyāhāra*, *dhyāna*, *prāṇayāma*, *dhāranā*, *anusmṛti* and *samādhi*, which may be translated: retention, meditation, breathing-control, fixation, recognition and ecstasy. In each of these steps he contemplates the ten symbols summarizing the cosmic manifestation of the individual Being. At first the initiate sees it as a smoke or haze, then successively as a mirage, a firefly, a lamp, a flame, the moon, the sun, a point of lunar conjunction, a phase of the moon, and finally as a drop (bindu). These are the ten *pratipattis*. During this last vision the yogi's knowledge is devoid of any discriminative basis since he is identified with Being and he is beyond all duality.

THEORY OF THE ĀDIBUDDHA

The next section explains the word Ādibuddha and deals with its meaning and attributes. Mahāyānic Buddhism and especially vajrayāna has developed early Buddhist atheism into a system in which all former assumptions of Indian thought, such as pantheistic, theistic

and monistic ideas, found their place in harmony together. No trace of atheism as such is left here. But the conception of universal emptiness, or *sūnyatā*, maintains what we may consider the root of Gautama's philosophy. Leaving no room for God in his system, Buddha never intended to oust Divinity from elsewhere than from human mind. His position was perhaps like Eckhart's when he said that an imagined God is no more a God. Indian philosophy was pervaded by this thought in very early times. The upanishadic denial of all thinkable divine attributes and the famous exclamation *neti neti* clearly marked this inclination to consider the Absolute in itself as irreducible to human categories. This was—at least in my own opinion—by no means a nihilistic attitude, but on the contrary the highest affirmation of transcendency.

In vajrayāna things are conceived as devoid of any substance (*sūnyatā*). They exist in so far as they reflect being, which inheres in them and at the same time transcends them. At this point the word and idea of *sūnyatā* require further explanation. Looked at from a transcendent point of view things appear inconsistent and are spoken of as *sūnyatā*. Now a singular reversion takes place. Owing to the fact that its exclusive reality causes things to be viewed as unsubstantial, Being itself is styled unsubstantiality. Mystics are aware of this phenomenon. In their progress towards ultimate reality they fall into a state of bewilderment when their mind leaps from more or less sensible objects and thoughts to the "desert of being." Here intellectual functions stop, since they show themselves to be insufficient. They are violently struck by what at first appears as nothingness. All that they experience after this is inexpressible in human terms. So vajrayāna sometimes calls Being Unsubstantiality and attaches no attributes to it. But this Being is not only transcendent. We have an indirect apprehension of it in the world. So its immanency is postulated. It spreads through an immense and varied creation, displaying itself in five forms ruled by the five Tathāgatas and consisting of the five cosmic elements. These five aspects are basically one. Vajrayāna, as we have seen, adds to each fivefold series this unique transcendent item. The five Buddhas owe their existence to the unique principle of enlightenment, which is between transcendency and immanency and is named Adibuddha.

The text runs: "*Adi* means exempt from beginning and end; Buddha is he who perceives all things as non-contradictory. This One, being *Adi* and Buddha, is the Adibuddha, birthless, deathless and all-knowing. The Nāmasaṅgīti says: The Buddha who is without beginning and end is the Adibuddha. He is without connections. His aspects are universal charity (*karuṇā*) and unsubstantiality (which is connected with *karuṇā* as *prajñā* and *upāya*). He is time (*kāla*) in so far as his sakti is the Involved One (*samvrtirūpiṇi*). He is the wheel (*cakra*) since he is the endless desert (*sūnyatā*). So he is the Wheel of Time (*Kālacakra*), without an equal, imperishable. Analyzing each syllable, KA means the causality which has stopped in him, LA means cosmic reabsorption, CA is the mobile mind, KRA is the process: both

are to be checked. This signifies: Causality is the name of the body of enlightenment-thought (bodhicittakāya). This has stopped since it has overcome the condition of waking and is thus free from discriminative thought. It is Nirmāṇakāya, as the essential element of body (kāyabindu) has been fixed in the forehead (lalāṭa). Material breathing being suppressed and the condition of sleep being thus overcome, the verbal faculty is fixed in the throat-centre and Sambhogakāya arises. In these two first stages of wake and sleep the spirit changes according to the eighteen dhātus (six constitutive groups, six elements, six sources of perception), bewildered by tamas, inclined to fall, wandering among sense-objects such as sound and the like. When spirit is curbed tamas is removed. Dharmakāya arises when the essential element of the spirit is fixed in the heart. KRA means *krama*, that is evolution, the fall of the bindus as kāyabindu and so on; when it is curbed the condition of catalepsy is overcome by the bliss of sahaja. It arises when the essential element of gnostic faculty (jñānabindu) which was formerly unstable, is fixed in the navel-centre. It is indeed the Kālacakra, the blessed One, who is said to consist of prajñā and upāya because the cognition and the cognizable are joined in him. Since the mystic knowledge of the imperishable Bliss resolves every obstruction he is named time (KALA); upāya made of charity, possessed of the six supernatural powers which are the five traditional abhijñās to which jñānābhijñā has been added). CAKRA is the world in as much as it is cognizable, that is the trimundium, the wheel of the endless beings. This is prajñā, (sophia, sacred knowledge) made of unsubstantiality, possessed of all forms. The union of both (KALA=time, upāya the means of revelation, karunā=universal mercy toward creatures, for the sake of which the Absolute reveals itself, with CAKRA=world, prajñā, that is śūnya=unsubstantiality) is KĀLACAKRA.

The existent world of which mention has been made consists of the Buddhas' kingdoms, the endless spheres of sky and so on, with their threefold aspect of duration, birth and death, that is all beings in their sixfold classification.

"The empire of the Victorious One (Ādibuddha) comprises the Buddhas, the Wrathful Ones (Krodha), the Gods (Sura), the Enlightened Beings (Bodhisattva) endowed with charity and compassion, the couples of Buddhas with their Saktis. All this threefold world is the empire of one Lord."

This chapter closes the theoretical section of Sekoddes'atīkā. At the highest summit of the universal ladder is the Ādibuddha. He is the Absolute itself, no more a manifestation of it. He is transcendent and still immanent, devoid of attributes but capable of assuming an infinite number of them. In his manifestations he divides himself into subject and object. This latter is sakti, samvrtirūpiṇi, or the Involved One, the potency of the conventional form of the sensible world conceived as a symbol of the transcendent world.

There are two aspects (mūrti=image) under which we consider him: supreme compassion and unsubstantiality. We consider him as

Unsubstantiality since he is the denial of every existent thing in which we believe that we recognize being; as Charity, since he is moved to reveal himself to us by the infinite compassion that he feels for our not-being. On the other hand, when conceived as creative instrument (*upāya*), he is time (*kāla*). This means that he manifests himself in time. In time we see the displaying of the Samvrtirūpiṇī, the spatial element (*cakra*) in which he becomes cognizable (*jñeya*). Also in this sense he is karuṇā, as he sinks down to the plane of immanency in the conditioned world and is the benefactor of all creatures. So, karuṇā and *kāla* are the means of creation but also of the ascetic way by which the individual rises to Kālacakra. In vajrayoga karuṇā is the sentiment felt in the supreme realization; in the theory of esoteric buddhism the subject of meditation is time, which must be reproduced in the depths of the soul and dissolved into eternity. As he is creative intelligence he is cognizable in the world of space and of endless existence (*cakra*) and he appears—as we have seen—as pure being in comparison with whom the whole universe is void, since it does not consist in itself but in him.

The text proceeds with a subtle examination of the material just spoken of even in regard to the syllables KA LA CA KRA. There, KA appears as the symbol of causality (KĀraṇa) which is extinguished in him because he is causeless. So, in vajrayoga too the thought of the reality of causes must be suppressed. LA symbolizes dissolution (LAya) which is not the final dissolution closing a cosmic cycle, but the everlasting reabsorption of things during the everlasting creation. This dissolution is the counterpart and consequence of creation itself, as inspiration follows and balances expiration. CA represents the unstable spirit (CALacitta) the evolution of which (KRAMa) has been checked. These four syllables are now inserted into the frame of the fourfold vajrayoga. At the stage of Nirmāṇa the invisible seed (bindu) is fixed in its first seat and represents the very essence of the material faculty, or body. This condition is also styled *bodhicittakāya*. Every creative impulse (KĀraṇa) is extinguished in it.

In Sambhogakāya breathing stops (LAya) and bindu is fixed in the throat as the verbal faculty. In the two successive planes cosmic darkness is removed, since in dharmakāya the unstable (CALa) citta is retained in the heart and represents the essence of the spiritual faculty, and in Nirmāṇakāya bindu is ultimately fixed in the navel and prevented from falling; and is assumed here to mean the essence of supreme knowledge.

The four vajrayugas, to each of which a stage of mystic realization corresponds, are like a ladder framing the system of the abhisambodhis and pratipattis. They contain the largest and subtlest parallelism of macro-and microcosm. Man's natural conditions, the organs of his body, the flow of his energies, their seats, his mystic feeling, his thought and the progressive enlightenment of his consciousness, all these concur in the achievement of the hardest ascetic work, through which the material and spiritual world vanish into voidness and are reabsorbed,

THE RITUAL

The vajrayānic doctrine explained above requires individual experience. All that concerns mystic truth is called in Sanskrit *pratyātmavedaniya*, which means "left to individual's realization". According to vajrayana truth is one, always the real, but in the sensible world it cannot appear the same as what it really is in the noumenal essence. The visible universe is nothing but a symbol of the innermost truth. This symbol may be interpreted and viewed in various manners, according to the different degree of inner light that the individual has achieved in his life. All is truth, all is God; but there is no denying the existence of worldly hindrances, called *ānava* in Saivasiddhānta, styled *tamas* or *avidyā* in vajrayāna. This philosophy does not try to account for the existence of this negative counterpart of creation. Western interpretations such as "the spirit failing to recognise itself" or "involution" and "evolution" are the closest approximations to this field of Indian thought and may be usefully employed at times to adapt Indian intuitions to European categories. But they cannot solve the inevitable problem of the present world nor reduce dualism to monism without residual difficulties. They displace the problem without getting rid of it and expose interpreters to the danger of misleading analogies. What we must bear in mind is that the Indians never strove to build a logical history of creation. They have no biblical tradition nor concrete mythologies; or at least they do not have recourse to their authority and tradition. They look at the world in its present state of being and change in its deceitful and exciting course between the positive and negative poles. They accept it as given and the only development that they seek in it is that of individual creation. Accordingly, the only evolution they strive for is the way of individual release. So one cannot find in this system any denial of what we usually call reality. This minor reality is nothing but the female aspect of God. It is the book with which the universal spirit, the uppermost Guru teaches each of us the glory of transcendency. The core of our being is an inextinguishable light which can in certain cases shine forth of a sudden and transform in one instant all our being into a bodhisattva. But most frequently the way of deliverance is not so easy. The Supreme One who sees our difficulty and is moved to compassion by our deafness reveals himself in the figure of Tathāgata and leads men to initiation by means of his gurus. So a spiritual teacher and a religious ceremonial is required. We have seen it in the chapter dealing with the mythical substructure of vajrayāna, when Sucandra begs Sambuddha to reveal the doctrine of Seka and the master's explanation begins: "śrīnu Sucandra", Sucandra, listen.

Sucandra's guru was Sambuddha himself and everybody's guru is looked at as a personal manifestation of God. Texts often speak of an inner guru, which is always to be considered as the only authority for disciples. This is never in contrast with the necessity of an exterior guru. This only means that the initiate must always be moved

by his own will because freedom cannot be imposed from without but must be actively won. The inner guru is the centre of our will, and is also the yogic puruṣa, the transcendent being which is the unmoving pivot of our everchanging activity. From this point of view the outer guru's teachings are nothing but suggestions made in order to awake in us the consciousness of our inner light (*sarvasattvasamatā*).

Ritual acts are useless if they are not vitalized by the conscious will of the individual; there is no liturgical value in them by themselves. For the energies which the guru disengages in his ceremonial acts are by no means exterior to the disciple's world. They are of the same plane to which the disciple's inner power belongs. The progressive detachment from personality and individual characteristics that we remark in the course of initiation is never due to a passive or receptive self-surrender to an overbearing power. It is due only to the fact that the greater one's power the less it is personal in the common acceptance of the word.

But exterior acts and exterior guru are necessary. They work on matter while pure consciousness works in the spirit. Both must cooperate for the attainment of freedom. They must fit together as *prajñā* and *upāya*, as male and female.

The ceremonies of initiation take place in a *mandala*, that is to say in a circumscribed sacred territory (*temenos*). The *mandala* has an outstanding importance and its preparation requires the employment of earth or flowers of a specified colour and a complicated rite. It is the indispensable ground of every mystic ceremony, since deities are invited to descend into it, as a two dimensional temple. The "conditio sine qua non" for initiation is that every mischievous or impure force be removed from the *mandala*. A preliminary ceremony is required and this is *rakṣā* which means protection.

(A) RAKṢĀ

The Master performs the ceremony of protection for the disciple by purifying his organs (forehead, head, vertex, navel, throat, genitals) with sacred formulae (mantra) styled in the text "diamonds of the body, word and spirit", and purifies also the holy unguents and books with the same mantras. He says: "I trace a sacred ring for the creatures' release" and performs the same ceremony on other acolytes present with the disciple at the rite. The mantras are: U on forehead, I on heart, A on vertex, AU on navel, R on throat, AH on genitals. The same are employed for the unguents. On the books he utters : A, I, R, U, E. A prayer to the Buddhas follows, in which the Master says that he will trace the Kālacakra's sacred ring and begs the Tathāgatas and Bodhisattvas to favour the disciple. This rite consists only of formulae and prayers and merely aims at purifying all the elements of the ceremony.

(B) THE POTS AND THEIR CONSECRATION

For seka several kinds of pots are required. They may be made of crystal, silver, human skull, iron, gold, hard wood or terracotta. A minute classification assigns a particular kind of pot to each type of ritual act. The size and measure are carefully defined. These pots are consecrated (adhibāsana) with the formula: "OM HAM HAM HIM H̄IM HRM HRM HUM H̄UM HLM HLM, O pot of the ambrosia of the lotus of diamond, purify, purify all the things the nature of which belongs to the plane of Reality (dharmadhātu), svāhā". Then the Master puts the vijayakalāsa (the triumphal pot) in the middle of the mandala, and worships it with perfume and incense.

(C) THE DISCIPLE'S CONSECRATION

Now the disciple's consecration takes place. It is performed in three successive steps. The first is the prayer for the sacred ring (mandalādhyesana), the second is the gathering of the earth for the mandala (bhūmisaṅgraha), the third is the disciple's introduction into the final ring (mandalapravesa). The disciple is bathed and clothed in white. When the mandala has been traced the Master crowns the disciple with a garland of flowers, sprinkles him with various scents and gives him a tooth-pick twelve fingers long, made of fig (udumvara) wood or of any other lactiginous plant. Doing so he pronounces the mantras OM ĀH HUM HO HAM KSAH and begs the sacred tooth-pick to purify the disciple from dental and other filths. This tooth-pick, as an instrument of cleaning, is taken here as a symbol of purification.

The disciple is turned to the eastern side of the mandala, which is not really a cardinal point, but more exactly the side of the mandala facing the Master (pūrva). He receives the toothpick and throws it up towards the mandala. The master observes where the tooth-pick falls. The disciple will receive the seka for the operations (karma) concerned with the pot near which the tooth-pick is found. These operations are described before in the chapter where the pots are classified and correspond more or less to the magic operation contemplated in Atharvaveda. Then the disciple is introduced into the mandala. Here the ceremony of nyāsa takes place. Each limb of the disciple's body on which mantras were pronounced in the rakṣā is now consecrated with the presence of the supreme being, that is Vajrasattva. Mantras are OM A Ā AM AH and are followed by a prayer to Vajrasattva who must favour the disciple and take possession of him.

(D) HOMAGE TO DEITIES

Objects employed for this homage are gems, flowers, flags, lamps, scents, bells, mirrors, cloths, musical and choreographic instruments. The disciple who is called here *varasuto*, or "son by election" offers to his Master the ritual reward in order to get the purification (suddhi). The Master accepts it after having meditated on the union of *jñānacakra* with *samayacakra*, which are a repetition to new terms of the union of the

two universal principles usually styled *prajñā* and *upāya*. *Jñānacakra* literally means "the circle of the mystic knowledge" and more deeply refers to the vivifying spirit of transcendency, while *samayacakra*, meaning "the circle of symbols" is all the material world conceived as a symbol of the spiritual one and refers more particularly to the objects used in the following rite, named *pūjā*. When this meditation is performed the normal gap between things and their divine origin is bridged and all is ready for the initiation. Having accepted his reward and repeated the aforesaid mantras the Master takes some sandal-wood with thumb and ring-finger and worships the Nāyakas in the exterior mandala (i. e. perhaps the circle of protection surrounding the holy ground).

These Nāyakas are a kind of goblin, whose warlike spirit the Master seeks to divert in favour of the disciple, since they can prevent bigger evil influences from disturbing the ceremony. The little devils placed on the windows of German gothic churches had perhaps a similar purpose. Many formulae of homage follow, which are styled *vidyā* in Sanskrit and are composed of the sacred syllable OM, the name of each god and the word *namah* (homage). At the end of the formula there is the word *svāhā* which is employed in propitiatory and peaceful rites.

(E) PUJA

The *pūjā* is an act of veneration to the Master performed by the disciple and accompanied by such gifts as flowers and precious stones. Now the disciple traces a mandala with golden ornaments and flowers by the Master's feet and entrusts himself to him together with well-bred girl belonging, if possible, to his own family. Then the disciple turning to the right utters the following prayer: " Frightened by the horrible whirlpool of things (*samsāra*) having reached the protection of the Vanquishers, I come today to your feet which extinguish the terror of non-existence by means of the threefold purification of body, word and mind".

(F) PRANIDHANA

Before entering the new world of illumination in which the disciple pronounces his solemn vows, he must first pronounce the minor vows, a religious pledge styled in the text *pranidhāna*. He says:

"I bear on my forehead (= before my spiritual eyes) in the desired diamond (= the mystic plane that I shall reach) the vajra (a ritual tool, in the shape of two connected spindles), the bell (ghantā, symbol of moon and samsāra), the mudrā (a symbol of initiation represented sometimes by a particular position of the fingers and connected with a determined esoteric truth; mudrā means literally "seal" and reminds us of the sphragis of Greek mysteries) and the Guru (the Master, who reveals the three aforesaid symbols and together with them constitutes Vajrasattva). I shall give a gift to the gem (probably the Buddhist triratna=trinity) in this discus (the gaṇacakra, assembly of acolytes); I

keep the Vanquisher's vow (varasamaya). I perform the pūjā in the sword (an attribute of Ādibuddha) and I observe the rules for the creatures' release in the family of the clear Lotuses (clear because the Master has explained their symbolic meaning: they are the second attribute of Ādibuddha). I pronounce the vow of attaining the Enlightenment in the family of Jinajanaka (who is the Buddha's father). I am in the mystic plane of diamond and bear on my forehead the vajra, the bell, the mudrā and the guru while I pronounce my vow. I shall give a gift. Being in the family of the gems (another attribute of Ādibuddha) I shall give a tenfold gift for punyasambhāra (in order to get merits) namely, the iron, the pearl, the Horse, the cow, the she-goat, the elephant, the girl, the earth, the beloved wife and my own flesh. I shall give this tenfold gift having obtained the philosopher's stone (the highest power, cintāmani in skr.) I keep here in the divine discus the supreme rule. Being in the family of the discus (the whole of Ādibuddha's symbols), I preserve my senses and my constituent groups (that is to say: I render my body an instrument of realization) and perform the pūjā in the sword. Being in the plane of the sword I pay homage to the Master, the Buddha, the Bodhisattvas and others with all the ritual prescriptions. Being in the plane of the blossoming lotuses and in that of the unique lotus (the transcendent one); in the communion of the blossoming lotuses, having understood what is befitting and what is not I keep the rule of purity. With the words śīlasambhārāya (i. e. for the accumulation of religious merits) I pronounce my vows. For the creatures' release, being on the ground from which the Vanquishers arise, in the one-edged vajra, upāya, I achieve the Enlightenment of Mahāmudrā (the greatest realization) made of Unsubstantiality and Charity. This is my vow. Washed, sprinkled with perfumes, bound by the vow and the rule, having entered the pūrvabhūmi (a sacred territory surrounding the inner mandala, pomoerium) I shall receive a tooth-pick in order to attain my own realization (siddhi). I shall be consecrated with the Vanquisher's mantras, receive on my tongue the ambrosia (amṛta, baptism-water), utter the highest vow and be purified with incense in order to be fit for āvēṣana (the wrathful god's possession as in the following rite). Only the mantra HŪṂ accompanied with A-RA-LA is fitting to evoke the wrathful Lord."

After this prayer the Master performs the preliminary baptism. Uttering seven times the mantras OM ĀH HŪṂ he throws the toothpick into the inner mandala which contains the ceremonial pots. The position of the tooth-pick in relation to the pots indicates the type of initiation.

Then the Master sprinkles on the disciple's face three handfuls of water for his purification. He gives the disciple a liturgic band, leads him back into the pomoerium and puts on his tongue the five ambrosias with the corresponding mantras. These ambrosias are five organic substances with sacred meaning. Then, having consecrated incense with the mantras HŪṂ A RA LA he begins the rite of the wrathful God's obsession (krodhāvesa).

(G) KRODHĀVESA

This rite is one of the most interesting contained in Sekoddeśatikā. In its course unknown powers sleeping in the darkness of the subconscious spirit are disengaged. They arise and break tumultuously into normal consciousness, so that the disciple is struck with an excess of furious madness, which is symbolized as the wrathful Gods' assession of him. These turbulent forces are awakened chiefly for fierce purposes. The disciple possessed by the wrathful deity frightens her mischievous powers and breaks the unconscious ties present within him and surrounding him, which might otherwise be an unsurmountable hindrance to the mystic realization. This effect is mythically signified by the Māras' destruction. Thus he becomes free from them and his intrepidity and firmness increase (nirviśāṅko nirlajjo bhavati). On the other hand these dreadful powers, when their blind impulse has been satisfied, are purified and peaceful (symbolized by the invocation of benign deities).

The angry Lord (Vajrapāṇi) is solicited by the mantra: "OM A RA RA RA RA LA LA LA Vajrāvēsaya HŪM" which must be repeated a million times. This means that its efficiency must be multiplied by repeating it in the proper phases of the breathing process. Here another accessory rite of sevā (worship) takes place. Then Vajrapāṇi takes possession of the disciple. His power is so terrific that he can reduce into a hundred pieces whomsoever he strikes with his armed hands. He causes the crowd of his enemies, the Māras opposing the triumph of the Law, to fall motionless to the ground. Even if he is not skilled in dancing, he dances bending forward the left knee and withdrawing the right leg (which is a characteristic attitude of the terrific deities). Doing so he utters the mantra HŪM by which the Māras are frightened. Even if he is not able to sing he sings with a voice which no animal nor man can imitate. So he loses all fear and timidity.

Then the peaceful deities are invoked. They are the Saktis of the five Tathāgatas. Moreover the other terrific deities are to be invited by means of their mudrās (symbolic sign or a particular position of hands, compelling a superior force to descend to him who has invoked it. [See pages 11-12].

The second part of the Krodhāvesa is the exorcism of the disease styled āvesopasamana. If the disciple gets easily out of the āvesa the Master merely purifies him with the usual ceremonies (rakṣā mantras). Then, clothed in yellow and blindfolded, he enters the mandala. Here he learns the formulae of the vows and repeats them, as we see in the next chapter. But if the possession lasts too long the Master asks him whether he wants anything. Then he puts on his forehead a flower consecrated with the mantra OM AH HŪM. By this the possession stops and the Master utters the mantra of protection: the three letters, OM on the forehead, HŪM on the chest, and HAM

on the top of the head symbolize the upāya while the other three (HO on navel, AH on the throat, KSAM on lower organs) means the prajñā. When these mantras are said with the long vowel they represent the diamond of the verbal faculty, when the short, the diamond of the spirit. Then the disciple may enter the mandala.

(H) SUPREME Vows (*Vratāni*)

The description of this ceremony is preceded by an important explanation of certain terms used in it. The text says (page 15, l. 11) *samvṛtyartham vratāni pravaragatigatāni deyāni tāni*, which means : "The following vows, leading on the path of the Buddhas, must be given (taught) for a conventional purpose". The conventional purpose refers to the relative value of each moral rule, which is to be followed in order to obtain the Enlightenment, or to escape from Samsāra. Beyond the door of Buddhahood there are no more ethical precepts. They are valuable only for those who still live in Samsāra and are styled *pūnyasambhāra*, meaning accumulation of merits. Since each merit or demerit is bound to a particular karma, there is no more merit or ethical rule when every kind of karma has been overcome. Pravara is a sanskrit word signifying those Buddhas who are comprehended between Vipasi and Sākyamuni, that is to say, the series of the Buddhas of our age (bhadrakalpa). Their path is the accumulation of works and wisdom. The Master must teach his disciple this source of provisory merits, the list of which has been given by the Blessed One : "Do not kill, do not tell lies, do not take another's wife, do not drink intoxicating liquors. These five things here form an obstacle to the mystic perfection, the ruin of one's merits. The vow must be taken in the name of him, who was at that time the Lord of men and Gods". Other kinds of sins are numbered here such as the murder of cows, children, women, men and Buddhas and the minor sins, for which an additional expiatory vow may be pronounced by the disciple.

(I) ENTRANCE INTO THE MANDALA (*Mandala-praveśa*)

This ceremony is at first summarized in the text as follows: "The Master puts a flower in the disciple's hand. He shakes it three times and throws it. Where it falls, there, in the mandala, is the family of deities suitable for the disciple's initiation. Here he must receive the seven inferior aspersions and the supreme baptism. Then this same rite is described at length. The disciple may be initiated in one type of mystic operation or in all. In the latter case his face must be bandaged with yellow cloth. But in the case of initiation into only one mystery, the colour shall be that of the corresponding group of deities. Before bandaging the disciple, the Master pronounces the mantra "OM dvadasāṅganirodhakāriṇe HŪM PHAT" alluding to the purification of the twelve limbs, which will be performed by Vajrasattva. Then he makes the disciple turn around three times and stops him before the eastern door of the mandala. The Master's ritual pose is here that of a Nayaka (goblin). If the deity stands up in *pratyālidha* position (the position which the disciple had taken in the

previous possession of the Krodhāveśa rite) the Master, also standing, gives to the disciple the preliminary baptism (prokṣṇa). If the deity sits, so does the Master. Then the Kalyāṇamitra, an assistant of the Master in the ceremonies, like the Greek mystagogos, pours water on the disciple's head from a shell, uttering the threefold mantra OM ĀH HŪṂ and puts in his hand a flower which has been consecrated seven times by means of puṣpāñjali (floral gift). The disciple throws the flower out of the maṇḍala on to the triumphal pot (vijayakalāṣa). The flower is not to be thrown into the maṇḍala made of coloured earth, since this symbolizes the Blessed One's body and the interruption of the colour caused by the flower would be equivalent to the breaking of a stūpa, which is an almost inexpiable sacrilege. As formerly, the flower is thrown in order to reveal the karmic connection between the disciple and his deity or family of Gods. The text explains that, on the other hand, it would be impossible to make the flower fall within the maṇḍala without a divine intervention, because if the sacred ring is very large the flower would hardly surpass its protective halo (vajrārcīṣa) and reach one of the nine fields (kuladiś into which the inner maṇḍala is divided). During this ceremony the Master paints five symbolic signs on the triumphal pot. Perfumes and other ritual objects are put near this pot in the pomoerium.

After the puṣpakṣepa (throwing of the flower) the disciple tears the bandages from his eyes uttering the mantra "OM divyendriyāni udghāṭaya svāhā", which means "awake my supranormal senses". By means of this rite the disciple has found his family of deities which now he sees and in connection with which his initiation will be successful.

Later on he will receive the seven sekas and finally the anuttara. Then the pots necessary for them and the aromatic substances to be contained in them are described. Twenty five aromatic herbs are numbered here and the respective proportion that must be taken of each is given. They are grouped in five classes of five and each group is connected with a group of female deities. Another list contains the legumens, the cereals, the precious stones and the metals that must be put into the pots. Flowers may be substituted for the gems. The mandala has eight sides corresponding to the cardinal points. E and W there are the special pots styled jaya (victorious) and vijaya (triumphant). Black stones must be placed in them, as well as in the ordinary pots that occupy the E and SE sides. Pots of the S and SW must contain red stones those of the N and NE white, and those of the W and NW yellow. Then the medicinal herbs are distributed in the cardinal points, taken two by two according to the aforesaid order, in which each couple of pots corresponds to one of the fivefold group of herbs. A mixture made of all the twenty-five herbs is thrown into the triumphal pot. Then the sekas take place.

(J) THE SEKAS (baptism).

A preliminary purification of the limbs, each of which is assigned to a deity, precedes the baptism and is styled kuladevatāviśodhana or

kulavिशुद्धि (purification by means of the family of deities). The Master washes the disciple on the five janmāsthāna that is on the vertex, the shoulders, on one buttock and on one loin and pronounces the mantra "OM sarvatathāgatakulaviśodhani svāhā" which consecrates the disciple's body to all the five Tathīgatas. Another puṣpakṣepa is performed with the tearing of the bandage. Now the Master shows the whole mandala to the disciple explaining its meaning and beginning from the Nāyaka and the allotted family of Gods, according to which all the inner disposition of the mandala has been changed and other mantras selected. Thus modified the mandala is deeply connected with the disciple and constitutes the exclusive ground of his illumination, since it represents his divine genealogy and reflects his own mystic destiny.

The following first two aspersions aim at the purification of the body and form the

(1) KĀYAVIS'UDDHI

(a) udakābhiseka (water aspersion). From the eastern door the Master leads the disciple and the assistant to the northern door turning to the right as the ritual prescribes (pradakṣinā). Here the aspersion is performed with the mantras of Tāradevī, who is a śakti and the water goddess. Water taken from all the pots is sprinkled on the five janmāsthānas.

(b) mukutābhiseka (diadem ceremony). The mantras are OM A I R U L followed by the formula "pañcatathāgataparisuddha svāhā" and a special rite. The Master crowns the disciple with a golden diadem with precious stones, or with one of cloth. This crowning is the second seka. These two rites purify the body by purifying its constituent groups (dhātuskandha) and take place in a region of the mandala styled "the field of the perfect body" (kāyavajrabhūmi).

(2) VĀGVIŚ'UDDHI

(a) Pattiābhiseka (*infula* ceremony). Now the Master makes the disciple retrace his steps always observing the pradakṣinā. Arrived at the southern door he performs the two sekas aiming at the purification of the verbal faculty. Pronouncing the formula: "OM A Ā AM AH HA HĀ HAM HAH HO KREM dasapāramitāparipūrani svāhā" the Master adorns the disciple's forehead with a golden *infula* with gems, or with a garland of flowers.

(b) Vajravajraghantābhiseka (aspersion of the thunderbolt and the bell). The ceremony is the same as the preceding one. Water is sprinkled from a shell with the mantras: "OM HŪM HO sūryacandra-viśodhaka svāhā" This alludes to the solar and the lunar elements which must be purified before their final union and are symbolized in the vajra and the bell that are put on the disciple's head. Then the Master offers him his thumb and leads him so to the eastern door.

(3) CITTAVAJRAVIS'UDDHI

(a) Vajravratābhiseka (the seka of the diamond vow). The Master sprinkles the disciple and puts a flower on each of his sensorial organs with the mantras: "OM A A E AI AR ĀR O AU AL ĀL viṣayendriyaviśodhani svāhā" which allude to the full purification of the senses.

(b) nāmābhiseka (the seka of the name).

Aspersing the disciple the Master pronounces the mantras: "OM HA HĀ YA YĀ RA RA VA VĀ LA LA caturbrahmavihāravīśuddha svāhā. The four brahmavihāra, as we saw in the chapter of the vajrayogas are the four purified enjoyments corresponding to the four great perfections. Then the Master binds the disciple's feet and hands with an arm-ring, or in lieu of these, with flower garlands.

(4) JNANAVISUDDHI

This ceremony consists of one rite alone: anujñābhiseka (the seka of mystic experience). Anujñā is a Sanskrit word hardly distinguishable in its meaning from other words containing the same root, such as prajñā and jñāna. All these terms are used in this text and in this literature in a sense which ordinary dictionaries fail to register. More properly jñāna is the supreme abstract knowledge, a transcendent consciousness which does not cling any more to concrete objects and is not at all affected by the normal characteristics of human consciousness. Prajñā is a mystic element usually opposite to upāya and related to it as the idea is to its actuation or potentiality of the Act. Prajñā has always a definite object; while Jñāna is rather a faculty. For those who are acquainted with early Christian heresies jñāna may be translated *gnosis*, and prajñā *sophia*. Anujñā derives from the same root in composition with the prefix *anu* meaning "according to" "in consequence of", "in function of." Hence I think that anujñā should be translated "the mystic experience", because it is used to designate an experience which brings an adept into contact with the deepest forces of the universe.

Again turning to the right the disciple is led to the western door, where he receives one seka aiming at the purification of jñāna. Mantras are: "OM HAM KṢAM dharmacakrapravartaka svāhā" Here the Adibuddha himself is invoked. Thus the first seven sekas are performed. In them baptismal purification brings the four elements of man, the material, verbal, spiritual and gnostic faculties (kāya, vāc, citta, jñānā) to the state of "vajra", diamond."

Later on the Master puts a vajra and a bell into the disciple's hand and teaches him a new law, which is formally in full contradiction with the former one. It has an esoteric meaning, which the Master explains. The Law is: "Let him commit a murder in the kulisakula (viz. let him extinguish his own vital stream by stopping and fixing his breathing with yogic practices. Kulisakula, literally the family of the perfect organs, is

perhaps the body brought to the state of vajra). Let him tell lies in the sword (khadga). Let him steal the other's precious stone in the ground of the fine lotuses (reaching *sūnyatā* by means of meditation) and take the other's woman (viz. the *prajñā*). Let him worship intoxicating liquors, the lamp and all the Buddhas and his own senses in his disc (that means in his body). The disciple must worship his senses by means of that meditation which aims at the realization of divine entities in the human body (see page 20). Let him worship *dombī* (literally the laundress. This name symbolizes the middle channel, *susumnā* or *avadhūti* into which the yogi's vital energy must flow from the two lateral channels *idā* and *pingalā*) in the sword. Let him not contemn all women nor his own in the heavenly lotus. Thou shalt not keep this body of realization for thyself, but give it for the sake of the universal release. There is no other way to Buddhahood and to the *kulasutānantakalpa* (the endless cosmic ages of the divine offspring). This is the Vanquishers' teaching".

The ritual value of this prescription will be explained later on. Now the three *lokottarābhiṣeka* take place within the *māṇḍala*. Here the word *abhiṣeka* clearly reveals its exact value. The idea of aspersion which the root *sic* conveys, can be noticed in only a few cases. In these last *abhiṣekas*, as well as in the *mukuṭa-*, *pattā*-and *vajravrata*, there is no aspersion.

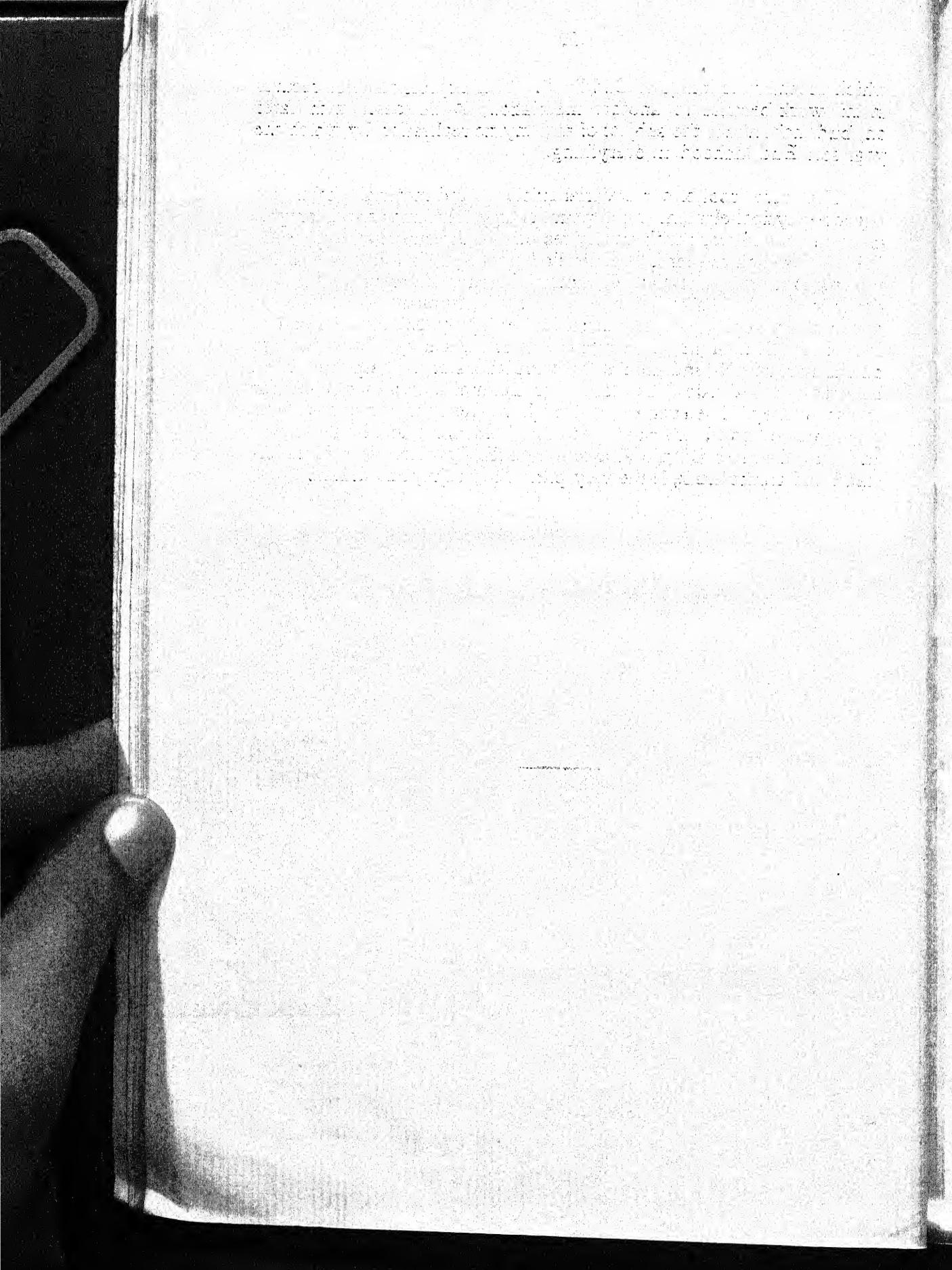
The essential instrument of these initiations are the *kanyās* styled here *mudrās* with the view of pointing out their mystic use. *Mudrā* is a means of revelation and, accordingly, *kanyās* are used in order to reveal inner energies and to trace for them a new way, as we saw in the theory of the sixteen *ānandas*. This rite is still grounded on the macro-microcosmic analogy. The disciple represents here the supreme Being, who never exhausts himself in creation nor is bound to his attributes. As it becomes manifest in connection with his objective power, which in Indian iconography is symbolized by the *Sakti*, so the disciple must come into connection with his own *mudrā*.

The first rite is styled *kalaśaseka*, the second *guhyaseka* and the third *prajñāseka*. They are performed as the following verses show : 1) "sriprajñāsparśanam yatprathamamapi kuce kumbhasekah" (p. 21), 2) "sa eva guhyādguhyābhiṣeko bhavati" (p. 21), 3) "sarvālānkārayuktām (to mean all the attributes) drutakanakanibhām dvādaśābdām sukanyām prajñopāyatmakena svakulisamaniṇā kāma-yātā sarāgām jñātvā śisyasya sūddhim kulisamapi mukhe kṣepayitvā sabijam pascāddeyā svamudrā tvatha punaraparadhāmamārgādiyukta" and further "tato guhyapūjām kṛtvā śisyāmr̥tam dadāti mudrāravīṇḍam cālokayati tena guhyābhiṣeko bhavati (pp. 21-22).

At the end of this third *abhiṣeka* the disciple must retain the bindu, styled here *bodhicitta*, in order to achieve within himself the bliss of sahajānananda. The retention of *bodhicitta* is accompanied by a meditation on the three worlds conceived as "buddhabimba",

which means "the image of Buddhas". This expression often recures in this work because in another meditation, to be dealt with later on, buddhabimba is the subject of that mystic realization by which the yogi sees Buddhahood in everything.

The very root of our material existence and material desires, the psycho-physical element which pours energy of life into us and compels us to move and work without any reasonable direction is the *calacitta*. When this natural force is controlled by the yogi's will and directed towards the tranformation of human life into superhuman life, it is designated as *bodhicitta*, the means of Enlightenment. The disciple now actively reproduces in himself that *sadangayoga* on which he had long fixed his thought following his Master's teachings. Going through all the normal acts and the natural temptations of the *samsāric* world he steadily maintains his desire for illumination and looks only for transcendency. The everlasting struggle between the attractions of the phenomenic world which is apt to break down all human resistance, and the firmness of the ascetic unremittingly determined to understand and transcend it, is the very pith of the vajrayanic drama.

श्रीः

सेकोहेशटीका

नमः कालचक्राय

सर्वावृतिप्रशमनिर्मलवुद्धधर्म-
निर्वेदसौधमभिरुद्ध्व वर्षयेन ।
तस्मै नमो भगवते यदुपज्ञकानि
विश्वोपकारविधिनाटकनर्तकानि ॥

उद्धृत्य वाक्यसलिलं विमलप्रभादि-
पयोनिधेर्जलमुचेव मध्याधिमुक्तम् ।
उद्देशगूढपदपद्धतिपल्वलेऽस्मिन्
तृष्णोपरोधविधये विवृधा भजध्वम् ॥

सुचन्द्र आहेति शीतानद्युत्तरे षण्नवतिकोटिग्रामशम्भलमहा-
विषयाधिपतिदेवासुरनागनिर्माणकायैः षण्नवतिमहाराजाकुलप्रसु-
तैर्महारत्नमुकुटबद्धैः कोटिकोटिग्रामाधिपतिभिर्नमस्कृतचरणारविन्दः
सर्वसत्त्वभाषान्तरैस्तथागतोक्तधर्माणां संग्राहकत्वेन सर्वतथागत-
ओतृत्वात् षोडशकलावरणप्रहाण्या चन्द्रविमलप्रभात्वाच्च शोभन-
श्चासौ चन्द्रश्चेति सुचन्द्रो गुह्याधिपतिराढकवतीनिवासी श्रीवज्र-
पाणिः । तत्र गुह्यं आवकप्रत्येकयानयोरुत्तरं वज्रयानं तस्मिन्सङ्गीति-
कारकत्वेनाधिपतिः । तथा लोकसंवृत्या गुह्यशब्देन यक्षास्तेषामधि-
पतिर्गुह्याधिपतिः । बाह्येऽऽढकशब्देन मृतकसमूहः । तद्योगादाढक-
वती इमशानभूमिः । तस्यां सदा यक्षाः सत्त्वानां विहेठकाऽनेकविन्द-
कर्तारः । तेषां बाधकोऽटव्यां मृगाधिपतिरिवाढकवतीनिवासी महा-
यक्षाधिपतिः । अध्यात्मनि षट्शताधिकैकविंशतिसहस्रश्वासप्रश्वासानां
षट्ब्रिंशत्वाचतोनानां निरोधोऽऽढकः सोऽस्यास्तीत्याढकवती धर्ममेघ-
भूमी तस्यां निवास्याढकवतीनिवासी मारक्षेशज्ञेयसमापत्त्यावरण-
यक्षानां बाधको यक्षाधिपतिः । तथागतदेशितधर्मसिंहनादेन सर्व-

सत्त्वानां प्रत्येकस्तैर्धर्मप्रवर्तको गुह्याधिपतिः श्रीवज्रपाणिः । तन्नि-
र्माणकायः सुचन्द्रो राजा उद्येषयति । तदुक्तं मूलतन्त्रे-

अग्रतः पुर्णिमाचन्द्रे पृष्ठतः पुर्णिमारवौ ।

वामतस्तिमिरे वक्त्रः पुच्छे दक्षिणतः स्थितः ॥

त्रैलोक्यविजयो नाम समयो मारमर्दनः ।

तस्मिन् पूर्वमुखः शास्ता रत्नसिंहासने स्थितः ॥

पञ्चरद्दिममधैर्व्यूहैः प्रपूरयज्ञगत्रयम् ।

बोधिसत्त्वैर्मरणैश्च देवेन्द्रैः पूजितः प्रभुः ॥

दिव्यैर्नानाविधैः पुष्टिर्दिव्यैर्गन्धर्मनोहरैः ।

दिव्यै रत्नप्रदीपैश्च दिव्यैर्धूपैः सुगन्धजैः ॥

दिव्यैर्नानाविधैश्चूर्णैवेद्यैरसृतैः फलैः ।

विचित्राभरणैर्दिव्यैर्दिव्यैर्वस्त्रैश्च चामरैः ॥

घण्टादर्शपताकाभिर्दिव्यैश्चत्रैर्विघ्नकैः ।

पञ्चाङ्गमौलिसंयुक्तैः प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥

त्रैलोक्यनायकं बुद्धं बोधिसत्त्वामरादयः ।

खस्तासने निषण्णास्ते मन्त्रयानश्रुतार्थिनः ॥

अभिज्ञालाभिनः केचिद्वोधिसत्त्वाः सुरादयः ।

हृष्टतुष्टाशयाः सर्वे मनसा चिन्तयन्ति ते ॥

दीपङ्करेण या पूर्वं मन्त्रयानस्य देशना ।

कृतास्माकं तु कर्तव्या गौतमेनाद्यसाधुना ॥

अथातः शम्भलाख्यातो वज्रपाणिविनिर्मितः ।

सुचन्द्रनृप आयातः सद्धर्य श्रीधर्मधातुकम् ॥

आदौ प्रदक्षिणं कृत्वा शास्तुः पादाम्बुजद्वयम् ।

रत्नपुष्टैः समभ्यर्च्य प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥

कृताङ्गलिपुटो सुत्वा सम्बुद्धस्याग्रतः स्थितः ।

तन्त्रस्याध्येषकः शास्तुश्वन्दः सङ्गीतिकारकः ॥

सम्यक् शास्तकत्वेन हे शास्तः । यो वक्ष्यमाण उदकादिसंस्था-
त्मकः कुम्भादिकस्त्रिधा । अनुत्तर इति परमाक्षरः । तथेति सेकः सि-

च्यते कायादिकं निर्मलं निरावरणं क्रियतेऽनेनेति सेकः । तं कथयस्व मे । लौकिकसिद्धिरित्यकनिष्ठभुवनपर्यन्ताधिपत्यमुत्तरसिद्धिरिति स-वासनसर्वक्लेशज्ञेयसमापत्यावरणप्रहाणितो द्वादशभूमिप्रतिलभेन सं-यक्षसम्बुद्धत्वं तदर्थं संक्षिप्येति । क्लेशकल्पसत्त्वतुष्णायुर्लक्षणपञ्चक-षायोपहतजनानुग्रहप्रवृत्तत्वादध्येषकस्य सेकपटले ज्ञानपटले च विस्त-रेण वक्ष्यमाणत्वात् भगवानाहेति विशुद्धषड्धातुकत्वादैश्वार्यादिगुण-लक्षणो भगो विद्यतेऽस्येति भगवान् । तदुक्तं मूलतन्त्रे-

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशासः श्रियः ।

ज्ञानस्यार्थप्रयत्नस्य षणां भग इति स्मृतिः ॥

षट्क्रिंशत्पृथिव्यादिशुद्धधात्वार्थवज्यैश्वर्यादिगुणस्तासां षड्गास्ते प्रकीर्तिताः । हेवज्ञेऽपि-

भञ्जनं भगमाख्यातं क्लेशमारादिभञ्जनात् ।

प्रज्ञावाध्याश्च ते क्लेशास्तस्मात्प्रज्ञा भगोच्यते ॥

कुत्रस्थाने । क कस्मिन्मण्डले कुत्र स्थितः । कथा परिषदा परिवृतो भगवानाह । श्रीधान्ये नियतमन्त्रनयदेशानास्थाने महासुखवासे वज्रधातुमहामण्डले वज्रसिंहासने स्थितः । बुद्धबोधिसत्त्वक्रोधदेव-नागदेवीगणपरिवृतस्त्रैधातुकवन्दितचरणारविन्दः । परमादिवुद्धसमाधि-समापन्नः । कायवाकचित्तात्मको वंकारो वा तत्रमहासुखवासे । धर्म-धातावाकाशलक्षणे परमाक्षरोऽच्युतक्षणः काल इत्युच्यते । तदेव वज्रज्ञानम् । तस्य कालस्य निरावरणस्कन्धधात्वायतनं चक्रं त्रिभवस्यै-कत्वं निरावरणज्ञेयम् । तदेव वज्रधातुमहामण्डलमित्युच्यते । सर्वाकारं सर्वेन्द्रियं बिन्दुरूपं विश्वमायाधरं भगवतः शरीरं । प्रज्ञोपायात्मकमिति । अप्रमाणाभेद्यचन्द्रसूर्याग्निनां मण्डललक्षणे एकारलक्षणे वा वज्रसिंहासने स्थितः ।

उक्तं च मूलतन्त्रे-

गृध्रकूटे यथाशास्तः प्रज्ञापारमितानये ।

तथा मन्त्रनये प्रोक्ता श्रीधान्ये धर्मदेशाना ॥

1. *aframāṇabhiṣedya*^o restored after Tib.

कुतः स्थानात्कुतः शास्त्रात्तत्र तन्त्रश्च देशितः ।
 कस्मिन्स्थाने कथा लोकपरिषदा केन हेतुना ॥
 गृधकूटे महाशैले प्रज्ञापारमितानयम् ।
 सन्देश्य बोधिसत्त्वानां महायानं निरुत्तरम् ॥
 अथ कस्यां महाचैत्यां धर्मधातुकमण्डले ।
 बोधिसत्त्वादिभिः सार्वे विजहार तथागतः ॥
 आकाशे त्वजडे स्वच्छे इनवकाशप्रकाशिनि ।
 विश्वे वज्रालये लघने धर्मधातौ मनोरमे ॥
 तन्त्रस्थ देशना पुंसां पुण्यज्ञानप्रयोजनम् ।
 एकारो गगनालोको धर्मधातुः प्रकीर्तिः ॥
 वंकारः सुगतव्यूह एकारे संयगिविष्टिः ।

इति । पुनस्तन्नैव-

एरहस्याख्यधातौ वा भगे धर्मोदयेऽम्बुजे ।
 सिंहासने स्थितो वज्री उक्तस्तन्त्रान्तरे मया ॥
 वंवज्री वज्रसत्त्वश्च वज्रभैरव ईश्वरः ।
 हेरुकः कालचक्रश्च अदिवुद्धादिनामतः ॥
 नानाविषयसञ्ज्ञाभिः स्थानमाधारलक्षणम् ।
 आवेयश्च मया प्रोक्तो नानासत्त्वाशायेन तु ॥
 सर्वज्ञो वज्रधृक् शास्ता बुद्धः सिंहासने स्थितः ।
 देशकः कालचक्रस्य सुचन्द्राध्येषितस्त्वया ॥

इति । शृणु सुचन्द्रेत्याद्युद्देशसमाप्तिः । यावद्गवतः प्रतिवचनं
 सेकार्थमिति । सेकं तत्प्रयोजनं च परमिति परमाक्षरं परमार्थसुखो-
 पायत्वादनधीष्ठमपि नाडीसञ्चारादिकमाह नाडीसञ्चारमित्यादि । ऊ-
 धर्वाधो ललनादिष्पणाडीषु वक्ष्यमाणक्रमेण प्राणापानवायोः । सङ्क्रम-
 णमायाम इति । यम उपरम इत्यस्य धातोः । आसमन्ताद्यमनमायामः ।
 प्राणापानवायोर्मध्यनाड्यां प्रवेशाः । उभयगतिनिवोधादिति । उद्देशा-
 त्संक्षेपादिति । सर्वस्मिन्नैव योगियोगिन्यादितन्त्र उद्देशस्त्रिविधिः ।
 निर्देशोऽपि । तत्रोद्देशः स्वनाम्नैव कथितः । प्रत्युद्देशो द्वितीयः । महो-

हेशस्तृतीयः । एवं निर्देशोऽपि खनाम्नैव व्याख्यातः । प्रतिनिर्देशो द्वितीयः । अपर इति महानिर्देशस्तृतीयः । उहेशनिर्देशौ द्वावेव तन्त्रसङ्गीतिः । तत्रोहेशनसङ्गीतिः समस्तलघुतन्त्रम् । यथा उष्टादशशात-ग्रन्थश्रीसमाजादिका निर्देशोन सङ्गीतिः सकलमूलतन्त्रराजदेशना । यथा पञ्चविंशतिसहस्रश्रीसमाजादिका । एवं प्रत्युहेशोन लघुतन्त्रे पञ्चिका । इह निर्देशः प्रतिनिर्देशो ऽभिमतः । तेन मूलतन्त्रे पञ्चिका । तथा महोहेशोन लघुतन्त्रे टीका । इह निर्देशो महानिर्देशो ऽभिमतः । महानिर्देशोन मूलतन्त्रे टीका सा पुनः सङ्गीतिः पञ्चिका टीका च तिस्रोऽपि । अभिज्ञालभिभिरिति दिव्यचक्षुर्दिव्यश्रोत्रपरचित्ज्ञानखपर पूर्वनिवासानुस्मृत्याकाशगमनहिंलघैरेवं कर्तव्या न पण्डितैरिति शुष्कतर्काभ्यासोपहतचित्तसन्ततिभिः । प्रत्यात्मवेदनीयाध्यात्माध्ययनविमुखैः । एषामित्युक्तक्रमेण षट्कोटिभिः षट्क्षुद्धैरुहेशादिभिः शुद्धं परिशुद्धमिदमादिवुद्धतन्त्रं कालचक्राभिधानं स्यादिति वक्ष्यमाणेन सम्बन्धः । एवं वज्रयोगैश्चतुर्विधैः शुद्धमिति सर्वत्र सम्बध्यते । विशुद्धधर्ममन्त्रसंस्थानात्मकैर्वज्रयोगैः । शून्यताऽनिमित्ताप्रणिहितानभिसंस्कारविमोक्षणकरुणामैत्रीमुदितोपेक्षा ब्रह्मविहारैः । सहक्रमात्समरसीभवरूपैः । दुर्वाररागमलावलिसोभयेन्द्रियात्मकतुर्यात्मो ऽभिभूतसुषुप्तप्राणोत्पादितसदसत्स्वभानेकविकल्पभावससंज्ञात्मकजाग्रद्वस्थाध्वंसकैः । सहजधर्मसम्भोगनिर्माणकायरूपैः । तत्र स्वभावाभावतः शून्यं तस्य शून्यस्य भावः शून्यता । इहातीतानागतं ज्ञेयं शून्यं तस्य दर्शनं भावः शून्यता गम्भीरोदारा । अतीतानागताभावाद्गम्भीरा । अतीतानागतदर्शनादुदारा । तयोपलक्षितं तदग्राहकं वा ज्ञानं शून्यताविमोक्षः । तेन विशुद्धं तुर्यवस्थाक्षयादक्षरं महासुखम् । कं सुखं तद्विष्णुतिकरुणालक्षणं ज्ञानवज्रम् । स एव सहजकायः प्रज्ञोपायात्मको विशुद्धो योग इत्युच्यते । निमित्तं वुद्धो बोधिरित्यादि विकल्पचित्तं हेतुः । शन्यत्वादेव हेत्वभावः । ततो न विद्यते निमित्तं यस्य तदनिमित्तं ज्ञानमनिमित्तविमोक्षः । तेन विशुद्धं सुषुप्तक्षयान्नित्यानित्यादिद्वयरहितं मैत्र्यात्मकं कायद्वयस्फरणैर्जगदर्थकारिनिर्विकल्पात्मकं चित्तं चित्तवज्रं स एव धर्मकायः । प्रज्ञोपायात्मको धर्मात्मा योग इत्युच्यते । अनिमित्तादेव तर्काभावः । अतर्कादप्रणिहितम् । प्रणिधानं

सम्बुद्धोऽहं भवामीत्यादिकं न विद्यते यस्य तदपणिहितविमोक्षः । तेन विशुद्धः स्वभक्षयादक्षयोऽनाहतो ध्वनिः । सर्वसत्त्वरूतात्मको मन्त्रमुदितालक्षणः । सर्वसत्त्वरूतैः सर्वसत्त्वानां मोदनान्मनस्याणभूतत्वाच्च मन्त्रो वाग्वज्रं स एव सम्भोगकायः । प्रज्ञोपायात्मको मन्त्रयोग इत्युच्यते । प्रणिधानाभावात्र विद्यतेऽभिसंस्कारः सितरक्तप्राणायामविज्ञानलक्षणो यस्यासावनभिसंस्कारविमोक्षः । तेन विशुद्धो जाग्रदवस्थाक्षयात्स्फरितानन्तानन्तनिर्माणकायैः क्लेशप्रतिपक्षमार्गोपनायको रौद्रसरागशान्तादिरूपैरसङ्कीर्ण उपेक्षात्मकः कायवज्रः । स एव निर्माणकायः प्रज्ञोपायात्मकः संस्थानयोग इति । तदुक्तं विमलप्रभायां प्रथमश्लोकव्याख्यने । स एव सहजकायः शून्यताविमोक्षविशुद्धो ज्ञानवज्रः सर्वज्ञः प्रज्ञोपायात्मकः शुद्धयोग इति । स एव धर्मकायोऽनिमित्तविमोक्षविशुद्धचित्तवज्रं ज्ञानकायः प्रज्ञोपायात्मको धर्मात्मको योग इत्युक्तः । स एव सम्भोगकायोऽप्रणिहितविमोक्षविशुद्धं वाग्वज्रं दिनकरवपुः प्रज्ञोपायात्मको मन्त्रयोग इत्युक्तः । स एव निर्माणकायोऽनभिसंस्कारविमोक्षविशुद्धं कायवज्रं पद्मपत्रायताक्षः प्रज्ञोपायात्मकः संस्थानयोग इति ॥

चतुःसम्बोधिभिरिति । एकक्षणपञ्चाकारविंशत्याकारमायाजालाभिसम्बोधिलक्षणैः । तत्र गर्भजोत्पत्तिक्रमेण मातापित्रोरुभयविन्दुसमरसीभूतस्य मातृगुह्यचक्र उत्पित्सोरालयविज्ञानस्य यैकक्षणं केवलसुखसंवित्तिः । कायश्च रोहितमत्स्थवदेकाकारः सैकक्षणाभिसम्बोधिर्यदा तु गर्भगतस्यैव रूपादिवासनात्मकपञ्चज्ञानसंवित्तिः कूर्मवद्विनिहृतपञ्चस्फोटकाकारस्तदा पञ्चाकाराभिसम्बोधिः । ततः प्रतिस्वं पञ्चज्ञानानां यदा षुथिव्यादिचतुर्धातुवासनाभेदः कायोऽपि विंशत्यज्ञुरीपरिपूर्णस्तदा विंशत्याकाराभिसम्बोधिः । ततो गर्भाद्विनिहृतो मायाजालवदनन्तभावसंवित्तिर्मायाजालाभिसम्बोधिः । एतद्वैधम्येण शुद्धज्ञानविज्ञानात्मकोऽच्युतो बिन्दुः स्वभाविककायज्ञानवज्रयोगो वज्रसत्त्वः सर्वार्थददर्शेकक्षणाभिसम्बुद्धत्वादेकक्षणाभिसम्बोधिः । इहषट्शताधिकैकविंशतिसहस्रश्वासपरिपूरिलक्षणश्वासचक्रक्षयात् । मूलतन्त्रेऽपि-

जन्मस्थानं जिनेन्द्राणामेकस्मिन्समयेऽक्षरे ।
महाप्राणे स्थिते चित्ते प्राणवाते क्षयं गते ॥

दिव्येन्द्रियसमुद्धते नष्टे मांसेन्द्रियगणे ।

प्रकृतायतने नष्टे दिव्यायतनदर्शने ॥

सर्वे पश्यामि राजेन्द्र अदृष्टं नास्ति मे सदा ॥

इति । स एव धर्मकायश्चित्तवज्रयोगो महासत्त्वः परमाक्षरसुखः पञ्चाकाराभिसम्बुद्धत्वात्पञ्चाकाराभिसम्बोधिः । इहादर्शादिपञ्चज्ञानलक्षणा पृथिव्यादिधातुरूपादिपञ्चस्कन्धप्रज्ञोपायात्मका पञ्चमण्डलनिरोधस्वभावत्वात् । स एव सम्भोगकायवाग्वज्रयोगो बोधिसत्त्वो द्वादशाकारसत्यार्थो बोधिसत्त्वानुग्राहकः । सर्वसत्त्वरूपैर्धर्मदेशको विश्वात्याकाराभिसम्बुद्धत्वादिंशत्याकाराभिसम्बोधिः । इह पञ्चेन्द्रियपञ्चविषयपञ्चकमेन्द्रियपञ्चकमेन्द्रियक्रियानिरावरणलक्षणद्वादशसङ्क्रन्तिनिरोधसद्गावादिज्ञेया । स एव निर्माणकायः कायवज्रयोगः समयसत्त्वः षोडशाकारतत्त्ववेदनेनाद्यनुग्राहको उनन्तमायाजालैः स्फरितकायो मायाजालाभिसम्बुद्धत्वान्मायाजालाभिसम्बोधिः । इह युगपदनन्तापर्यन्तनानामायानिर्माणलक्षणा षोडशकायानन्दादिविन्दुनिरोधादिज्ञातव्येति । उत्पन्नक्रमेण तु धूमादिदशनिमित्तानां मृदुमध्याधिमात्राधिमात्राधिमात्रभेदेन चतस्रः प्रतिपत्तयः स्कन्धै रूपसञ्ज्ञावेदना संस्कारविज्ञानज्ञानलक्षणैः । धातुभिः पृथिवीतोयतेजोवाय्वाकाशज्ञानैः । आयतनैः कायजिहाचक्षुर्वीणश्रोत्रमनोगन्धरूपरसस्पर्शशब्दधर्मधातुभिः । बहुवचनात्पायुपादपाणिवागुपस्थशाङ्किनीरित्युत्सर्गगत्यादानालापमूत्रस्रावशुक्रच्युतिभिः । एभिवैरोचनादिविशुद्धैः प्रत्येकं षड्कुलैः । लोकधात्वध्यात्माभिषेकसाधनज्ञानाख्यैः पञ्चपटलैर्भाजनलोकसत्त्वलोकसत्त्वशोधनलौकिकसिद्धिसाधनपरमाक्षरज्ञानार्थप्रकाशकैः सत्याभ्यां लौकिकलोकोत्तराभ्याम् । आदिशब्दो उनादिनिधानार्थः । अविपरीतान्सर्वधर्मान् बुद्धवानिति बुद्धः । आदिश्वासौ बुद्धश्वादिबुद्धः । उत्पादव्ययरहितः । सर्वज्ञ इत्यर्थः । नामसङ्गीतौ च-

अनादिनिधनो बुद्ध आदिबुद्धो निरन्वयः ॥

इति ।

करुणाशून्यतामूर्तिः कालः संवृतिरूपिणी ।
शून्यताचक्रमित्युक्तं कालचक्रोऽद्वयोऽक्षरः ॥

एकैकाक्षरसञ्ज्ञया वा ।

काकारात्कारणे शान्ते लकाराल्लयोऽत्र वै ।
चकाराचलचित्तस्य क्रकारात्क्रमबन्धैः ॥

अस्यायमर्थः । कारणं बोधिचित्तकाय इत्युक्तं शान्तं जाग्रद्वस्था-
क्षयेण विकल्परहितं कायविन्दुनिरोधाल्लाटे निर्माणकायः । एवं सति
ख्यावस्थाक्षयात्मकः प्राणस्य लयो वाग्विन्दुनिरोधात्कण्ठे सम्भोग-
कायः । जाग्रत्ख्यावस्थायां शब्दादिविषयान्विचरचलं च्युतिर्धर्मकं तमो
ऽभिभूतं चित्तमष्टादशधातुविकारापन्नम् ॥ तस्य बन्धस्तमोऽपगमः ।
सुषुप्तक्षयश्चित्तविन्दुनिरोधाङ्गृदये धर्मकायः । कुत एतदाह । क्रकारा-
दितिक्रमः कायादिविन्दुनां च्यवनं तस्य बन्धः सहजसुखेन तुर्याव-
स्थाक्षयः । खरगतज्ञानविन्दुनिरोधान्नाभौ सहजकाय इति चतुःकाया-
त्मकः । स एव कालचक्रो भगवान् प्रज्ञोपायात्मको ज्ञानज्ञेयसम्बन्धे-
नोक्तो यथाक्षरसुखज्ञानं सर्वावरणक्षयहेतुभूतं काल इत्युक्तम् । उपायः
करुणात्मकः षडभिज्ञात्मा ॥ ज्ञेयाकारं जगच्चकं ज्ञेयं त्रैधातुकमनन्त-
भावलक्षणं चक्रम् । तदेव प्रज्ञा शून्यात्मिका सर्वाकारात्मिका ऽनयो-
रेकत्वं कालचक्रमित्युक्तं श्रीकालचक्रे ऽपि ॥ बुद्धक्षेत्राण्यनन्तान्यपरि-
मितयुग्मा धातवश्चाम्बराद्याः स्थित्युत्पत्तिविनाशस्त्रिविध इह भवः
षड्गतौ सर्वसत्त्वा । बुद्धाः कोधाः सुराद्याः सकरुणकृपा बोधिसत्त्वाः
सभार्या एतच्चकं जिनस्य त्रिभुवनमपि तस्यैकमेकस्य शास्मोरिति ।
आदावित्यादिश्लोकद्वयं स्पष्टम् । इदानीं सप्तसेकानुद्दिशत्युदकमित्या-
दिना । इहाश्रुततन्त्रत्वादव्युत्पन्नविद्यामादिकर्मिकाणां व्युत्पादनाय
श्रीतन्त्राद्विमलप्रभायाश्च सप्तसेकादिविधाङ्गिश्चिद्वतार्यते । तत्र ताव-
त्पथम् शिष्यरक्षाविधिरुच्यते ।

कृत्वा शिष्यस्य रक्षां शिरसि हृदि तथोष्णीषनाभौ च कण्ठे
श्रीगुह्याब्जे जिनाद्यैरुभयकुलगतैः कायवाक्चित्तवज्रैः ।
एवं लेपादिकानां प्रकटितनियतैः श्रीखरैः पुस्तकानां
सत्त्वानां मोक्षहेतोरमुकमपि विभोर्मण्डलं वर्तयामि ॥

इह प्रथमं शिष्यादे रक्षां कृत्वा पश्चात्संग्रहेच्छिष्यादिकमत्र जि-
नावैदेवतीभिरुभयकुलगतै रक्षां शिरसि ऊकारं हृदये ईकारं । उ-
ष्णीषे आकारं नाभौ औकारं कण्ठे ऋकारं गुह्ये अःकारमिति । उभय-
कुलगतैः कायवाकचित्तर्भिन्नैरिति । एवं लेपादिकानां प्रकटितनियतैः
श्रीख्वरैरिति । अ इ ऋ उ ए इति पुस्तकानां रक्षां कृत्वा ततो बुद्धान-
ध्येष्येत् । सत्त्वानां मोक्षहेतोरमुकमपि कालचक्र भगवतो मण्डलं
लेखयामि तस्मद्भवोधिसत्त्वा ऽधिष्ठानं शिष्यादीनां कुर्वन्तीति ।
अध्येषणानियमो रक्षानियमः । इदानीं कलशा उच्यन्ते । एवं स्फाटिक्य-
कुम्भा वररजतमयाः श्रीकपालायसश्च ताम्राख्या हेमकुम्भाः प्रकटित-
नियता दारुजा मून्मयाश्च ॥

शान्तिके स्फाटिकाः कलशाः पुष्टौ रौप्या मारणे मनुष्यकपाला-
न्युच्चाटने विद्वेष आयसा वद्ये सौवर्णीः । आकृष्टौ ताम्राः स्तम्भने
मून्मया मोहने दारुजा दशकलशाः ॥

अथ शान्तिपुष्टश्चर्थं घटलक्षणमुच्यते ।

वृत्ता द्रथष्टाङ्गुलोक्ता द्विगुणितदशकेनोच्छ्रुता द्रथङ्गुलोष्ठाः ।

षड्ग्रीवा ऽष्टाङ्गुलास्याः शशधरधवलाः शान्तिपुष्ट योर्न चान्ये ॥

इह कलशा गर्भे वृत्तेन द्रथष्टाङ्गुलोक्ताः । द्विगुणितदशकेनोच्छ्रुता
इत्यधः कलशगर्भान्मुखोष्ठान्ता विंशत्यङ्गुला उच्छ्रुयेणेति । द्रथ-
ङ्गुलोष्ठा इति द्रथङ्गुलावौष्ठौ मानौ येषाम् । ते द्रथङ्गुलोष्ठा मुखा-
दधेः । षड्ङुलग्रीवा ऽष्टाङ्गुलास्याः । ओष्ठादोष्ठान्तं मुखाष्ठाङ्गुल
भागत्रयं कृत्वा भागद्वयेन कण्ठरन्धं भागैकेनोष्ठद्वयायां यामः । ते च
शशधरधवलाः शान्तिपुष्टश्चर्ण चान्ये घटाः स्युरिति । स्फाटिक्यरौप्य-
घटानामभावे मून्मया कालाऽमूलकलशाः शालिपिष्टकेन चन्दनेन वा
स्त्रिलिप्य धवलाः कर्तव्यासत्था मूलतन्त्रेऽपि भगवतोक्तम् । मारणे नर-
कपालानि इमशानाङ्गारचूर्णेन नरवसया ऽलिप्य कृषणानि कारयेदिति ।
उच्चाटने विद्वेषे दीर्घग्रीवाऽष्टाङ्गुला वक्राः कृशाङ्गवृत्तेन द्रादशाङ्गुलाः ।
उच्छ्रुयेण चतुर्विंशत्यङ्गुला ऽङ्गुलैकोष्ठाः षड्ङुलास्या इति । वद्या क-
र्षणे तु यथा शिलिपना घटिता लोकव्यवहरेणेति । स्तम्भने खर्वा वृत्तो-
च्छ्रुयेण तुल्याः । षोडशाङ्गुलाश्चतुरङ्गुलग्रीवाः षड्ङुलास्याः । स्थूलोष्ठा-

ऽङ्गुलद्रथेनेति । सर्वकर्मणि शान्त्यादिवश्यादिकर्मण्युक्ता ग्राह्या इति
कलशनियमः ॥

ततो वज्रकलशानधिवासयेत् । तत्र मन्त्रपदानि ओं हं हां हिं हीं
हूं हं हुं हूं हूं हूं वज्रपद्मामृतघटसुविशुद्धर्मधातुस्वभावसर्वधर्मान्सु-
विशुद्धर्मधातुस्वभावाङ्गुरु कुरु स्वाहा ॥ मण्डलमध्ये विजयकलशं
स्थापयेद्दन्धादिकं दत्तेति घटाधिवासनम् ॥ ततः शिष्याधिवासनम् ।
आदौ मण्डलाध्येषणकाले मध्ये भूम्यादिसङ्ग्रहे इन्ते मण्डलप्रवेशकाले
च सर्वत्र मण्डलं कृत्वा दन्तकाष्ठं दत्त्वा ततो रक्षां करोति तत्रैष
विधिः ॥ स्लातस्य धौतवस्त्रस्य शान्त्यादिकर्मानुसारेण तस्यामेव भूम्यां
मण्डलं कृत्वोदुम्बरं दन्तकाष्ठं छादशाङ्गुलमन्यक्षीरवृक्षजं वा शिरसि
पुष्पमालां वध्वा गन्धादिभिरर्चयित्वा पूर्वाभिमुखस्य देयमनेन मन्त्रेण ।
ओं आः हं हो हं क्षः वज्रदन्तकाष्ठं चतुर्विमोक्षचतुर्विशुद्धस्वभावकाय-
वाक्चित्तज्ञानसुखं दन्तादिमलं विशोधय विशोधय स्वाहेति दन्तकाष्ठं
दत्त्वा इन्याधिवासन उर्ध्वतः क्षिसं मण्डले पतितं दन्तकाष्ठं लक्षयेत् ।
यत्र पतति तेन शिरसा तत्रस्थं कर्मप्रसरादिकं तस्य सिध्यतीति दन्त-
काष्ठविधिः ॥

ततो मण्डलं भूमौ शिष्यं प्रवेश्य शिरसि कण्ठे हृदि नाभावु-
ष्णीषे गुहये ओं आः हं होः हं क्षः षट्कुलैन्यासं कृत्वा वज्रसत्त्वं प्रचो-
दयेदेभिर्मन्त्रपदैः । ओं अ आ अं अः वज्रसत्त्वं महासुखं वज्रकाल-
चक्र शिष्यस्याभिमुखो भव सन्तुष्टो भव वरदो भव कायवाक्चि-
त्ताधिष्ठानं कुरु कुरु स्वाहा । इति शिष्याधिवासनविधिः । इदानीं
देवतार्चनमुच्यते । रत्नैर्हेमन्द्रपुष्पैर्वज्रविविधपटैर्गन्धधूपप्रदीपैर्घण्ठाद-
गौर्वितानैर्विविधफलपताकादिभिर्वृत्यवाच्यैः । कृत्वा पूजां विचित्राम-
परदशविधां चात्मशत्त्या यथोक्तामाचार्यस्यांग्रिमूले ददाति वरसुतो
दक्षिणां शुद्धिहेतोः ॥ इह पूर्वोक्तविधानेन देवतावलम्बनं कृत्वा ततो
ज्ञानचक्रं समयचक्रेण सहैकीकृत्याघादिकं दत्त्वा पूर्वमन्त्रपदैः । ततो-
र्चनार्थं प्रथमं गन्धचन्दनादिकं गृहीत्वा इङ्गुष्ठानामिकाभ्यां बाह्ये
कृतमण्डले नायकादीनर्चयेत् । सर्वेषां नामपूर्वप्रणवं देयमर्चने सर्व-

कर्मणि नमो इन्ते नाम्नि भवति प्रत्येककर्मणि पुष्टयादौ स्वाहा इन्ततो
 वेदितव्य इति । इति सर्वकर्मण्यर्चनीयदेवतानां मन्त्रपदानि तद्यथा
 मूलतन्त्रे । ओं बुद्धाय नमः । ओं धर्माय नमः । ओं सङ्घाय नमः । ओं
 वज्रसत्त्वाय नमः । ओं प्रज्ञापारमितायै नमः । ओं स्वभाविककायाय
 नमः । ओं धर्मकायाय नमः । ओं सम्भोगकायाय नमः । ओं निर्माण-
 कायाय नमः । ओं ज्ञानवज्राय नमः । ओं चित्तवज्राय नमः । ओं वा-
 ग्वज्राय नमः । ओं कायवज्राय नमः । ओं चतुर्विमोक्षेभ्यो नमः । ओं
 चतुर्ब्रह्मविहारेभ्यो नमः । ओं सप्तशिंशास्त्रोधिपक्षिकधर्मेभ्यो नमः । ओं
 चतुरशीतिसहस्रधर्मस्कन्धेभ्यो नमः । ओं सर्वधर्मदेशकेभ्यो नमः ।
 ओं रत्नव्ययाय नमः । ओं शाक्यसुनये नमः । ओं कालचक्राय नमः ।
 ओं दानपारमितायै नमः । ओं शीलपारमितायै नमः । ओं क्षान्तिपार-
 मितायै नमः । ओं वीर्यपारमितायै नमः । ओं ध्यानपारमितायै नमः ।
 ओं प्रज्ञापारमितायै नमः । ओं उपायपारमितायै नमः । ओं प्रणिधान-
 पारमितायै नमः । ओं बलपारमितायै नमः । ओं ज्ञानपारमितायै नमः ।
 ओं जयघटेभ्यो नमः । ओं विजयघटेभ्यो नमः । ओं सर्वधर्मचिह्नेभ्यो
 नमः । ओं सर्वसुत्राभ्यो नमः । ओं चिन्तामणये नमः । ओं धर्मघण्टायै
 नमः । ओं धर्मशङ्खाय नमः । ओं कल्पवृक्षाय नमः । ओं अक्षोभ्याय
 नमः । ओं अमोघसिद्धये नमः । ओं रत्नसम्भवाय नमः । ओं अमि-
 ताभाय नमः । ओं वैरोचनाय नमः । ओं लोचनायै नमः । ओं मा-
 मक्यै नमः । ओं पाण्डरायै नमः । ओं तारायै नमः । ओं वज्रधात्वी-
 श्वर्यै नमः । ओं वज्रपाणये नमः । ओं खगर्भाय नमः । ओं क्षिति-
 गर्भाय नमः । ओं लोकेश्वराय नमः । ओं सर्वनिवरणविष्कम्भिने
 नमः । ओं समन्तभद्राय नमः । ओं गन्धवज्रायै नमः । ओं रूपवज्रायै-
 नमः । ओं रसवज्रायै नमः । ओं स्पर्शवज्रायै नमः । ओं शब्दवज्रायै
 नमः । ओं धर्मधातुवज्रायै नमः । ओं उष्णीषाय नमः । ओं विद्वान्त-
 काय नमः । ओं प्रज्ञान्तकाय नमः । ओं पद्मान्तकाय नमः । ओं यमा-
 न्तकाय नमः । ओं जम्भिन्यै नमः । ओं मानिन्यै नमः । ओं स्तो-
 भिन्यै नमः । ओं अतिवीर्यायै नमः । ओं अतिनीलायै नमः ।
 ओं सर्वधारिणीभ्यो नमः । ओं षडङ्गाय नमः । इति चित्त-
 मण्डले उच्चनविधिः । ततो वाङ्मण्डले तद्यथा । ओं वज्रचर्चिकायै

नमः । औं वज्रवाराहै नमः । औं वज्रमहेश्वर्यै नमः । औं वज्रैन्द्रयै नमः । औं वज्रब्राह्मण्यै नमः । औं वज्रमहालक्ष्म्यै नमः । औं वज्रकौमार्यै नमः । औं वज्रवैष्णव्यै नमः । औं अष्टाष्टके चतुःषष्ठि-
 वज्रयोगिनीभ्यो नमः । औं पट्टिंशदिच्छाभ्यो नमः । इति वाङ्मण्डले^{म्} चर्चन-
 विधिः । ततः कायमण्डले तद्यथा । औं वज्रविष्णवे नमः । औं वज्रनैऋत्याय नमः । औं वज्राग्रये नमः । औं वज्रोदयये नमः । औं वज्रेन्द्राय नमः । औं वज्रेश्वराय नमः । औं वज्रब्रह्मणे नमः । औं वज्रविनायकाय नमः । औं वज्रकर्तिकेयाय नमः । औं वज्रवायवे नमः । औं वज्रयामाय नमः । औं वज्रयक्षेभ्यो नमः । औं वज्रवारुण्यै नमः । औं वज्रवायव्यै नमः । औं वज्रयामिन्यै नमः । औं यक्षिण्यै नमः । औं महाबलाय नमः । औं अचलाय नमः । औं दक्षिराजाय नमः । औं नीलदण्डाय नमः । औं शुभ्मराजाय नमः । औं रौद्राक्ष्यै नमः । औं वज्रशृंखलायै नमः । औं चुन्दायै नमः । औं भृकुट्यै नमः । औं मारीच्यै नमः । औं प्रत्येकमासभेदेन पष्ठव्युत्तरत्रिशतवज्रतिथिदीभ्यो नमः । औं पट्टिंशतप्रतीच्छाभ्यो नमः । औं वज्रजयाय नमः । औं वज्रकर्त्तव्यकाय नमः । औं वज्रवासुकये नमः । औं वज्रानन्ताय नमः । औं वज्रतक्षकाय नमः । औं वज्रमहापद्माय नमः । औं वज्रकुलिकाय नमः । औं वज्रशृंखपालाय नमः । औं वज्रपद्माय नमः । औं वज्रविजयाय नमः । इति कायमण्डले । ततः इमशानेषु तद्यथा । औं श्वानास्यायै नमः । औं सूकरास्यायै नमः । औं व्याघ्रास्यायै नमः । औं जम्बुकास्यायै नमः । औं गरुडास्यायै नमः । औं भलूकास्यायै नमः । औं गृध्रास्यायै नमः । औं काकास्यायै नमः । औं सर्वभूतेभ्यो नमः । इत्यष्टशमशानेषु । ततो बाह्यलोकदेवतानाम् । औं वज्रचन्द्राय नमः । औं वज्रसूर्याय नमः । औं वज्रमङ्गलाय नमः । औं वज्रवृधाय नमः । औं वज्रबृहस्पतये नमः । औं वज्रशृंक्राय नमः । औं वज्रशनैश्चराय नमः । औं वज्रकेतवे नमः । औं वज्रराहवे नमः । औं वज्रकालाग्रये नमः । औं वज्रध्रुवाय नमः । औं वज्रागस्त्याय नमः । औं सर्वनक्षत्रेभ्यो नमः । औं वज्रद्वादशराशिभ्यो नमः । औं षोडशकलाभ्यो नमः । औं दशादिकपालेभ्यो नमः । औं वज्रनान्दिकेश्वराय नमः । औं वज्रमहाकालाय नमः । औं वज्रघण्टकर्णाय नमः । औं वज्रभृङ्गिने नमः । औं सर्वक्षेत्रपालेभ्यो नमः । औं सर्वदूतीभ्यो नमः । औं हारीत्यै नमः । औं सर्वसिद्धिभ्यो नमः । औं

धर्मचक्राय नमः । अ॒ं भद्रघटाय नमः । अ॒ं हुन्दुभ्यै नमः । अ॒ं बोधिवृक्षाय नमः । अ॒ं गुरुद्वबोधिसत्त्वेभ्यो नमः । इत्यर्चनविधिः । ततो रत्नेन्द्र-
नीलादिभिर्हेमपुष्पैर्वहुविधघटैः पञ्चवर्णैर्वस्त्रैर्गन्धधूपप्रदीपैर्घण्टादशैर्वि-
तानैर्विविधफलैः पञ्चवर्णपताकाभिर्वृत्यैर्वादैः पूजां कृत्वापि दशविधा-
मिति तन्त्रोक्ताम् । एव शिष्यो यथात्मशक्तया यथोक्तपूजां कृत्वा
तत आचार्यस्यांग्रिमूले मण्डलं कृत्वा ददाति वरसुतो दक्षिणां शुद्धि-
हेतोः ॥

द्रव्यात्मानं त्रिशुद्ध्या ससुतदुहितरं कन्यकां गोत्रजान्याम्
अद्यैवाहं जिनानां शरणमधिगतो रौद्रसंसारभीतः ।

युष्मतपादाब्जयोर्वै भवभयहरयोः कायवाक्चित्तशुद्ध्या
इत्यध्येष्यो गुरुः स्यात्सकनकुसुमैर्मण्डलं कारयित्वा ॥

द्रव्यात्मानं त्रिशुद्ध्या । कायवाक्चित्तशुद्ध्या ससुतदुहितरं ददाति
कन्यकां गोत्रजान्यां यदि स्वकीया नास्ति । एवं दक्षिणां दत्त्वा ततोऽ-
ध्येषणां करोति प्रणिधानं च ।

अद्यैवाहं जिनानां शरणमधिगत आवोधसीम्नः
युष्मतपादाब्जयोर्वै भवभयहरयोः कायवाक्चित्तशुद्ध्या
इत्यध्येष्यो गुरुः स्यात्सकनकुसुमैर्मण्डलं कारयित्वा ॥

ततः प्रणिधानं करोति

वज्रं घण्टां च मुद्रां गुरुमपि शिरसा धारयामीष्टवज्रे
दानं दास्यामि रत्ने जिनवरसमयं पालयाम्यन्न चक्रे ।
पूजां खड्गे करोमि स्फुटजलजकुले संवरं पालयामि
सत्त्वानां मोक्षहेतोर्जिनजनककुले बोधिसुत्पादयामि ॥

वज्रं घण्टां च मुद्रां गुरुमपि शिरसा धारयामीष्टवज्रे वज्रकुले
स्थित इदं समयं गृह्णामि । दानं दास्यामि । रत्ने कुले स्थितः । पुण्य-
सम्भाराय दशविधं दानं दास्यामि । लोहरत्नान्नगोवाजिगजकन्यावसु-
न्धरेष्टभार्याखमांसानि दानं दशविधं मतमिति चिन्तामणिं साधयित्वा
दास्यामीति प्रणिधानं जिनवरसमयं पालयाम्यन्न चक्रे । चक्रकुले स्थितः
पञ्चामृताद्यगोकुदहनं स्कन्धेन्द्रियसमूहं रक्षामीति प्रणिधानं । पूजां
खड्गे करोमि खड्गकुले स्थितः सङ्कुरुद्वबोधिसत्त्वानामन्येषामपि

पुजां सर्वोपकरणैः करोमीति प्रणिधानम् । स्फुटजलजकुले पद्मकुले स्थितः । वर्णावर्णाभिगमनस्फुटपद्मसम्पर्के संवरं ब्रह्मचार्यं पालयामीति । शीलसम्भारायेति प्रणिधानं करोमि । सत्त्वानां मोक्षहेतोर्जिनोत्पादककुल एकशूलवज्रस्थः शून्यताकारुणात्मकां महासुद्रासिद्धां बोधिमहुत्पादयामि ।*

स्लातो गन्धानुलिप्तो व्रतनियमयुतः पूर्वभूम्यां निवेदय सिद्धार्थं दन्तकाष्ठं जिनवरकुलशौश्राभिमन्त्र्य प्रदेयम्
जिह्वायां चामृतं वै जिनवरसमयैर्धूपमावेशनार्थम्
मन्त्रं हूँकारमेकमरलयसहितं चोदनं क्रोधभर्तुः ।

इति प्रणिधाने कृते सत्यभिषेकाय प्रार्थितो गुरुः हृष्टस्तुष्टः सन् शिष्यं स्लातं गन्धानुलिप्तं व्रतनियमयुतं पूर्वभूम्यां मण्डलबाह्ये निवेदय सिद्धयर्थं दन्तकाष्ठं पूर्वोक्तविधिना जिनवरकुलशौरिति औं आः हूँ एभि; सक्षाभिमन्त्रितं कृत्वा तल्लालयित्वा मण्डले क्षिपेत् । येन दिग्विभागेन पतति तत्कर्मप्रसरस्तस्य सिध्यति । पूर्वोक्तशान्त्यादिकमष्टदिक्षु । ततो सुखे चुलुकत्रयमुदकस्य प्रक्षिप्य शुद्धिं कृत्वा मण्डले कण्ठपटं दत्त्वा पूर्वभूम्यामानयित्वा शिष्यं ततस्तस्य जिह्वायां पश्चामृतं दद्याज्जिनवरसमयैः । पश्चामृतपञ्चप्रदीपैः पूर्वं धूपं साधयित्वा तदेव धूपं देवतावेशनार्थं तन्मन्त्रं हूँकारमेकम् । अरलयसहितमिति । औंअररररलललल वज्रावेशय हूँ इत्यनेन मन्त्रेण चोदनं क्रोधभर्तुः । क्रोधावेशमित्यर्थः । अस्य कोटिजापेन दशलक्ष्मोमेन पूर्वसेवां कुर्यात्समरणसाद्वशक्रोधावेशं करोति तस्येदं लक्षणम् । आविष्टः क्रोधराजः प्रहरणस्वकरैस्तर्जयन्मारवृन्दमिति । इह शिष्ये क्रोधराज आविष्टः सन् प्रहरणशोभितकरैः स्थावरं जड्मं यं हन्ति तं शतश्चण्डं करोति । यं तर्जयति तर्जया मारवृन्दं धर्मविहेठं तं भूम्यां पातयति निश्चेष्ठिततां नयति । तथा प्रत्यालीढादिपैर्वहुविधकरणैर्नृत्यते वज्रनृत्यमिति । इह यः शिष्यः प्राक्षिण्विनाट्यलक्षणं न जानाति स एव क्रोधं विष्टः सन् वज्रनृत्यं करोतीत्यन्तरीक्षे वहुविधकरणैरिति नृत्यते ऽथ हास्यं करोति तदा हूँकारमिश्रं भयदमपि रिपोर्मारसमूहस्येति । तथा पूर्वमज्जो यः शिष्यः

From *sattvānām* to *utpādayāmi* the skt. text has been restored after the Tib. translation.

स क्रोधाविष्टो मनुष्यादीनामगम्यध्वनिना गीतां करोति । अनेकतन्त्रा-
न्तरेषु यदुक्तमिति । अतः क्रोधराजाविष्टो निर्लज्जो निर्विशङ्को भवति
गुणवशात्क्रोधस्वभावात् । देवताऽन्याऽपि सौम्या इत्यथ लोचनादि-
देवता सौम्या इति क्रोधावेशनियमः । अत्रापि विस्तरेणापरदशक्रोधानां
दशप्रकृतयो सुद्राबन्धेन वेदितव्याः ॥ येन चिह्नेन यस्योत्पादः सा च
तस्य हस्तसुद्रा भवति स तया ज्ञातव्य इति नियमः । अन्यदावेशलक्षणं
विस्तरभयान्नोक्तम् ॥

इदानीमावेशोपशमनादिकमुच्यते । त्यक्तावेशस्य पश्चाच्छिरसि च
हृदये सूर्धि नाभौ च कण्ठे गुह्ये रक्षां जिनैश्च स्वभूमिगतैः कारये-
त्स्वत्रिवज्जैः । दत्ताङ्गे पीतवस्त्रस्य पिहितनयनस्यात्र शिष्यस्य वेशः ।
संवृत्यर्थं व्रतानि प्रवरगतिगतान्येव देयानि तानि । इह यदा शिष्यः
क्रोधदेवताधिष्ठितः । तदाऽचार्येण प्रष्टव्यो यत्किञ्चित्कार्यमभिमतम् ।
तत्र आं आः हूं श्यक्षरैः पुष्पमभिमन्त्र्य शिरसि दातव्यम् । तदावेशं
त्यजति स्वस्थानं गच्छति । एव त्यक्तावेशो भवति । ततस्त्यक्तावेशस्य
पश्चाच्छिरसि रक्षां जिनैश्चेति वचनात् । आँकारेण शिरसि हृदये हूंका-
रेण मूर्धन्युष्णीषे हंकारेणेत्युपायस्य स्वत्रिवज्जैः कायवाक्चित्तैरिति ।
एवं नाभौ होकारेण कण्ठे आःकारेण गुह्ये क्षंकारेणेति । प्रज्ञायाः
स्वत्रिवज्जैः कायवाक्चित्तैरिति । अत्रोभयोः कायवाक्चित्तवज्ज्रविषये
दीर्घों हूंकारो वागवज्रम् । हस्तश्चित्तवज्जमन्यत्र यतोऽस्ति । ततो रक्षां
कृत्वा दत्ताङ्गे पीतवस्त्रस्य पिहितनयनस्यात्र मण्डले शिष्यस्य प्रवेशो
विधेयः । प्रथमं संवृत्यर्थं व्रताद्या बोधिपर्यन्तं संवृतिः पुण्यादिसम्भारः ।
तस्यार्थं तदर्थं तानि प्रवरगतिगतानीति । प्रवरा भद्रकल्पे सप्तविपद्या-
दयः शक्यमुनिपर्यन्तास्तथागतास्तेषां गतिः पुण्यशील ज्ञानसम्भारा-
त्मिका तस्यां गतानि । प्रवरगतिगतान्येव देयानि तानि शिष्यायाचार्ये-
णेति तथागतनियमः । तत्र तु तान्याबोधिपर्यन्तमाह भगवान् ॥

हिंसाऽसत्यं परस्त्रीं त्यजस्व परधनं मद्यपानं तथैव ।

संसारे वज्रपादाः स्वकुशलनिधनं पापमेतानि पश्च ।

यो यत्काले बभूव त्रिदशनरगुरुस्तस्य नम्ना प्रदेया ।

एषाऽऽज्ञा विश्वभर्तुर्भवभयमथनी पालनीया त्वयापि ॥

हिंसाऽसत्यं परस्त्रीं ल्यजस्व परधनं मद्यपानं तथैवेति पश्चवतानि
नियम इत्यर्थः । कस्माद्यतः संसारे वज्रपादाः स्वकुशलनिधनानि तानि
पापकर्मणि पश्च । अतो न कर्तव्यानीति नियमः । कस्य विश्वभर्तुरिति
यो यत्कालेन बभूव तथागतत्रिदशनरगुस्तस्य नम्ना प्रदेया एषाऽऽज्ञा
विश्वभर्तुर्भवभयमथनी पालनीया त्वयापि । यथा कुलपुत्रैः कुलदुहितैः
पालिता पुण्यस्मभारायेति तथागतनियमात्पश्चशिक्षापदी ॥

द्युतं सोऽवद्यभोजं कुवचनपठनं भूतदैत्येन्द्रधर्मम् ।
गोबालस्त्रीनराणां त्रिदशनरगुरोः पश्चहत्या त्रुक्तम् ।
द्रोहं मित्रप्रभूणां त्रिदशनरगुरोः संघविश्वासिनाश्च ।
आसक्तिस्त्वन्दियाणामिति भुवनपतेः पश्चविंशद्वतानि ॥

ततो यदीच्छति तदापराणि देयानि । तत्र द्युतं सावद्यभोजं
पूर्वोक्तं कुवचनपठनं भूतधर्मम् पितृकार्यं यागकार्यं वेदोक्तम् । दैत्यधर्मं
मूलेच्छधर्मं न कुर्यादित्युपपापकानि पश्च तथा पूर्वापराणां दशानामा-
दिमां पश्चहत्यां न कुर्यात्सदा । गोहत्या बालहत्या स्त्रीहत्या पुरुष-
हत्या त्रिदशनरगुरोरिति प्रतिमास्तूपादेविसंवादोऽपरहत्येति । तथा
मित्रद्रोहं प्रभुद्रोहं बुद्धद्रोहं संघद्रोहं विश्वस्तद्रोहमिति पश्च न कुर्या-
दिति । तथाऽसक्तिस्त्वन्दियाणामिति । रूपासक्तिः शब्दासक्तिर्गन्धा-
सक्ति रसासक्तिः स्पर्शासक्तिः । इति भुवनपतेर्वज्रसत्त्वस्य नियमेन
पश्चविंशतिवतानि पालनीयानि शिष्यैरिति वज्राचार्येण देयानि सेक-
काले शिष्यायेति व्रतदाननियमः ॥

इदानीं मण्डलप्रवेश उच्यते

श्रीमन्त्रेणाभिमन्त्र्य करकमलपुटे पुष्पमेकं प्रदेयम् ।
आदौ भ्राम्य त्रिवाराङ्करकमलपुटान्मण्डले पुष्पमोक्षः ।
यस्मिन्स्थाने सुपुष्पं पताति नरपते तत्कुलं तस्य नूनम् ।
पश्चात्ससाभिषेकस्त्रिविध इह तथानुक्तरः सम्प्रदेयः ॥

त्विह प्रथमं व्रतदानान्तरं पीतवस्त्रेण* सर्वकर्मणि सुखं बन्धयेत् ।
शान्त्यादिषु देवतावर्णवर्णेन सूक्ष्मवस्त्रेण । अनेन मन्त्रेण आं छाद-
शाङ्कनिरोधकारिणे हूं फट् ततश्चक्षुरादीनि निरोधयित्वा कल्याणमित्र-

* Tib adds *raktravastreñā vā*

मादौ ऋग्य त्रिवारान्मण्डले ततः पूर्वद्वारे आचार्यो नायकमूर्त्या स्थितः।
 यदि देवता मण्डल उत्थिता प्रत्यालीढपादेन तदाऽचार्य उत्थितः
 शिष्याय सेकं ददाति । अथ निषणा तदा निषणो ददाति । ततः
 कल्याणमित्रेण समर्पितस्य शिष्यस्य शिरसि शंखोदकेन प्रोक्षणं कृत्वा
 ओँ आः हूँ इति श्यक्षरैः पुष्पमेकं सप्तमिमन्त्रितं तस्य करकमलपुट
 आसमन्ताहेयं पुष्पाञ्जलिविशुद्धया । ततः करकमलपुटाद्वाहये मण्डलस्य
 विजयकलशोपरि पुष्पमोक्षः कार्यः । यतो रजोभूम्यां पुष्पादिकं न
 दातव्यं । दत्ते रजोविलोपो भवति प्रतिष्ठापितमण्डलविलोपात्सूपभेद
 इति । तेन मण्डलबाहये पूर्वद्वारे विजयकलशोपरि पुष्पक्षेपः कर्तव्यः
 कुलपरीक्षार्थं । अन्यथा सहस्रहस्तमण्डले कुतः पुष्पं पतिष्यति शिष्येण
 क्षिं पूर्वं वज्रार्चिं त्यक्त्वा । वज्रज्वालाऽपि तत्र सपादहस्तशतं भवति
 कथं तं लंघयित्वा देवताधिष्ठानेन विना कुलदिक्षु पुष्पं पतिष्यति ।
 तस्माद्विजयकलशे पञ्चचिह्नानि कृत्वा तत्र पुष्पक्षेपः कार्यः । तेन गन्धा-
 दिकं मण्डलबाहये न रजोभूम्यां । रजोमण्डलं भगवतः कायो ज्ञेयः ।
 नेत्रपटं यौगपदेन चोदयेत् । अथ प्राक् पुष्पक्षेपं कृत्वा पञ्चाचोदयेदनेन
 मन्त्रेण । ओँ दिव्येन्द्रियाण्युद्घाटय स्वाहेति नेत्रोद्घाटनं कृत्वा यस्मि-
 न्स्थाने सुपुष्पं श्यक्षराभिमन्त्रितं पतति तत्रस्था देवता तस्य कुलदेवता
 भवति तथा कर्मसुद्रासिद्धिरिति नियमः । ततस्तस्य कुलदेवतां दर्श-
 यित्वा पञ्चात्सप्तमिषेक उदकादिकस्त्रिविध इह यथा कलशादिकस्तथा
 कर्मसुद्रां पूजयित्वाऽनुत्तरो वक्ष्यमाणः सम्प्रदेय इत्याचार्यस्य तथागत-
 नियमः । इदानीं सप्तसेकस्य विधिरुच्यते ॥

नागै राजश्वतुर्भिर्मणिकनकघटैर्मृत्यैर्वा सरत्नैः
 औषधगन्धयुक्तैर्जयविजयघटैः स्लापयेदेवतानाम् ।

मौलीबुद्धप्रभेदैर्ददाति वरगुरुः शक्तिभिः पट्टमेव
 वज्रं घण्टार्कचन्द्राद्वतमपि विषयैः स्वेन्द्रियैर्योजनीयम् ॥

क्रोधानां मैत्र्यादीनां स्फुटजिनपतिनाऽज्ञा प्रदेया समात्रा ।
 वज्रं घण्टां प्रदाय प्रवरकसृणया देशयेच्छुद्धधर्मम् ॥

इह नागैरित्यष्टाभिश्वतुर्भिर्जयविजयघटैः पञ्चभिर्जयघटैः पञ्चभि-
 र्जयघटैरष्टघटपक्षे । त्रिभिर्जयघटैस्त्रिभिर्विर्जयघटैश्वतुर्धटपक्षे । मणि-
 ३ से.

कनकैस्तदभावे मृन्मयैः सरत्नैरौषधगन्धयुक्तैरिति । तत्रौषध्यः पूर्वोक्त-
गन्धकक्षपुटे नेत्रादिभागैः संग्राह्याः पञ्चविंशतीनां मध्ये यथालाभतः
पञ्च ग्राहाऽऽचार्येण मूलतन्त्रोक्तविधानेन । तत्र भगवानाह ॥

गन्धकक्षपुटे राजन्त्रौषधीः पातयेत्कमात् ।

नेत्रेन्द्रगन्यादिभिर्भागैर्ब्राह्म्याद्याः पञ्चपञ्चकैः ॥

ब्राह्मी वारायणी रौद्री ईश्वरी परमेश्वरी ।

ऐन्द्री लक्ष्मी च वाराही कौमारी चर्चिका तथा ॥

पार्थिवी वारुणी ज्यौतिर्वायवी खेचरी तथा ।

माता च भगिनी पुत्री भागिनेयी स्वसा तथा ।

ब्राह्मणी क्षत्रिणी वैद्या शूद्री डोम्बी तथा स्मृता ।

इत्यौषध्यो महासिञ्चिं भुक्तवा ऋद्धिप्रदाः सदेति ॥

तथा ब्राह्मीति ब्रह्मदण्डी भाग १ । वारायणी विष्णुक्रान्ता भाग
१ । रौद्रीति रुद्रजटा भाग ३ । ईश्वरी प्रसिद्धा भाग ४ । परमेश्वरी
देवताली भाग ५ । इति प्रथमपञ्चन्यासः । ऐन्द्रीतीन्द्रवारुणी भाग ३ ।
लक्ष्मीति लक्ष्मणा भाग ४ । वाराही वाराहक्रान्ता भाग ५ । कौमारीति
कर्णिका भाग २ । चर्चिकेत्यधः पुष्पिका भाग १ । इति द्वितीयपञ्चक-
न्यासः । पार्थिवी माषली भाग ५ । वारुणी रुदन्ती भाग २ । ज्योति-
रिति ज्योतिष्मती भाग १ । वायवी लज्जावती भाग ३ । खेचर्यकरा
भाग ४ । इति तृतीयपञ्चकम् । मातेति पुत्रंजारी भाग १ । भगिनी
सहदेवो भाग ३ । पुत्रीति कृताञ्जलिर्भाग ४ । भागिनेयाऽजकर्णी
भाग ५ । स्वसा मोहनी वटपत्रिका भाग २ । इति चतुर्थपञ्चकन्यासः ।
ब्राह्मणीति बृहती भाग ४ । क्षत्रिणी भृङ्गराढ़भाग ५ । वैद्या यष्टिमधु
भाग २ । शूद्री कण्टकारी भाग १ । डोम्बी मधुरशिखा भाग ३ ।
इति पञ्चमपञ्चकन्यास एवं यथासंख्यं धान्यादिसस्यसमूहः । धान्यां
महाधान्यां माषाः श्वेतशणकाः कृष्णतिला इति प्रथमपञ्चकम् । कोद्रवा
मुङ्गाः कलायाः शुक्लतिला गोधूमा इति द्वितीयपञ्चकम् । मोष्ठं त्रिपुटाः
कृष्णसर्षपा यवा माषा इति तृतीयपञ्चकम् । मसूरिकाः शुक्लसर्षपाः
कङ्गु तुवरिका वर्षटिका इति चतुर्थपञ्चकम् । अतसी वरटी वर्णं तूलयः
कृष्णचणका इति पञ्चमसस्यानि यथालघानि ग्राह्याणि कक्षपुटभाग-

नात्र भागा गुटिकासंख्याः । ततो रत्नानि ब्राह्मक्षत्रवैश्यशूद्रजातीनि
वज्ञाणि तथेन्द्रनीलपद्मरागं चन्द्रकान्तककैतनं रक्तानीति प्रधानानि
तथा लोहानि सुवर्णस्त्वयतान्तीक्षणायःकान्तानि । तथा मध्यमरत्नानि
सुक्ताप्रबालराजपद्मशूलमणिषड्बिन्दुकश्चेति तथाऽधमानि स्फटिकजीव-
जातिदोहलिका च हरितमण्य इत्येतानि यथाविभवतो ग्राह्याणि । अथ
देवनागानां मण्य आज्ञाचक्वर्तिनो महारत्नाभिषेके पञ्चवर्णा भवन्ति ।
तदभावे पञ्चवर्णानि सौरभ्यपुष्पानीति नियमो दारिद्राणाम् । अत्र हरि-
तरत्नम् विजयशंखे । नीलवर्णं पूर्वापरजयविजयघटे । कृष्णं पूर्वाग्रेयघटे ।
रक्तं दक्षिणनैऋत्यघटे । श्वेतमुक्तरेशानघटे । पीतं पश्चिमवायव्यघटे ।
एवमयःकान्तं तीक्ष्णं ताम्रं रूप्यं सुवर्णम् ॥ तथौषध्याः । एकभागिका
जयविजयघटे । द्विभागिकाः पूर्वाग्नौ । त्रिभागिका यमदैत्ये । चतुर्भा-
गिका उत्तरेशाने । पञ्चभागिकाः पश्चिमवायव्य इति । तथा गुटिका-
भेदेन सस्यानि तथा पूर्वोक्तकक्षपुटगन्धद्रव्याणि पञ्चेति । एवं लोहानि
रत्नानि वनौषध्याः सस्यानि गन्धद्रव्याणि घटेषु क्षिप्त्वा तैः पञ्चविं-
शतिभिः पुनः पोद्वलिकां बद्ध्वा विजयशंखे क्षिपेत्तोयपूर्णे । तेन पञ्चसु
जन्मस्थानेष्वभिषेचयेदुष्टणीषे स्कन्धे वाहुसन्धौ सव्यंवामे । एवं स्फुच्छके
कटिसन्धौ ततः कुलदेवताविशोधनाय पुष्पक्षेपमन्त्रः । औं सर्वतथा-
गतकुलविशोधनि स्वाहा अनेन मन्त्रेणाचार्यः पुष्पमोक्षं शिष्यं कारयेत् ।
अनेन मन्त्रेण चक्षुरुद्धाटनम् । औं दिव्यनयनमुद्धाटयामि स्वाहेति ।
ततः कुलदेवतामण्डलनायकमादिं कृत्वा दर्शयेन्मण्डलं समस्तम् । ततः
पूर्वद्वारे कुलशुद्धिं कृत्वाऽचार्यः शिष्यं वामहस्तेन सञ्चाल्य कर्मविज्ञाना
सार्धं प्रदक्षिणां कृत्वोक्तरद्वारे नीत्वा तत्र कायशुद्धयर्थं तारादेवीमन्त्रैः
सर्वकलशेषु तोयं गृहीत्वा विजयशंखे प्रक्षिप्योदकाभिषेके पुनः पञ्चसु
जन्मस्थानेष्वभिषेचयेत् । अनेन मन्त्रेण औं आ ई कृ आ लृ पञ्चधातु-
विशोधनि स्वाहा । ततो मुकुटाभिषेके पञ्चसु जन्मस्थानेष्वभिषेचयेत् ।
अनेन मन्त्रेण औं अ इ कृ उ लृ पञ्चतथागतपरिशुद्ध स्वाहा ॥ ततो
रत्नेमसुकुटं वस्त्रमुकुटं वा बन्धयेदेवमभिषेकद्रव्येन धातुस्कन्धविशु-
द्धयैव कायविशुद्धिर्भवति । कायवज्रभूम्यां कायविशुद्धिं कृत्वा ततो
दक्षिणावर्तेन पुनर्दक्षिणद्वारे वाग्विशुद्धयर्थं नीत्वा शिष्यं पञ्चसु जन्म-
स्थानेष्वभिषिच्य पद्माभिषेक अनेन मन्त्रेण औं अ आ अं अः ह हा

हं हः हो क्रें दशपारमितापरिपूरणि स्वाहेति । ततो रत्नपद्मं सुवर्णपद्मं वाऽलाभे पुष्पमालां ललाटे बन्धयेदिति । ततो वज्रवज्रघणटाभिषेके पञ्चसु जन्मस्थानेष्वभिषिच्यानेन मन्त्रेण । औं हं हो सूर्यचन्द्रविशोधक स्वाहेति । ततो वज्रवज्रघणटां शिरसि दत्त्वा शंखोदकेनाभिषेचयेदिति । ततोऽभिषेकद्वयेन वाग्वज्रं शोधयित्वा वज्राङ्गुष्ठं दत्त्वा दक्षिणावर्तेन पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा पूर्ववक्त्रे चित्तवज्रविशोधनार्थं पञ्चसु जन्मस्थानेष्वभिषेचयेत् । वज्रवताभिषेक अनेन मन्त्रेण औं अ आ ए औ अर् आर् आ औ अल् आल् विषयेन्द्रियविशोधनि स्वाहा । ततः श्रोत्रादिषु पुष्पं दत्त्वा पुनर्नामाभिषेके पञ्चसु जन्मस्थानेष्वभिषिच्यानेन मन्त्रेण औं ह हा य या र रा व वा ल ला चतुर्ब्रह्मविहारविशुद्ध स्वाहेति । ततो हस्तपादेषु पुष्पमालां बद्ध्वा कटकनूपुरादीनामभावे ततो नामाभिषेकेन व्याकुर्यात् । अमुकवज्रस्थमिति कृत्वा ततो ज्ञानविशुद्धिनिमित्तं चित्तवज्रं शोधयित्वाऽभिषेकद्वयेन पुनर्दक्षिणावर्तेन शिष्यमानयित्वा पश्चिमवक्त्रे पञ्चसु स्थानेष्वनज्ञाभिषेकेऽभिषिच्यानेन मन्त्रेण औं हं क्षं धर्मचक्रप्रवर्तक स्वाहेति । अभिषेकं दत्त्वा कायवाक्-चित्तज्ञानवज्राणि सप्ताभिषेकैर्विशोध्य ततः शिष्याय वज्रं वज्रघणटां करे दत्त्वा अमुकवज्रं ताम्यामाचार्यो वज्रघणटां प्रदाय प्रवरकरुणया दापयेच्छुद्धधर्ममित्यनेन सार्धश्लोकद्वयेन तद्यथा ॥

कुर्यात्प्राणातिपातं खलु कुलिशाकुलेऽसत्यवाक्यं च खड्गे
रत्ने हार्यं परस्वं वरकमलकुलेऽप्येव हार्या परस्त्री ।

मर्यं दीपश्च बुद्धाः खसकलविषयाः सेवनीयाः खचक्रे
डोम्याद्याः कर्तिकायां स्वसकलवनिता नावमन्या स्वपद्मे ॥

देया सत्त्वार्थहेतोः साधनतनुरियं न त्वया रक्षणीया
बुद्धत्वं नाम्यथा वै भवति कुलसुतानन्तकल्पैर्जिनोक्तम् ।

तोयं तारादिदेव्यो मुकुट इह जिनाः शक्तयो वीरपद्मः
वज्रघणटार्कचन्द्रौ ब्रतमपिविषया नाममैत्र्यादियोगः ॥

आज्ञासम्बोधिलक्ष्मीर्भवभयमथनी कालचक्रानुविद्धा

एते सप्ताभिषेकाः कलुषमलहरा मण्डले सम्प्रदेयाः ॥

इति सप्ताभिषेकविधिं मण्डले कृत्वा ततः शिष्याय बुद्धाधिष्ठानं
चिन्तयेदाचार्यः । ज्येष्ठकनिष्ठाचर्यर्थम् । संवत्सरादिकसुदूधो * * *

* * * * *

भिषेको रूपादिविषयचक्षुरादीन्द्रियसंशुद्धिः प्राकृतविषयनियमेन महा-
मुद्रासिद्धिप्रापकत्वाद्ब्रताभिषेकः पञ्चमः । ब्राह्मणादिवर्णनामेक-
कल्कत्वाभिप्रायेणामुकवज्रं इति नामकरणान्मैत्र्यादिचतुर्ब्रह्मविहारपरि-
पूर्त्या सर्वकालं रागद्वेषादिविशुद्धिनिवारणत्वेनेति नामाभिषेकः षष्ठः ।
अपरिमितमन्त्वधातोर्यथाशयवशेन संवृतिपरमार्थविभागेन परमगुह्य-
वज्रयानदेशनार्थमनुज्ञाभिषेको बुद्धत्वनिष्पादकः सप्तमः । एते सप्ताभि-
षेकार्जोमण्डलं विहाय नान्यत्र पटादिमण्डले देयाः कुम्भादयस्तु
सेकमण्डलवर्तनमन्तरेणापि देयाः । पूर्वोद्दिष्टैकादशसेकानां मध्ये
लौकिकलोकोत्तरसिद्धिसौधसोपानभूतानधरसंवृतिरूपान्सप्तसेकान्वया-
ख्याय योगिसंवृतिभूतां लौकिकसिद्धिसाधनान् परमार्थानुकुलांस्त्रि-
विधसेकान् कुम्भेत्यादिनोद्दिशति ॥

दिग्बर्धं यावदेका भवति दशविधा दर्शनस्पर्शनीया

तस्मादालिङ्गनीयाः सरसजलधयः सेवनीयाश्च लाभ्याः ।

विंशाद्वर्षोर्ध्वमुद्रा परमभयकरा क्रोधभूतासुरांशा

सेकार्थं षट्कृतस्तः समसुखफलदाश्चापरा भावनार्थम् ॥

श्रीप्रज्ञास्पर्शनं यत्प्रथममपि कुचे कुम्भसेकः स एव

गुह्याद्वुद्याभिषेको भवति शशधरास्वादनालोकनाभ्याम् ।

प्रज्ञाज्ञानाभिषेके सकलजिनकुलैः शोधयित्वाङ्गवक्त्रै-

मुद्रा शिष्याय देया जिनमपि गुरुणा साक्षिणं चात्र कृत्वा ॥

सर्वालङ्कारयुक्तां द्रुतकनकनिभां द्वादशाब्दां सुकन्याम्

प्रज्ञोपायात्मकेन स्वकुलिशमणिना कामयित्वा सरागाम् ।

ज्ञात्वा शिष्यस्य शुद्धिं कुलिशमपि मुखे क्षेपयित्वा सबीजम्

पश्चादेया स्वमुद्रा त्वथ पुनरपरा धूममार्गादियुक्ता ॥

ब्रह्माविभ्रान्तचित्ता शब्दा(?) परवशागा व्याधियुक्ता प्रसूता

क्रोधा स्तम्भार्थलोभाऽनुत्कलहरता खाङ्गहीना विशुद्धा ।

एताः प्रज्ञाभिषेके खनिपुणगुरुणा वर्जनीया नरेन्द्र

पूर्वोक्ता बुद्धभक्ता गुरुसमयधरा सर्वदा वन्दनीयाः ॥

⁹ A blank of about three leaves begins here in the MS.

इदानीमुत्तराभिषेकविधानं कलशादिव्रयमुत्तरसेक उच्यते । इहं
कलशादिसेकार्थम् । मुद्रां दशवर्षं यावद्वर्जयेत्कुमारिकां यत एका प्रज्ञा-
पारमिता दशविधा भवति दानादिविशुद्धया प्रतिवर्षिका । अत्रापि
यावहन्तपातो न भवति तावज्ञानधातुरव्ययत्वात् । ततो दन्तपाता-
दाकाशधातुः । एवं धातुद्वयेन कुमारिकाऽक्षतयोनिः ॥ सा तेन दर्श-
नीया स्पर्शनीया पूजनीयेति तस्माद्दशवर्षादेकादशवर्षमादिं कृत्वा
यावद्विंशतिवर्षाण्यालिङ्गनीया पद्मभिः सह चतस्रः सेवनीया वायुधात्वा-
दयः । अतो वायुधातुरेकादशवर्षे । द्वादशे तेजः । त्रयोदशे तोयम् ।
चतुर्दशे पृथिवीति चतस्रः । पञ्चदशे शब्दः । षोडशे स्पर्शः । सप्तदशे
रसः । अष्टादशे रूपम् । एकोनविंशते गन्धः । विंशतितमे धर्मधातु-
रिति । ततो विंशतिवर्षादूर्ध्वं मुद्रा परमभयंकरा क्रोधभूतासुरांशा ।
विंशतिवर्षादेकविंशतिवर्षमारभ्य प्रत्येकवर्षिका यथासङ्ख्यम् । अति-
नीला । अतिबला । जस्मी । मानी । स्तम्भी । मारीची । चुन्दा । भृ-
कुटी । बज्रशृंखला । रौद्राक्षीति दशकोधदेवल्यः । तत एकाख्निंशद्वर्षा-
द्यष्टौ भूतांशाः । चर्चिका । वाराही । रौद्री । ऐन्द्री । ब्राह्मणी । महा-
लक्ष्मी । कौमारी । वैष्णवीति । एकोनचत्वरिंशद्वर्षादष्टावसुरांशाः ।
श्वानास्या । सूकरास्या । व्याघ्रास्या । जम्बुकास्या । गरुडास्या । उलुकास्या ।
गृध्रास्या । काकास्येति पद्मचत्वारिंशद्वर्षाणि यावन्मुद्राभावनार्थम् । सेकार्थं
पुनः पद्मचतस्रः समसुखफलदाः । तेजोधातुमारभ्य यावद्मर्मधातुरिति ।
वायुधातुवज्रस्थानुग्राह्येति नियमः । इहोत्तराभिषेको द्विधा । एकः स-
त्त्वावतारणार्थं मार्गपरिज्ञानाय तन्त्रश्रुताधिकारायेति । अपरो महा-
चार्यपददानाय देशककरणायेति । अतः पूर्वाभिषेके तावत् त्रस्ता वि-
भ्रान्तादिदोषरहिता द्वादशाब्दादिसुकन्या परिपाचिता शिष्येण गुरोः
समर्पनीया । ततोऽध्येषणादिकं कृत्वा शिष्यो गुरुमध्येषयति वक्ष्य-
माणस्तुत्या । ततस्तुष्टो गुरुलोकसंवृत्या स्तनस्पर्शनं कारयति स्वमुद्रा-
यास्तेन कलशाभिषेकः स एव । ततो गुह्यपूजां कृत्वा शिष्यायामृतं
ददाति मुद्रारविन्दं चालोकयति तेन गुह्याभिषेको भवति । शश-
धरास्वादनालोकनाभ्याम् । ततः प्रज्ञाभिषेके पञ्चकुलकलापिनीं कृत्वा
ओंकारादिवीजैस्ततो मुद्रा शिष्याय देया पाणिव्यासिद्वन्द्वकरणाय च
गुह्यणा जिनं वज्रसत्त्वं साक्षिणं कृत्वा यथायं दुर्भगः सत्त्वोऽस्याधि-

काराय भावनादिके तन्त्रश्रावणाय शिष्याणां तन्त्रदेशनाय मण्डल-
लेखनायेति । प्रथमं शिष्यावतारणाभिषेकनियमः ॥

तथा हसितेनाचार्यो द्विगुणात्मकशुक्रसुखेन देवविशुद्धया गुह्य-
इतीक्षणेन त्रिगुणात्मकविशुद्धया पाणिव्यासिरिति चतुर्गुणात्मकवि-
शुद्धया बन्धमिति पञ्चगुणात्मकशुक्रसुखेन देवविशुद्धयेति । लौकिक-
संवृत्या सत्त्वावतारणाय चतुर्विधोऽभिषेकः । ततः सर्वतन्त्रे श्रुते ज्ञाते
सटीके महाधिपतित्वाय । यथानुक्रमेणोक्ता दशविद्याः समर्पणीयाः
गृहस्थशिष्येन गुरवे । अत्र मूलतन्त्रे भगवानाह ।

भागिनेया हुहित्री च भगिनी जननी तथा ।

भार्याया जननी चैव मातुलस्य तथाङ्गना ॥

पित्रुभ्रातुस्तथा भार्या भगिनी जनकस्य तु ।

स्वमातुर्भगिनी चैव स्वभार्या वररूपिणी ॥

ताराया धर्मधात्वन्ता दशविद्याः स्वगोच्रजाः ।

सेककाले प्रदातव्याः शिष्येण मोक्षकांक्षिणा ॥

न ददाति गुरोर्विद्या येवेताः कुलरक्षणात् ।

तदा सेको न दातव्योऽन्याभिर्गृहवासिनाम् ॥

मण्डले अभिषिक्ताभिरन्याभिः शूद्रजातिभिः ।

भिक्षुणां आमणेराणां दातव्यो गुरुणा नृप ॥

वायव्याद्यास्तु क्रमाच्छूद्री क्षत्रिणी ब्राह्मणी तथा ।

वैश्या डोम्बी च कैवर्ती नटीका रजकी तथा ॥

चर्मकारी च चण्डाली धर्मधात्वन्तजा दश ।

महाविद्याः समाख्याता भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥

इति । एवमुक्तकमेण दशपारमिता दशवशिता दशभूमिदशबला-
न्याभिर्विशुद्धानि भवन्तीत्याधिपत्यकरणाय दशसुद्रा देया मण्डला-
चार्यपदाभिलाषिणेति तथागतनियमः । एवं दशसुद्राः समर्प्य शिष्यो
गुरोस्तत आदेशं प्रार्थयति । इदानीं मया किं कर्तव्यं हे भगवन् ।
सर्वपारमिताप्राप्तस्तत आचार्यो ब्रूत इमां स्वकीयां भार्यां गृहीत्वा
दशानां मध्ये तया सार्वे ममाध्येषणां कुरु । भिक्षुआमणेराणां च-

ण्डाली स्वभार्या कर्तव्या । ततो गुरुनियमेन तां गृहीत्वा कंनकादि-
कुसुमैर्मण्डलं द्रे कुरुतः । ततोऽध्येषयतः ।

नमस्ते कालचक्राय सर्वावरणहानये ।

परमाक्षरसुखापूर्ण ज्ञानकाय नमऽस्तु ते ॥

शून्यताकरुणाभिन्नं वोधिचित्तं यदक्षरम् ।

तेन सेकेन मे नाथ प्रसादं कुरु साम्प्रतम् ॥

पुत्रदारादिभिः सार्धं दासोऽहं तत्र सर्वदा ।

आबोधिमण्डपर्यन्तं नान्योऽस्ति शरणं मम ॥

इत्यध्येषितवन्तं सपत्नीकं शिष्यं तुष्टाचार्यः शब्दवज्रां सर्वाल-
ङ्कारानपर्य * * कृत्यालिङ्गयति । गृहिणस्तु भार्याया मातरम् । ततः
पूर्वे तारा । दक्षिणे पाण्डरा । उत्तरे मामकी । पश्चिमे लोचना । आ-
श्रेयां स्पर्शवज्रा । नैऋत्यां रसवज्रा । ईशाने रूपवज्रा । वायव्ये गन्ध-
वज्रोति । योगिनीचक्रं नग्नं मुक्तकेशं कर्तिकपालहस्तं विरचयेन्नवविद्या-
भिर्यथानुक्रमेणोति । एवं पूर्वाभिषेकस्तोयादिना सप्तविधः । तत उत्तरा-
भिषेकः सामान्यकर्मसुद्रया ॥ उत्तरोत्तराभिषेकः पूर्वोक्ताभिः शूद्रजा-
दिभिर्मुद्रासमर्पणाय दशभिरष्टाभिर्दैर्जयविजयाभ्यां खापयेद्दिक्षुं
आमणेरं तासां मध्ये षड्भिर्मुद्राभिश्चतुर्भिः कलशैः स्नापयेज्जय-
विजयाभ्यामपि । गृहस्थं तासां नवानां मध्य एकया स्वभार्ययैकेन
विजयघटेनाभिषेचयेत्पूर्वोक्तविधिना ॥

ततो मुद्रां समर्पयेत्कलशसेकदानार्थम् । इति ।

अत्र सर्वालङ्कारयुक्तां द्रुतकनकनिभां द्वादशाब्दां सुकन्यां विंशति-
वर्षपर्यन्तां प्रज्ञोपायात्मकेन देवतायोगेन स्वकुलिशमणिना कामयित्वा
सरागां रजोबलां ज्ञात्वा शिष्यस्य शुद्धिं उत्तरोत्तराभिषेके कुलि-
शमणि सुखे क्षेपयित्वा सर्वीजम् । पश्चादेया मुद्राऽचार्येण याऽलि-
ङ्गिताऽथवा पुत्रस्य भार्या स्वयमाचार्योऽभिगच्छति ततः सेकक्षणे
प्राप्ते शिष्याय पुनः स्वभार्या समर्पयेत् । शिष्यस्याक्षिणी वद्वा गुरुः
प्रज्ञाया नरनासिकां * * * । ततो भार्याज्ञानेन स्वमुद्रां समर्पयेदा-
चार्य इति सर्वत्र सेकविधिर्महाधिपत्ये । यदि दशमुद्रास्तदा यां यां

कामयितुं समर्थः शिष्यस्तां तां समर्पयेत् । अर्धरात्रादूधटिकाद्योर्ध्वं
यावत्सूख्योदयं ततो विसर्जयेद्दण्चक्रं विसृज्य च शिष्याय संवरं द-
यात् । इदं यन्मया कथितं संवृत्या विरमान्तं सहजलक्षणं यद्बिन्दु-
त्रयान्तं तद्विवृत्या भवति । विवृत्याऽच्युतं सुखं योगिनां तेनेदं त्वया
महासुखं रक्षणीयम् । तदुक्तं मूलतन्त्रे ।

कर्मसुद्राप्रसङ्गेऽपि ज्ञानसुद्रानुरागने ।

रक्षणीयं महासौख्यं बोधिचित्तं दृढव्रतैः ॥

* * * * प्रतिष्ठाप्य बोधिचित्तं न चोत्सृजेत् ।

भावयेद्वुद्भविम्बं तु त्रैधातुकमशोषतः ॥

अनेन रक्षितेनैव वुद्भवमिह जन्मनि ।

शीलसम्भारसम्पूर्णं पुण्यज्ञानसमन्वितम् ॥

दशपारमिताप्राप्ताः सम्बुद्धास्त्रयध्वर्तिनः ।

अनेन सर्वसम्बुद्धैर्धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ॥

अतः परतरं नास्ति ज्ञानं त्रैधातुकेश्वरम् ।

शून्यताकरुणाभिन्नं स्वपरार्थप्रसिद्धये ॥

यदि पालयसि मे पुन्र संवरं सर्वतायिनाम् ।

तदा लप्स्यसे सम्बोधिं सर्वबुद्धैरधिष्ठिताम् ॥

अथ रागाभिभूतात्मा न पालयसि संवरम् ।

गृहीत्वा पुरतो भर्तुस्तदा यास्यसि रौरवम् ॥

मृदुचित्ताद्यदा * * बोधिचित्तं च्युतं भवेत् ।

पद्मबाह्यं तदा ग्राह्यं ज्ञात्वा मुद्रां खजिहया ॥

इति संवरं दत्त्वाऽचार्यः शिष्योऽपि गुरुदक्षिणां
दत्त्वा पुनर्मण्डलं कृत्वा प्रार्थयेत् । भगवान्मे सेकप्रक्रियां प्रसादं करोतु ।
ततः शिष्यमामन्त्रयेद्दुरुः । शृणु त्वं पुन्र यथा संवृत्या षोडशामन्द-
लक्षणं सर्वसत्त्वानां सुखं साधारणमेकविंशत्याधिकशतादिवृत्तैरुद्घृत्तं
परमादिबुद्धता । मञ्जुवज्रेण कामाक्षोभमित्यादिभिः ।

कामाक्षोभं करोति स्वमनसि जगतः पूर्णतां याति पूर्णा

पूर्णज्वालाब्जविन्दुं स्वति शशधरं द्रावयित्वोत्तमाङ्गात् ।

ओँ षट्टाश्लिष्टं प्रकृत्या ददाति वरसुखं विन्दुमोक्षत्रयान्ते
आलोकस्पर्शसङ्गं * * सुखमथानन्दभेदादिनैतत् ॥

कामानन्दं करोति प्रथममपि नृणां चक्षुरालोकनेन
पश्चात्पूर्णप्रसङ्गे पुनरपि परमानन्दमेव स्वकाये ।
ज्वालाविन्दुं स्त्रवन्ती रमती च विरमानन्दवज्रेण पद्मे
ओँ षट्टा विन्दुत्रयान्ते क्षरगतसहजानन्दवज्रं करोति ॥

कामानन्दवकाम्याक्षरणमपि चतुष्केन योगः स एकः
पूर्णः शक्तयुद्भवो वै भवति च परमानन्द एव द्वितीयः ।
ज्वालाविन्दुश्च धूर्णः पुनरपि विरमानन्द एव तृतीयः
ओँ षट्टा नादश्च निद्रा भवति च सहजानन्द एवं चतुर्थः ॥

इह सर्वस्य जगतः कामो मनसि क्षोभं करोति प्रथमानन्दमिति ।
ततः पूर्णतां याति पूर्णावस्था ललाटे बोधिचित्तपूर्णत्वात्प्रज्ञालिङ्गना-
दिना द्वितीयः परमानन्द इति । ततः पूर्णादुत्तमाङ्गात् * * * ज्वालावस्था
विन्दुं स्त्रवति शशधरं सावयित्वा तृतीयं विरमानन्दं करोतीति । तत
ओँ षट्टावस्था * * * काले कायवाक्चित्तविन्दूनामवसाने चतु-
र्विन्दुनिर्गमकाले सहजानन्दं करोतीत्येवं प्रतिपदादिपश्चपश्चकलाभि-
राकाशावायुतेजउदकपृथ्वीस्वरूपाभिर्नन्दाभद्राजयारिक्तापूर्णानामभिः ।
अ इ ऋ उ लू क । आ ए अर् ओ अल् च । ह य र व ल ट इत्येत-
त्स्वरधर्माभिः ॥ एवं पश्चम्यानन्दपूर्णा । दशमी परमानन्दपूर्णा । पू-
र्णिमा विरमानन्दपूर्णा । सहजानन्द इति षोडशी कला । सर्वधातूनां
समाहारो मेलापकः समाजः संवर इति । एवं रागो बोधिचित्तस्य
शुकूपक्षः । विरागः कृष्णपक्ष इति । यथा नामसङ्गीत्यां-

विरागादिमहारागो विश्ववर्णो उवलप्रभः ।

सम्बुद्धवज्रपर्यङ्को बुद्धसङ्गीतिधर्मधृक् ॥

इति । तथा-

सर्वाकारो निराकारः षोडशार्धार्धविन्दुधृक् ।
अकलः कलनाभीतः चतुर्थध्यानकोटिधृक् ॥

इति भगवतो नियमः । विवृत्या पञ्चमपटले महासुद्राज्ञानं विस्त-
रेण ज्ञातव्यं नात्र विस्तरितम् ॥ इदानीं षोडशानन्दानां चतुर्थोगा
उच्चयन्ते । कामा इत्यादिनेह सर्वसत्त्वानां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तुर्यावस्था-
भेदेन कायवाक्चित्तज्ञानयोगः । ते चानन्दा भेदेन षोडशा । तत्र कामा
इति कायानन्दः । आनन्द इति वागानन्दः । कम्पेति चित्तानन्दः ।
अक्षर इति संज्ञया ज्ञानानन्दः । एवं चतुष्केनानन्दयोग एक इति ।
तथा पूर्णा इति कायपरमानन्दः । अत्र परमानन्दादित्रयोऽन्तादिना
वाक्चित्तज्ञानवज्ञाणि छन्दोवशादिति । अतः परमानन्द इति वाक्-
परमानन्दः । तद्वच्छित्तपरमानन्दः । शक्तिरिति ज्ञानपरमानन्दः । इति
द्वितीयो योगः । ज्वाला इति कायविरमानन्दः । विरमानन्द इति
वाग्विरमानन्दः । घूर्ण इति चित्तविरमानन्दः । बिन्दुरिति ज्ञानविरमा-
नन्द इति तृतीयो योगः । तथा ओँ एट्टा इति कायसहजानन्दः । स-
हजानन्द इति वाक्सहजानन्दः । निद्रेति चित्तसहजानन्दः । नाद इति
ज्ञानसहजानन्दः । एवं चतुर्विधः कायः । निर्माणसम्भोगधर्मस्वाभा-
विकभेदेन कायश्चतुर्धा वाक् चतुर्धा चित्तं चतुर्धा ज्ञानं चतुर्धैति । एवं
षोडशानन्दभेदाः श्रीतन्त्रे विस्तरेण द्रष्टव्या इति षोडशानन्दं सह-
जमिति नियमः ॥ ॥ लौकिकसिद्धिसाधनांस्त्रिविधसेकानुद्दिश्य लो-
कोत्तरसिद्धेरसाधारणकारणमेकादशां सेकमाह पुनरित्यादि । महाप-
ञ्जेति । अविकल्पितसङ्कल्पा वक्ष्यमाणा महासुद्रा तस्या भावनया ज्ञानं
तज्जं महाक्षरं महासुखमेकादशसेकः । डकिनीवज्रपञ्चरेष्येकादशैव
सेका उक्तास्तथा हि ।

प्रथमं तोयसेकेन द्वितीयं मौलिसेकतः ।

तृतीयं पृष्ठसेकेन चतुर्थं वज्रघणटया ॥

पञ्चमं स्वाधिपेनैव नामसेकं तु पृष्ठमम् ।

बुद्धाज्ञा सप्तमं सेकं कलशां सेकमष्टमम् ॥

नवमं गुह्यसेकेन दशमं प्रज्ञाभिषेकतः ।

तत्त्ववज्रप्रयोगेन सर्वान्वज्रव्रतान्ददेत् ॥

व्याकरोति स्वयं शास्ता एष सेकविधिं स्वयम् ।

आचार्यो नावमन्तव्यः सुगताज्ञां न लंघयेत् ॥

इति । एवमेकादशोऽभिषेकः प्रधानस्तत्त्ववज्जप्रयोगेनेति भगवतो
विस्पष्टवचनाच्चतुर्थो वैकादशो बाऽभिषेकः पृथग्वावगन्तव्यो विद्वद्विरिति । यथासङ्ख्यमेषां कुम्भादीनां चतुर्णां सान्वयानि क्षराक्षर-
स्पन्दनिस्पन्दाख्यानि नामानि । कायेत्यादि सुगमम् । तथा बालप्रौढ-
वृद्धप्रजापतिसंज्ञकानि । प्रज्ञेति द्वादशाब्दामारभ्य यावद्विंशत्यब्दा
तस्याः स्वचेतोरम्यायाः अभिषेके भव्यायाः * * * स्पर्शेन बोधिचित्त-
च्युतमिति । चतुर्दलोषणीषपद्माच्छुक्रामृतधारायाः षोडशादलललाटे
कमलकर्णिकायामागमनेन यत्कायानन्दवागानन्दचित्तानन्दज्ञानानन्दा-
त्मकं सुखानुभवनं तद्वालम् । प्रथमसेकप्राप्त्याद्योगी पयोधराभिषिक्तो
बाल इत्युच्यते । ततस्तस्या * * ईषद्वज्रोदोलनेन बोधिचित्तच्युत-
मिति । द्वात्रिंशाह्लकरकमलादृष्टदलहृत्कमलकर्णिकायां यत्कायपर-
मानन्दवाक्परमानन्दचित्तपरमानन्दज्ञानपरमानन्दात्मकं सुखानुभवनं
तत्पूर्वादतिरिच्यमानत्यात्मौढो गुह्याभिषेकः । ततो गाढोदोलनेन
स्पन्दं गत इति चतुषष्ठिदलनाभिकमलाद्वात्रिंशाह्लगुह्यकमलागम-
नेन शुक्रेन्दोः पञ्चदशकमलस्याग्रगस्वच्छद्रवस्य स्पन्दाख्यस्य वज्र-
मणिशुषिरपर्यन्तागमनेन च यदधिमात्रं कायविरमानन्दवाग्विरमानन्द-
चित्तविरमानन्दज्ञानविरमानन्दात्मकं सुखानुभवं स वृद्धः प्रज्ञज्ञाना-
भिषेकः । महामुद्रेति । गगनोद्भवविम्बं तस्याः स्वरसवाह्यभावना-
ख्यानुरागज्ञातं निःस्पन्दत इति निरुद्धो वज्रमणेवाह्यस्पन्दः । * *
अच्युतसुखतया यस्य चन्द्रामृतस्य स कायसहजानन्दवाक्सहजानन्द-
चित्तसहजानन्दज्ञानसहजानन्दात्मको महाज्ञानाख्यः चतुर्थः सेकः ।
तत्पुनस्तथेति वाक्याभिषेयः । असौ निरावरणलोकोत्तरज्ञानाधिगतः
सिद्धरसवत्ताग्रादिधातृनां स्वर्णाभावेनैव सावरणस्कन्धधात्वादीनां
पञ्चतथागतपञ्चदेव्यादिप्रजाभावेन निष्पादकत्वात्प्रजापतिः । तायः
स्वदृष्टमार्गोक्तिः । तद्योगात्तायिनस्तथागतादयः । उदितपरमाक्षरज्ञानस्य
योगिनः कायादिव्यवस्थापनं श्रीकालचक्रे कथितं ॥

स्वच्छः कायोऽणुनष्टः प्रभवति खसमो लक्षणाद्यैः प्रपूर्णः
स्वच्छं त्रैलोक्यमेवावरणविरहितं स्वप्रवद्धाति विश्वम् ।
भाषाच्छिद्रासमन्तात्परहृदयगतानेकभाषान्तरेण
चित्तं सत्सौख्यपूर्णं चलति सहजालिङ्गितं सर्वकालम् ॥

इति । असावेवाद्योऽक्षरं ऊर्ध्वरेता गुह्यनाभिहृत्कण्ठगमनेन
यथाक्रमं वज्रसत्त्वादिनामचतुष्टयं लभते । ललाटगः पूर्वोक्तविशुद्धादि-
चतुर्विधयोगाख्यः । उष्णीषगः कालचक्र इति नामेति पट्सत्त्वाः । ह-
दानीं लोकोत्तरसिञ्चेरसाधारणकारणं षड्ङ्गयोगमुद्देष्टुमाह । अस्यैव सा-
धनं कुर्यादित्यादिना । तथा हि । प्रतिभासैरचिन्तैरित्यारभ्य विश्व-
विम्बं प्रभास्वरमित्यन्तेन षड्ङ्गयोगस्य प्रत्याहाराख्यं प्रथमाङ्गमुद्दिष्टम् ।
पिहितापिहितेत्यादिश्लोकेन ध्यानाङ्गम् । द्वष्टे विम्बे तत इत्यादेश्लो-
केन प्राणाथामाङ्गम् । प्राणं विन्दौ निवेशयेदित्यनेन धारणाङ्गमप्युदि-
ष्टम् । अनुस्मृत्याद्यङ्गद्वयस्य तु तदथोदेशसामर्थ्यादुदेशोऽपि यथायोग-
मूहनीयः । षड्ङ्गयोगश्च सम्यक्सम्बोधिलक्षणाया उत्तमायाः सिञ्चे-
साधनत्वेनोदेशनिर्देशप्रतिनिर्देशैः समाजोत्तरे भगवता कथितो यथा ।

अन्तर्धानादयः सिञ्चिसामान्या इति कीर्तिताः ।¹

सिञ्चिसुत्तमाभित्याहृषुद्धा बुद्धत्वसाधनम् ॥

चतुर्विधमुपायं तु बोधिवज्रेण वर्णितम् ।

योगतन्त्रेषु सर्वेषु शंस्यते योगिनां सदा ॥

सेवाविधानं प्रथमं द्वितीयमुपसाधनम् ।

साधनं तु तृतीयं वै महासाधनं चतुर्थकम् ॥

सामान्योत्तमभेदेन सेवा च द्विविधा भवेत् ।

वज्रचतुष्केण सामान्योत्तमा षड्भिरङ्गतः ॥

प्रथमं शून्यतावोधिद्वितीयं बीजसंग्रहम् ।

तृतीयं विम्बनिष्पत्तिश्चतुर्थं न्यासमक्षरम् ॥

एभिर्वज्रचतुष्केण सेवा सामान्यसाधनम् ।

सेवा ज्ञानामृतेनैव कर्तव्या सर्वतः सदा ॥

1 These lines are quoted from Guhyasamājatantra (G. O. S. edition, p. 162). The following variant readings are to be remarked: šloka 1: *siddhāḥ sāmānyāḥ*; 4: *sāmānyamuttamajñānāmr̥tena ca*; 5: *bijasanīhṛtam*; 6: *uttame jñānāmr̥te caiva kāryam yogasadaṅgatal*; 7: *sevāśadāṅgayogena*; 8: *śadāingo yogo*; 9: *svavṛttisthānāṁ*; *pratyāhāramiti proktamāhāraprāli-pattaye*; 10: *pañcadhā*; 11: *vitarkam ca*; *vicāram ca*; 12: *guhyam tarkodayam tarkam vicāram tatprayogatal*; 16: *niruddhya cendriyam ratnam dhārayan dhāranā smṛtam*; 17: *nimittamupajāyate*; *tu* instead of *tad* and vice versa; 18: *dīpavajjvalam*; 19: *sphārayita*; 20: *sāmsmaret*; 22: *jhaṭiti jñānaniṣṭattih samādhirili sañjūtitah*; 23: *adhiṣṭhyate*; 24: *dhārajanubalānnityam*; 25: *nirāvaraṇavān bhavet*.

सेवां षडङ्गयोगेन कृत्वा साधनसुत्तमम् ।
 साधयेदन्यथा नैव जायते सिद्धिसृतम् ॥
 प्रत्याहारस्तथा ध्यानं प्राणायामोऽथ धारणा ।
 अनुस्मृतिः समाधिश्च षडङ्गयोग उच्यते ॥
 दशानामिन्द्रियाणां तु स्ववृत्तिस्थं तु सर्वतः ।
 प्रत्याहार इति प्रोक्तः कामाहारं प्रति प्रति ॥
 पञ्चकामाः समासेन पञ्चबुद्धप्रयोगतः ।
 कल्पनं ध्यानसुचयेत तदध्यानं पञ्चविधं भवेत् ॥
 वितर्कश्च विचारश्च प्रीतिश्चैव सुखं तथा ।
 चित्तस्थैकाग्रता चैव पञ्चैते ध्यानसंग्रहाः ॥
 गुह्यतन्त्रेषु सर्वेषु विविधाः परिकीर्तिताः ।
 गुह्यत्रयोदयस्तकां विचारस्तत्प्रयोगता ॥
 तृतीयं प्रीतिसङ्काशं चतुर्थं सुखसंग्रहम् ।
 स्वचित्तं पञ्चमं ज्ञेयं ज्ञानज्ञेयोदयक्षयम् ॥
 सर्वबुद्धमयं शान्तं सर्वकामप्रतिष्ठितम् ।
 पञ्चज्ञानमयं श्वासं पञ्चभूतस्वभावकम् ॥
 निश्चार्यं पिण्डरूपेण नासिकाये तु कल्पयेत् ।
 पञ्चवर्णं महारत्नं प्राणायाममिति स्मृतम् ॥
 स्वमन्त्रं हृदये ध्यात्वा प्राणं बिन्दुगतं न्यसेत् ।
 निरुद्धमिन्द्रियं रत्नं धारयेद्वारणं स्मृतम् ॥
 निरोधवज्रगते चित्ते निभित्तोदग्रहः प्रजायते ।
 पञ्चधा तत्त्वमित्तं तु बोधिवज्रेण भाषितम् ॥
 प्रथमं मरीच्याकारं धूमाकारं द्वितीयकम् ।
 तृतीयं खद्योताकारं चतुर्थं दीपमुज्ज्वलम् ॥
 पञ्चमं तु सदालोकं निरञ्चगगनोपमम् ।
 स्थिरं तु वज्रमार्गेण स्फारयेत्तं स्वधातुषु ॥
 विभाव्य यदनुस्मृत्या तदाकारं तु संस्फरेत् ।
 अनुस्मृतिरिति ज्ञेयं प्रतिभासस्तत्र जायते ॥

प्रज्ञोपायसमापत्त्या सर्वभावान् समाप्तः ।
 संहृत्य पिण्डयोगेन विस्वमध्ये विभावयेत् ॥

अटिति ज्ञाननिष्पत्तिः समाधिरिति संज्ञितम् ।
 प्रत्याहारं समापद्य सर्वमन्त्रैरधिष्ठयते ॥

ध्यानज्ञानं समापद्य पश्चाभिज्ञात्वमाप्नुयात् ।
 प्राणायामेन नियतं बोधिसत्त्वैर्निरीक्ष्यते ॥

धारणाया बलान्तित्यं वज्रसत्त्वः समाविशेत् ।
 अनुस्मृतिसमायोगात्प्रभामण्डलं जायते ॥

समाधिवशितामात्रे निरावरणता भवेत् ।
 इत्येषां श्लोकानां सङ्क्षेपतो विवृतिरूच्यते ।

सेवा ज्ञानामृतेनैवेत्यादि । सेव्यते मुमुक्षुभिरभ्यस्यत इति सेवा ।
 किं तद्गुमादिविस्वदर्शनपर्यन्तं प्रत्याहाराङ्गं ध्यानाङ्गं च सा खलृत्तमा
 सेवा ज्ञानामृतेनैव षडङ्गयोगेनैव कर्तव्या निष्पाद्या सर्वतः सर्वात्मना
 सदा सर्वकालमेवकारोऽवधारणे । एष हि ज्ञानामृताख्यः षडङ्गयोगः ॥

॥ प्रत्याहार इत्याद्युद्देशपदानां निर्देशप्रतिनिर्देशावाह दशाना-
 मित्यादिभिः श्लोकैः । तत्रेन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्चेन्द्रियाणि तेषां दशाना-
 मिन्द्रियाणां विषयविषयिणां स्ववृत्तिः स्वस्मिन्नात्मन्यनुवृत्तिर्वर्तनम् ।
 सत्तामात्रता स्ववृत्तिः । विषयविषयिणां विषयभावोपगमनविषयग्रह-
 णव्यापारापरतिः स्ववृत्तिरित्यर्थः । तत्रस्थितत्वं स्ववृत्तिस्थं न तु ग्राह्य-
 ग्राहकस्वरूपेण प्रवृत्तिः स्ववृत्तिः । अमुमेवार्थमाह कामाहारं प्रति
 प्रतीतिनिर्देशेन । काम्यन्तेऽभिलष्यन्त इति कामा रूपादयो विषया-
 स्तेषामिन्द्रियैर्यदाहरणं स कामाहारः । तं कामाहारं प्रति चक्षुरादि-
 भिरन्द्रियै रूपादिविषयग्रहणं लक्षीकृत्य प्रतिनिवृत्तिः प्रत्याहार इति
 प्रोक्तः । वाह्यरूपादिविषयेष्वप्रवृत्तिर्मांसचक्षुरादीन्द्रियैर्मांसचक्षुर्विज्ञा-
 नादीनामध्यात्मनि शून्यतावलम्बनेनाकल्पितं सर्वभावदर्शनं शून्य-
 प्रतिसेनादर्शनं कुमारिक्या इवेति । प्रत्याहाराङ्गमुच्यत इत्यर्थः ॥

॥ द्वितीयमङ्गमाह पश्चेत्यादि । पश्चेत्युपलक्षणमुभयत्र पश्चकामा इति
 सर्वे भावाः स्थिरचलात्मकाः पश्चबुद्धप्रयोगत इति । सर्वबुद्धप्रयोगतः ।

सर्वभावादेव सर्वभावाः सर्ववुद्धप्रयुक्ताः सर्ववुद्धमयाः । समासेनोति । तेषां सर्ववुद्धमयानां सर्वभावानां योगिप्रत्यात्मवेद्यञ्चवैधातुकप्रति-भासैकरूपेण कल्पनं विकल्पनं विकल्पविभ्रमापगतं प्रबन्धप्रवृत्तं यह-र्शनं तद्व्यानसुच्यते । एतदेवार्थं सर्ववुद्धमयं शान्तं सर्वकामप्रति-ष्ठितमिति प्रतिनिर्देशेन वक्ष्यति । तत्र ध्यानं वितर्कश्चेत्यादिभेदेन पञ्चविधं भवति । गुह्यञ्चयेत्यादि । कायवाक्चित्तात्मकं त्रैकालिकं त्रै-धातुकं गुह्यञ्चयं तस्य चैत्यस्थूलाकारेण त्रैधातुकप्रतिभासमात्रत्वेन स-कृदुदयोऽवगतिरवबोधो यः स गुह्यञ्चयोदयः । स एव वितर्कः । विचारस्तत्प्रयोगत इति । तस्मिन्वितर्कविषये प्रभोगताऽभोगः । स्थावरजङ्गमघटपटादिविशेषेण भावग्रहणं विचारः । प्रीतिसङ्काशं वि-चारविषयेषु सर्वभावेषु चित्तारोपणहेतुभूतं सौमनस्यं सुखसङ्ग्रह-मिति । आरोपितचित्तेभ्यः सर्वभावेभ्यः सुखसम्पत्तिः कायप्रस्तविधिहे-तुकः सुखसङ्ग्रहः । खचित्तामित्यादि । ज्ञानस्य चक्षुरादिष्टप्रवृत्तिवि-ज्ञानस्य ज्ञेये रूपादिके धर्मधातुपर्यन्त उदयः । ज्ञानज्ञेयोदयः । तस्य क्षयः । चित्तस्य ग्राह्यग्राहकशून्यत्वलक्षणा चित्तैकाग्रता स्वचित्तमि-त्युक्तं तदेवंविधं चित्तं सर्ववुद्धमयं ग्राह्यादिविकल्पशमनाच्छान्तं त्रै-धातुकप्रतिभासमात्रत्वेन शून्यतैकनिष्ठं सर्वकामप्रतिष्ठितम् । सर्व-कामाः सर्वभावाः स्वाभिन्नप्रतिभासैकरूपेण प्रतिष्ठिताः स्थिता अत्रेति सर्वकामप्रतिष्ठितम् ॥

॥ तृतीयमङ्गमाह । पञ्चज्ञानेत्यादि । पञ्चज्ञानान्यक्षोभ्यादिपञ्चवुद्धाः । ललनापञ्चमण्डलधर्मिणो विज्ञानादिपञ्चस्कन्धाः । तन्मयं श्वासं वाम-नासापुटे । इह पञ्चभूतशब्देन रसनापञ्चमण्डलधर्मिणः पृथिव्यादि-पञ्चधातवः । तत्स्वभावं श्वासं पञ्चभूतस्वभावकम् । सव्यनासापुटे निश्चार्यं पिण्डरूपेणह पिण्डं सव्यावसव्यमण्डलात्मकत्वं मध्यमा-यामवधूत्यां प्राणवायोः । स च प्राणवायुर्निश्चार्यं पिण्डरूपेण नासि-काग्रे । अत्र नासिकाशब्देन नाभिहृत्कण्ठललाटोष्णीषकमलकर्णिको-च्यते । तं प्राणवायुं निश्चार्यं तस्मान्नासिकाया अग्रे कल्पयेद्वावयेत् । कर्णिकायाः कर्णिकामध्येन सव्यावसव्यकमलदलैः । अयमेव वामद-

1. Gap of one or two syllables in the Sanskrit text, which cannot be restored on the Tib.

क्षिणवाहिद्वयनिरोधेन केवलमध्यमावाहिप्राणवायुः पञ्चवर्णं महारत्न-
मित्युच्यते प्राणायाम इति वज्रजाप इति च मध्यमभिन्नाङ्गेन ज-
सव्यः । चतुर्थमाह । एवं मानसन्त्राणभूतत्वात्स्वमन्त्रं प्राणं हृदये
कर्णिकात्कर्णिकामध्ये ध्यात्वा विन्दुगतं विन्दुस्थानं ललाटं तत्र न्या-
सेन्निरोधयेत् ॥ निरुद्धं सेन्द्रियं रत्नं धारयेद्वमनागमनरहितं कुर्या-
द्वारणं स्मृतं धारणाङ्गमुक्तम् ॥ निरोधवज्रेत्यादिसार्धश्लोकद्वयं प्रत्याहा-
राङ्गे द्रष्टव्यं गुरुपदेशाङ्गारणारत्नपाठोऽस्य पुस्तकपाठनिरासार्थः ।
निरोध्यतेऽत्रेति निरोधः । निरोधश्चासौ वज्रश्च निरोधवज्रोऽवधूती-
मार्गः । तत्रगते चित्ते प्राणवायौ निमित्तोद्ग्रहः प्रजायते । निमित्तानां
धूमादीनामुद्ग्रहः प्रतिभासो जायत उत्पद्यते । प्रथमद्वितीयनिमित्त-
विलोमकथनं तु गुरुपराधीनत्वकथनार्थम् ॥

स्थिरं निश्चलीभूतं धारणाङ्गेन महारत्नं कर्तुकमिति चण्डालीं ना-
भिचक्रादुत्थापयेत् । वज्रमार्गेण मध्यमा खधातुषूष्णीषचक्रे साप्युष्णी-
षकमलकर्णिकोत्थिता सती हंकारं स्नावयित्वा कायवाक् चित्तज्ञानस्व-
भावश्चतुर्विन्दूनानन्दादिभेदेन कुलिंशमणिकमलकर्णिकां नयेदिति धा-
रणान्तरं स्वरसतश्चण्डाली ज्वलतीति गुरुपदेशः ॥ ॥ पञ्चमाङ्ग-
माह । विभाव्येत्यादि । प्रत्याहारध्यानाङ्गाभ्यां यद्विभाव्य स्थिरीकृतं
त्रैधातुकप्रतिभासात्मकं संवृतिसत्यमनुस्मृत्या तदाकारं तु संस्फरेत् ।
तदाकारं तु संवृतिसत्याकारं संस्फरेत् । समस्तनभस्तलव्यापकं पश्य-
त्सकलत्रैकालिकत्रिभुवनस्य दर्शनमनुस्मृतिरिति ज्ञेयमनुस्मृत्यङ्गज्ञेय-
मित्यर्थः ।

॥ अत एवाह प्रतिभासस्तत्र जायते । इति त्रैधातुकस्य प्रति-
भासः । तत्रेत्यनुस्मृत्यङ्गे जायते ॥ ॥ षष्ठमङ्गमाह । प्रज्ञे-
त्यादि । प्रज्ञोपायसमापत्या निष्पन्दादिकमेण व्योमकमलोङ्गमेऽक्षर-
सुखवशात् । ज्ञेयज्ञानैकलोलीभूतत्वेन वैमल्यावस्थायां सर्वभावान्
प्रतिभासरूपान् स्थावरजङ्गमान् समासतः संक्षेपात्संहृत्योपसंहृत्य पि-
ण्डयोगेन परमानास्त्रवमहासुखात्मकप्रभास्वरैकरूपेण । भक्षितसर्व-
लोहादिधातुरसैकरूपसिद्धरसरूपेणेव तस्य परमानास्त्रवमहासुखैकरस-
प्रभास्वरस्य मध्ये विम्बं संवृतिसत्यात्मकं भावयेत्पश्येत् । अस्य प्रति-

निर्देशः । ज्ञानितीत्यादि । ज्ञानस्य सत्यद्वयाद्वैधीभावस्य ज्ञानितिनिष्पत्तिरघिगमः समाधिरिति समाध्यङ्गसंज्ञितमिति ॥ कालचक्रोत्तरे तु मञ्चुश्रीपादैरतिस्फुटमुक्तः षडङ्गयोगो यथा ।

प्रत्याहारादिष्टभिर्दशबलवलिना शून्यताभावनोक्ता

रात्रौ धूमादियोगः पुनरपि दिवसे व्योम्निं दीपादिकोऽपि ।

प्रत्याहारेण योगी गगनतलगतं पश्यति व्यध्वरूपम्

तत्र ध्यानेन चित्तं दृढमपि कुरुते वाह्यभावान्विहाय ॥

प्राणायामैस्तमिन्यां(?) शशिरविरहितं वाहयेत्प्राणवातम्

निःश्वासोच्छ्वासहीनं पुनरपि कुरुते धारणाङ्गेन विन्दौ ।

खेऽनुस्मृत्या खविम्बाच्छशिन इव महारथमयो निश्चरन्ति

वज्राच्छुकं समाध्या व्रजति शिरसि वैमल्यसौख्यपूर्णम् ॥

इति ॥ इदानीं प्रत्याहारादिफलमाह । प्रत्याहारं समाप्येत्यादिश्लोकत्रयेण प्रत्याहारं समाप्येति । धूमादिदशनिमित्तानुपूर्वेण त्रैधातुकविम्बदर्शनं प्रत्याहाराङ्गेन स्थिरीकृत्य यदा च विम्बदर्शनं स्थिरीकृतं भवति प्रत्याहारेण तदा योगी सर्वमन्त्रैरधिष्ठयते वचसा वरदानादिकं ददाति । ध्यानज्ञानं समाप्येति ध्यानाङ्गेन विम्बे स्थिरचित्तो यदाऽनिमिषचक्षुर्भवति । तदा दिव्यचक्षुर्भवति । एवं दिव्यश्रोत्रादिको भवतीति ॥ पश्चाभिज्ञात्वमाप्नुयादिति ॥ प्राणयामेनेति । यदा शशिरविमार्गरहितो योगी भवति सदा मध्यमावाहकस्तदा प्राणयामेन शुद्धः सन्निरीक्ष्यते बोधिसत्त्वैः प्रशास्यते च ॥ धारणाया बलादिति नियतं शून्यताविम्बं ग्राह्यं वज्रसत्त्वो ग्राहकचित्तं समाविशेत् । धारणाया बलेन प्राणस्य गतागतक्षयेणैकलोलीभवति । अनुस्मृतिसमायोगादिति । अनुस्मृतिसमायोगो विम्बालिङ्गेन चित्तस्य सर्वविकल्परहितत्वं यदा तदा विमलं प्रभामण्डलं जायते । रोमकूपात्स्फरेत्पश्चरथमयो निश्चरन्ति । समाधिवशितामात्रादिति ॥ इह ग्राह्यग्राहकचित्तयोरेकत्वेन घदक्षरं सुखं भवति तत्सुखं समाधिरित्युच्यते । तस्य वशितामात्रं तस्मादचलनं ततो निरावरणत्वं भवेत् । परमाक्षरज्ञानलक्षणप्रभास्वरज्ञानवशितामात्रादेव निरावरणता भवेदित्यर्थः । तदुत्तरकालं सत्यद्वयाद्वैधीभावलक्षणभूतनयात्मकसमाध्यव-

गमः । फालभूतो भवतीति क्रमः । श्रीकालचक्रेऽप्युक्तो विमलप्रभायां
विस्तरेण व्याख्यातश्च तद्यथा ।

प्रत्याहारो जिनेन्द्रो भवति दशविधो ध्यानमक्षोभ्य एव
प्राणायामश्च खड्गी पुनरपि दशधा धारणा रत्नपाणिः ।
डोम्ब्यां चानुसृतिः स्यादपि कमलधरः श्रीसमाधिश्च चक्री
एकैकः पञ्चभेदैः पुनरपि च यतो भिद्यते ह्यादिकाच्यैः ॥

इति । अस्यायमर्थः । प्रत्याहारादिकर्मणि जिनेन्द्र इति ज्ञानस्कन्धः ।
स च निमित्तभेदेन दशविधो धूममरीचीखद्वारोत्तदीपज्वालाचन्द्रादि-
त्यराहुकलाबिन्दुदर्शनभेदेनाकलिपतो ज्ञानस्कन्धः । ध्यानमक्षोभ्य एव
दशविधो विज्ञानस्कन्धो विषयविषयिणां दशानामेकत्वं विश्वविस्ते
ध्यानमिति । प्राणायामश्च दशविधः खड्गीति संस्कारस्कन्धः । वाम-
दक्षिणमण्डलैकलोलीभूतत्वादिति । पुनरपि दशधा धारणा रत्नपाणि-
रिति वेदनास्कन्धः । प्राणस्य धारणा नाभिहृत्कण्ठललाटोष्णीषकमले
गतागतभेदेन दशविधेति । डोम्ब्यां मध्यनाड्यां दशकामावस्थाभेदत
इति चिन्ताकाङ्क्षाज्वरोऽङ्गे वरसुखकमले शुषिरान्ता प्रवृत्तिः । क-
स्योन्मादश्च घूर्णा प्रभवति मनसो विभ्रमस्तीत्रमूच्छाघूमाद्या वज्रिणस्ताः
प्रकटदशविधाः प्राणिनोऽङ्गेष्ववस्थालोके ता मन्मथस्य प्रकटितनियता
को जिनः कश्च काम इति दश । श्रीसमाधिश्च चक्रीति वैरोचनो दश-
विधः समाधिः । दशवायूनां निरोधत इति । एवं भगवानप्रतिष्ठित-
निर्वाणोऽवाहो वायूनां यत इत्यर्थः । इदानीं प्रत्याहारादिलक्षण-
मुच्यते ।

प्रत्याहारो दशानां विषयविषयिणामप्रवृत्तिः शरीरे
प्रज्ञा तकों विचारो रतिरचलसुखं ध्यानमप्येकचित्तम् ।
प्राणायामो द्विमार्गस्खलनमपि भवेन्मध्यमे प्राणवेशो
बिन्दौ प्राणप्रवेशो ह्यभयगतिहतो धारणा चैकचित्तम् ॥
चण्डाल्यालोकनं यद्भवति खलु तनौ चाम्बरेऽनुसृतिः स्यात्
प्रज्ञोपायात्मकेनाक्षरणसुखवशाज्ज्ञानविम्बे समाधिः ।
एतन्मृद्धादिभेदैस्त्रिविधमपि भवेत्साधनं विश्वभर्तुः
तिस्रो मुद्रास्त्रिमात्रास्त्रिविधगतिवशात्कर्मसङ्कल्पदेव्याः ॥

इह प्रत्याहारो नाम शरीरे विषयविषयिणां दशानां सम्बन्धेना-
प्रवृत्तिर्विज्ञानस्य शून्यताविम्बे विषयेषु प्रवृत्तिरन्यैश्चक्षुरादिभिः पञ्च-
विधैरिति । तथा तस्मिन्नेव विम्बे प्रज्ञेत्यालोकनम् । तर्कं इति भाव-
ग्रहणम् । विचार इति तस्य निश्चयार्थः । रतिरिति विम्बासक्तिः ।
अचलसुखमिति विम्बेन सह चित्तस्यैकीकरणम् । एवं ग्राह्यग्राहकभे-
देन ध्यानं दशविधम् । इह प्राणयामो नाम द्विमार्गं इति बामदक्षिण-
मार्गसुखलनं निरोधो मध्यमे मार्गे प्रवेशः स च दशविधो दशमण्डल-
निरोधतः । इह विन्दाविति । ललाटे प्राणप्रवेशः । उभयगतिहत इति
गमनागमनरहितम् । धारणा प्राणस्य ललाट एकचित्तं नाम । चण्डा-
ल्यालोकनं यत् त्रिभवस्याम्बरे सानुस्मृतिर्दशविधा पूर्वोक्ता । प्रज्ञोपाया-
त्मकेनेति । ज्ञेयज्ञानैकलोलीभूतत्वेनाक्षरणसुखवशाज्ञानविम्बे समा-
धिश्चेति सापि दशविधा प्राणादिनामभवत इति । एवं षड्ङ्ग-
योगः साधनम् । एतन्मुद्रादिभेदैस्त्रिविधमपि भवेत्साधनं विश्वभर्तुः
कालचकस्य तिस्रो मुद्रास्त्रिमात्रास्त्रिविधगतिवशादिति । बोधिचित्तस्य
क्षरगतिर्मृदुमात्रा ॥ स्पन्दगतिर्मध्यमात्रा । निष्पन्दगतिरधिमात्रेति ।
एवं कर्ममुद्राक्षरसुखदायिका । ज्ञानमुद्रा स्पन्दसुखदायिका । महामुद्रा
निष्पन्दसुखदायिका । एवं त्रिमुद्राभावना षड्ङ्गयोगेन भगवतोक्ता ।
इति षड्ङ्गयोगो भावनीयो योगिना बुद्धत्वायेति ॥ इदानीं शून्यता-
विम्बसाधनाय दृष्टिरूच्यते ।

सेवायामादियोगो नभसि दशविधश्चक्रिणः क्रोधदृष्ट्या
दृष्ट्या विम्बान्तकस्यामृतपथगतया चोपसाध्ये षड्ङ्गः ।
प्रज्ञासृष्टेन्दुविन्दोरपि कुलिशमणौ व्यक्षरः साधने स्यात्
सौख्यानष्टैकशान्तः सहज इह महासाधने ज्ञानयोगः ॥

इह सेवेत्यादि । धूमादिनिमित्तभावना सेवा तस्यां सेवायामादि-
योगो धूमादिनिमित्तग्रहणं चित्तस्येति । स च दशविधो धूमादिना
सार्धं सम्प्रत्ययो भवति तेन दशविधः । स च चक्रिण इत्युष्णीषस्य
क्रोधदृष्ट्येत्यूर्ध्वदृष्ट्याऽनिमिषनिमित्तं भवति । रात्रियोगे चतुर्विं-
धम् । दिवायोगे षड्विधम् । ततो विम्बम् । एवं विम्बपर्यन्तं सेवाङ्गं
भवति प्रत्याहारेण ध्यानेनेति । दृष्ट्या विम्बान्तकस्येति । विम्बान्तको

ऽमृतकुण्डलीति तस्य दृष्टिरमृतस्थानगता ललाटगता । तया दृष्ट्या विम्नान्तकस्यामृतपथगतया चोपसाध्ये पड़ङ्गः । चकारात्प्राणयामो धारणा कर्तव्या प्राणस्य विम्बे दृष्टे सतीत्युपसाधनम् । प्रज्ञासृष्टेन्दुवि-
न्दोरिति । इह प्रज्ञारागेन सृष्टश्चासाविन्दुविन्दुश्च सृष्टेन्दुविन्दुस्तस्य प्रज्ञासृष्टबोधिचित्तविन्दोरपि कुलिशमणौ गतस्य यह्यक्षरो योगो भवति गुह्ये नाभौ हृदये स साधने स्यादिति साधनाङ्गे तृतीये भ-
वति । एवं साधनाङ्गं कर्तव्यम् । सौख्यानष्टैकशान्त इति । इति सौ-
ख्येनानष्टेन बोधिचित्तस्य य एकक्षणः स शान्तः । इत्युच्यते । सहज इति महासाधने ज्ञानयोग इति । चित्तस्याक्षरसुखेन सहैकत्वमिति ।
महासाधनाङ्गं चतुर्थमिति । एवं ज्ञानसाधने चतुरङ्गम् । देवतासाधन उत्पत्तिक्रमेण पूर्वोक्तम् । लौकिकलोकोक्तरत्वसाधनक्रमेण ॥ इदानीमस्य खचित्तस्याभासे प्रवेश उच्यते ।

आकाशासक्तचित्तैरनिमिषनयैर्वज्रमार्गप्रविष्टैः

शून्याद्भूमो मरीचिः प्रकटविमलखद्योत एव प्रदीपः ।
ज्वालाचन्द्रार्कवज्राण्यपि परमकला दृश्यते विन्दुकश्च
तन्मध्ये बुद्धविम्बं विषयविरहितानेकसम्भोगकायम् ॥

इह मन्त्रयाने पारमितायाने च छिद्धा योगभ्यासः । आकाशे योगभ्यासोऽभ्यवकाशे च य आकाशे योगमाप्यते स रात्रौ निच्छिद्र-
गृहेऽन्धकार आकाशासक्तचित्तः सर्वचिन्तापरिहारेण शून्य एकाग्रमनो भूत्वा दिनमेकं परीक्षयेद्भूमादिकं निमित्तं पश्यति । अनिमिषनयनो वज्रमार्गं प्रविष्ट इति । इह मध्यमाप्राणप्रविष्टः शून्यादेवाकाशासक्त-
चित्तैरनिमिषनयैर्वज्रमार्गप्रविष्टैः शून्याद्भूमो मरीचिः प्रकटविमल-
खद्योत एव प्रदीप इति निशायोगेन पश्यति । ततो निरञ्चं गगनं पश्यति ततो गगनात्पुनर्दिवायोगेन गगनोद्भवः खयम्भूः प्रजाज्ञाना-
नलो महानिति ज्वाला दृश्यते निरञ्चे गगने । एवं वैरोचनो महा-
दीसिर्ज्ञानज्योतिर्विरोचनश्चन्द्राभासः । जगत्प्रदीपः सूर्यः । ज्ञानोल्को वज्रराहुः । महातेजाः प्रभास्वरो विद्युत्परमकमल इति । विद्याराजो-
ग्रमन्त्रेशो विन्दुक इति दशधानिमित्तं समाजादौ रात्रियोगेन । नाम-
सङ्गीत्यां दिवायोगेन सन्ध्याभाषान्तरेण भगवतोक्तम् । ततो मन्त्र-
राजा महार्थकृदिति सर्वाकारं घटपटादिविम्बदर्शनमिति । तन्मध्ये विन्दुमध्ये बुद्धविम्बं विषयविरहितं द्रष्टव्याभावात्कल्पनाभावाच्चा-

नेकसम्भोगकायम् । ततो विम्बयोगेऽनाहतध्वनिर्यः स श्रूयते । एवं
निर्माणकायो रूपावभासतः । शब्दावभासतः सम्भोगकाय इत्यर्थः ।

आकाशं स्तब्धदृष्ट्या जलधररहितं योगिनाऽलोकनीयं
यावद्वै कृष्णरेखा स्फुरदमलकरा दृश्यते कालनाड्याम् ।
तस्यां सर्वज्ञविम्बं पयसि रविरिवानाविलं विश्ववर्णं
सर्वाकारं स्वचित्तं विषयविरहितं नापरं चित्तमेव ॥

अत्र दिवायोग आकाशं स्तब्धदृष्ट्या जलधररहितं योगिनाऽलो-
कनीयं पूर्वाहेऽपराहे च रवेः पृष्ठं दत्त्वाऽन्यथा रविरिमभिस्तिमिरं
भवति तेन तद्वाधात्प्रतिदिनमवलोकनीयं यावद्विन्दुमध्ये कृष्णरेखा-
बालप्रमाणा स्फुरदमलकरा दृश्यते कालनाड्यामवधूत्यामन्तर्भूतं तस्यां
सर्वज्ञविम्बं त्रैधातुकमशेषं पयसि रविरिवानाविलं विश्ववर्णं सर्वा-
कारं स्वचित्तं विषयविरहितं नापरं चित्तमेव परचित्तं न भवति पर-
चित्तज्ञानाभावतः । तत्र प्रथमं स्वचित्ताभासो मांसचक्षुषा तथागतस्य
दृश्यते दिव्यादिचक्षुषा परचित्तज्ञानं दृश्यते तेन धर्मसंग्रह उत्तानि
पञ्चचक्षुषि भगवत इति । एवं ज्ञानक्रमान्मांसचक्षुर्दिव्यचक्षुर्बुद्धचक्षुः
प्रज्ञाचक्षुर्ज्ञानचक्षुर्भावनावलेन भविष्यति । ततोऽदृष्टं न किञ्चिदस्ति
सर्वज्ञस्येति ॥ ॥ एवंविधश्च षडङ्गयोग आर्यवज्रपाणि-
पादैरप्युक्तः । इह प्रत्याहारो बाह्यरूपादिविषयेष्वप्रवृत्तिः चक्षुरादी-
न्द्रियैश्चक्षुर्विज्ञानादीनामध्यात्मनि विषयेषु प्रवृत्तिर्दिव्यचक्षुरादीन्द्रियै-
र्दिव्यचक्षुर्विज्ञानादीनाभिति । अध्यात्मनि शून्यतालग्बनेनाकल्पितं
सर्वभावदर्शनं शून्ये प्रतिसेनादर्शनकुमारिकायातेवेति प्रत्याहाराङ्गं
त्रैधातुकबुद्धविम्बदर्शनादिति । ततो ध्यानं नाम शून्येषु सर्वधर्मेषु
दृष्टेषु सत्सु प्रज्ञा नाम तेषु चित्तप्रवृत्तिः । वितर्कों नाम भावग्रहनं
चित्तस्य । विचारो नाम भावग्रहणप्रतिपत्तिः । रतिर्नाम सर्वभावेषु
चित्तारोपणम् । अचलसुखं नाम सर्वभावेभ्यः सुखसम्पत्तिः । एवं
पञ्चधा ध्यानाङ्गम् । ततः प्राणायामो नाम ललनारसनावामदक्षिण-
मार्गनिरोधः । अवधूतीमध्यमार्गे प्राणवायोः सदा प्रवृत्तिरिति । प्रक-
कुम्भकरेचकयोगेनावधूत्यां औंकारेण श्वासं ह्रुंकारेण निरोधं आः
कारेण निःश्वासम् । चन्द्रसूर्यराहुस्वभावेन कुरुते योगीति प्राणयामा-

ङ्गम् । ततो धारणा नाम प्राणस्य महेन्द्रवासुणाग्निवायुमण्डले नाभौ हृदि कण्ठे ललाटे प्रवेशो वाह्येऽनिर्गमः । विन्दौ प्राणप्रवेशनमिति धारणाङ्गम् । ततोऽनुस्मृतिर्नाम स्वेष्टदेवतादर्शनं प्रतिबिम्बाकारं विकल्परहितम् । तस्मादनेकरश्मिस्फुरद्रूपं प्रभामण्डलम् । ततोऽनेकाकारस्फुरद्रूपं त्रैधातुकस्फरणमित्यनुस्मृत्यङ्गम् । ततः समाधिर्नामेष्टदेवतानुरागाद्यदक्षरसुखप्रासिस्तस्यामेकीकरणं चित्तस्य ग्राह्यग्राहकरहितं चित्तं समाध्यङ्गमुच्यते तथागतैः । इह षडङ्गस्य पुनरादिभावनोपदेशस्तन्त्रान्तरेषुत्तः ॥

॥ इह श्रीसमाजोत्तरे सेवोपसाधनं साधनं महासाधनं चेति । तदेव भगवानाह ।

सेवाकाले महोष्णीषबिम्बं विभाव्य यत्नतः ।

उपसाधनकाले तु विम्बं चासृतकुण्डलीम् ॥

साधने देवताबिम्बं भावयेद्योगतत्परः ।

महासाधनकाले तु विम्बं बुद्धाधिपं विभुम् ॥

इति । अत्र सन्ध्याभाषान्तरेणोष्णीषबिम्बं बुद्धबिम्बं त्रैधातुकमशेषतः । आकाशे धर्मोदये चित्तवज्रं प्रतिष्ठाप्य सेवाकाले प्रथमकाले प्रत्याहारेण भावयेद् ध्यानाङ्गेन स्थिरीकुर्यादित्यत्र भगवतः प्रतिज्ञा ।

सर्वचिन्तां परित्यज्य दिनमेकं परीक्षयेत् ।

यदि न स्यात्प्रत्ययस्तत्र तदा मे तन्मृषा वचः ॥

इति । अत्र प्रत्ययो धूमादिकं निमित्तं नान्यन्मन्त्रादिकं दिनेनैकेन साध्यते येन प्रत्ययो भविष्यति । मन्त्रिणां ततोऽस्तिनास्तिबुद्धिं परित्यज्य निराश्रयां कृत्वा शून्ये गम्भीरो निरालम्बः प्रत्ययो भवति स प्रत्ययो धूमादिको भाव्यते योगिनेति तथागतनियमः । तथा करणैवन्धसंयोगैः साधयेद्वनत्रयमिति । बुद्धबिम्बं भुवनत्रयं साधयेत्करणैश्चक्षुरादिभिः स एवोपदेशो गुरुवक्त्रेणावगन्तव्यः । तत्र गुरुपदेशोनाकाशे प्रथमं योगी धूमं पश्यति न मरीचिकामित्यनुभवतो ज्ञेयम् । ततो मरीचिकाः । पश्चात्तदेव धूमादिकं कल्पनारहितं प्रतिसेनावदिति । एवं प्रथमं धूमनिमित्तं द्वितीयं मरीचिकानिमित्तं तृतीयं खद्योतनिमित्तं चतुर्थं प्रदीपनिमित्तं पञ्चमं निरञ्गगगनसन्निभं निमित्तमिति

समाजोत्तरे । डाकिनीवज्रपञ्चरेऽपि भगवतोक्तम् । तदुपरि भगवानाह । डाकिनीवज्रपञ्चरे सर्वज्ञहेतुकं तच्चि सिद्धिनिकटे प्रवर्तकम् । पश्चान्मायोपमाकारं स्वभाकारं क्षणात्क्षणमित्यादि । अतो भगवतो वचनादादौ धूमादिनिमित्तभावनाप्रत्ययो भवति केचित्सिद्धिकाले वदिष्यन्ति ते सर्वे भगवतः प्रतिज्ञाभङ्गकारिणः । सर्वचिन्तां परित्यज्य दिनमेकं परीक्षयेत्प्रत्ययमिति भगवतो वचनविहेठकाः । यत्सिद्धिकाले लौकिकं धूमादिकं निमित्तं तन्मायास्वप्नोपमं न भवति । साक्षादिह धूमज्वालादिदहनक्रियासामर्थ्यात्तथा कुङ्कुमपुष्परत्नसुवर्णादिवृष्टिरपि । अतः षडङ्गयोगाङ्गूमादिकं निमित्तं भवतीति । तथा डाकिनीवज्रपञ्चरे भगवानाह ।

षडङ्गं भावयेत्तस्मात्स्वाधिष्ठानसमं पुनः ।

पश्चात्स्वं लक्षयेच्चिह्नमनुलोमविधिक्रमैः ॥

अत्र स्वाधिष्ठानं नाम संवृतेः सत्यदर्शनं प्रत्याहारेण चिह्नं नाम मेघधूमादिवत्प्रतिभासः । स च प्रथमं दृश्यते प्रदीपपर्यन्तम् । तत आकाशं निरञ्जनं निर्मलमिति । तन्त्रेऽप्यपरं ज्वालादिविन्दुपर्यन्तं षडन्यनिमित्तं मायाजाले समाधिष्ठले प्रोक्तं भगवता । तद्यथा ।

गगनोङ्गवः स्वयम्भूः प्रज्ञाज्ञानानलो महान् ।

वैरोचनो महादीसिर्ज्ञानज्योतिर्विरोचनः ॥

जगत्प्रदीपो ज्ञानोल्को महातेजाः प्रभास्वरः ।

विद्याराजोग्रमन्त्रेशो मन्त्रराजो महार्थकृत् ॥

इति । गाथाद्ययेन मायाजालेऽपरनिमित्तं भगवतोक्तं सन्ध्याभाषान्तरेण पूर्वोक्तान्निरत्रगगनाङ्गवति प्रतिभासो यः स गगनोङ्गवः स्वयम्भूः सर्वविकल्परहितचित्तादिति । अत्र प्रज्ञाज्ञानानल इति ज्वालाप्रतिभासः । वैरोचनो महादीसिरिति चन्द्रप्रतिभासः । स एव ज्ञानज्योतिर्विरोचन इति । जगत्प्रदीप इति सूर्यप्रतिभासः । ज्ञानोल्का इति राहुप्रतिभासः । महातेजाः प्रभास्वर इति विद्युत्प्रतिभासः । विद्याराजोग्रमन्त्रेश इति बिन्दुप्रतिभासो नीलवर्णचन्द्रमण्डलाकार इति । मन्त्रराजो महार्थकृदिति सर्वाकारत्रैधातुकभावप्रतिभासो मायास्वप्नप्रतिभासेन तुल्यो दृश्यते योगिना प्रत्याहारेणेति चक्षुरादी-

निद्र्यकरणेन । ततः प्राणयामवन्धेनैभिः(?) करणैर्बन्धसंयोगैः साधयेहु-
वनन्नयं कामरूपारूप्यलक्षणं स्थिरचलस्वभावात्मकमिति ॥ तथा डा-
किनीवज्रपञ्चरे भगवानाह ।

सिध्यत्यशेषनिःशेषं त्रैधातुकं चराचरम् ।

लोकधातुषु सर्वेषु यावन्तो वज्रदेहिनः ॥

इति षड्ज्ञयोगभावनेनेति भगवतो नियमः । तथा श्रीसमाजे
भगवानाह ।

अभावे भावनाभावो भावना नैव भावना ।

इति भावो न भावः स्याद्भावना नोपलभ्यते ॥

इति । अभावे निरभ्रगग्ने भावना प्रत्याहारः । स एवाभावे भा-
वनाभाव इति । भावना नैव भावनेति । इति प्रत्याहारभावनाया-
ऽभावे निरभ्रगग्ने सा भावना । नैव भावनेति । विकल्पभावनारहित-
त्वादिति भावो यः प्रत्याहारेण दृष्टः स भावो न भावः स्याद्विकल्पा-
तीतानागतवर्तमानभावाभावदर्शनादिति । अतो विकल्पभावना नो-
पलभ्यते प्रत्याहारभावनायामिति भगवतो वाक्यम् । इयं च भावना
प्रज्ञापारमितायामपि भगवतोक्ता । तद्यथा । अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्र
आयुष्मन्तं सुभूतिमेतद्वोच्य आर्यसुभूतेऽत्र प्रज्ञापारमितायां यो-
गमाप्स्यते क स योगमाप्स्यते । सुभूतिराह । आकाशे स कौशिक-
योगमाप्स्यते । यः प्रज्ञापारमितायां योगमाप्स्यतेऽभ्यवकाशे स कौ-
शिको योगमासुकामो यः प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यं मंस्यत इति ॥
महासुद्राभावना प्रतिसेनामायातुल्या निरभ्रे गग्ने भगवतोक्तेति ।
एवं प्रत्याहारेण ध्यानेन सेवाङ्गमुच्यते । ततोऽसृतकुण्डलीविम्बसंज्ञया
सन्ध्याभाषान्तरेण वायुरित्युक्तम् । स च पञ्चप्रकारः । तथा च समा-
जोक्तरे भगवानाह ।

पञ्चरत्नमयं श्वासं पञ्चबुद्धैरधिष्ठितम् ।

निश्चार्य पिण्डरूपेण नासिकाग्रे विभावयेत् ॥

इति । इह पञ्चरत्नशब्देन रसना पञ्चमण्डलधर्मिणी पृथिव्यादि-
पञ्चधातवस्तन्मयं श्वासं पञ्चरत्नमयमिति सव्यनासापुदे । तथा पञ्च-
बुद्धा ललना पञ्चमण्डलधर्मिणो विज्ञानादिपञ्चस्कन्धाः । तैरधिष्ठितं
६ से.

श्वासं वामनासापुट इति । निश्चार्य पिण्डरूपेणोति । इह पिण्डं सव्या-
वसव्यमण्डलानात्मकत्वं मध्यमायामवधूत्यां प्राणवायोरिति । तं च
प्राणवायुं निश्चार्य पिण्डरूपेण नासिकाये विभावयेत् । अत्र नासि-
कादावदेन नाभिहृत्कण्ठललाटोषीषकमलकर्णिकोच्यते । तस्याये भा-
वयेत् । नासाये भावयेत् । कर्णिकात्कर्णिकामध्ये न सव्यावसव्यक-
मलदल इति । एवं बिन्दुस्थाने पिण्डरूपेण निरोधितः प्राणः । तेनैव
तस्य धारणोच्यते । एवमङ्गद्ययेनोपसाधनममृतकुण्डलीविम्बेनेति । त-
देवोपसाधनं वज्रजाप इत्युच्यते । मध्यमाभिज्ञाङ्गेन जसव्यमिति । अ-
भिज्ञाङ्गेन करणेनेति । प्राणस्य न वामदक्षिणाभ्यां प्रचार इति । उ-
षीषविम्बे दृष्टे सति पश्चात्प्राणायामं कुर्यान्मन्त्रीति । गुरुपदेशः
सन्ध्याभाषान्तरेणावगन्तव्य इति । प्राणायामधारणोपसाधनमुच्यते ।
ततः साधने देवताविम्बमिति । इह धारणाबलेन नाभिस्थां चण्डालीं
ज्वलितां पश्यति योगी सर्वावरणराहितां प्रतिसेनोपमां महाखुद्रामन-
न्तवुद्धरद्विमेघान् स्फारयन्तीं प्रभामण्डलविराजिताम् । तामनुसमृतिं
साधनमाह । धारणान्ते चण्डालीं योगी भावयेदिति नियमः । तत-
स्तस्या ज्ञानार्चिषा स्कन्धधात्वायतनादीनि दग्धान्येकलोलीभवन्ति ।
वामदक्षिणनाडीगतानि विज्ञानादीनि षुथिव्यादीनि च मण्डलस्वभा-
वानि ललाटे चन्द्रमण्डले प्रविष्टानि । ततश्चण्डाल्या ज्ञानार्चिषा चन्द्रे
हुते सति यद्योधिचित्तं बिन्दुरूपेणाधोगतं कण्ठे हृदि नाभौ गुह्यकमल
आनन्दपरमविरमस्वभावेन । ततो वज्रमणि यावत्सहजानन्दस्वभावे-
नेति । अथवा विंचित्रविपाकविमर्दविलक्षणस्वभावेनेत्येवं षोडश-
कलापूर्णं मण्यन्तर्गतं यदा सुखं ददाति भावनाबलेन * * * स-
द्वशमिति दृष्टान्तमात्रं स्वरूपतो द्वीन्द्रियजं * * * कोटीसहस्रत-
मीमणि कलां नार्हति परमाक्षरसुखस्योति । इहाक्षरसुखवस्था या स-
हजानन्दरूपिणी सावस्था काप्यविज्ञेया बालयोगिनाम् । बोधिसत्त्वैः
शून्यता समाधिरित्युच्यते । न पुनलौकिकरूढ़ैव नास्तिक्यार्थानुया-
यिनी । एवं षड्जयोगेन वुद्धत्वं योगिनां सिध्यतीति ।

। सेवा पश्चामृताद्यैर्जलनिधिकुलिशैर्मन्त्रजापादिभिश्च प्रत्याहा-
रादिभिः स्यात्कुलिशकमलजेनामृतेनोपसिद्धिः । आनन्दाद्यैस्त्रिवज्रा-
ञ्जसमरसगतभावनासाधनं स्यात्प्रज्ञासङ्गेऽच्युतं समभवति स्वलु

महासाधनं सूक्ष्मयोगात् ॥ इहादिकर्मिकेण प्रथमं सेवा कर्तव्या सा-
 धनविधिना सेवा पञ्चामृताद्यैरिति । बाह्ये पञ्चामृतं विडादिकमाद्य-
 शब्देन गोकादयस्तैर्भक्षितैः सेवा देवतातोषनार्थम् । अध्यात्मनि पञ्चा-
 मृतानि पञ्चस्कन्धाः । आद्यशब्देन पञ्चेन्द्रियाणि पञ्चप्रदीपाः । तेषां
 निरपेक्षता सेवा शरीरद्रव्यतृष्णापरित्यागस्तया सेवया देवता वरदा
 भवन्ति न गूढादिना भक्षितेनेति । जलनिधिकुलिशैरिति । कायभोग-
 निरपेक्षता । वाग्भोगनिरपेक्षता । चित्तभोगनिरपेक्षता । च्यवनसुख-
 निरपेक्षता सेवा । कायवाकचित्तानां ब्रह्मचर्यं संयम इत्यर्थः । अनया
 देवता वरदा भवन्ति । न भवभोगस्पृहयेति । मन्त्रजापादिभिश्चेति ।
 इह मन्त्रजापो नाम प्राणसंयमः । आदिशब्देन रेचकपूरककुम्भक-
 योगः सदा सेवा तया देवता वरदा भवन्ति । देवता न प्राणेन यन्त्रि-
 तेन वाग्जलिपतेनेति नीतार्थः । नेयार्थेन पुनरक्षमालादिना जापादिकं
 कर्तव्यं सामान्यसिद्ध्यर्थम् । इदानीमुपसाधनमुच्यते । प्रत्याहार इत्यादि ।
 इह संसारिणामाहारश्चक्षुरादीन्द्रियै रूपादिविषयग्रहणं तत्परित्यागः
 प्रत्याहार इत्युच्यते । शून्यताविस्वेऽन्यैश्चक्षुरादिभिर्मासाद्यैरन्यरूपा-
 दिविषयग्रहणमुपसाधनं तथा ध्यात्रं प्राणायामश्च धारणा च कुलि-
 शकमलजेनामृतेनाच्युतेनोपसाधनं नीतार्थेन बाह्ये देवतोत्सर्जनेन
 नेयार्थेनेत्युपसाधनसिद्धिः ॥ इदानीं साधनमुच्यते । आनन्देत्यादि ।
 इहानन्दे त्रिवज्ञाः कायवाकचित्तविन्दवोऽव्यसमरसगता भावना सा-
 धनं स्याद्दृश्याभिगुह्ये विन्दूनां स्थितिरित्यर्थः । एवं साधनम् । ततो
 महासाधनं प्रज्ञासङ्गेऽच्युतं सुखं सम्भवति यदा तदा खलु महासाधनं
 सूक्ष्मयोगमिति सुषुम्नानाडिकोर्ध्वं शुक्रसंयोगान्महासाधनमित्युच्यते
 नीतार्थेन । नेयार्थेन पुनः प्रज्ञाधर्मोदयनासिकाग्रे सर्षपादिकमिति नि-
 यम एवं महासाधनं भवति । इदानीं मृद्वादिभेदेन सेवादिकमुच्यते ॥
 आदौ वै शून्यताबोधिरपि खलु ततः सङ्ग्रहश्चन्द्रविन्दोर्भिर्मोत्पत्तिश्च
 तस्मात्प्रवररसकुलैरक्षरन्यास एव । एषा सामान्यसेवा जलनिधिकु-
 लिशैः साधनं मध्यमं चात्रोपायश्चतुर्धा भवति मृदुदृढः साधनाङ्गे त-
 थैव ॥ इहोत्पत्तिक्रमे प्रथमं शून्यताबोधिरिति । प्राणिनां मरणान्ते
 स्कन्धपरित्यागादुत्पत्त्यंशिकस्कन्धग्रहणात् । यदन्तरालं शून्यतालक्षण-
 मेकं त्रिभुवनदर्शनं तच्छून्यमित्युच्यते खलु निश्चितम् । ततः क्षणात्प-

श्रात्सङ्ग्रहश्चन्द्रविन्दोरिति । इहालयविज्ञानस्य मातृगर्भे शुक्रविन्दूनां
ग्रहणं नाम सङ्ग्रहः । ततः शुक्रादिग्रहणात्तस्माद्विष्वोत्पत्तिर्नाम स-
समासैर्गर्भनिष्पत्तिः कायनिष्पत्तिरित्यर्थः । ततः प्रवररसकुलैरिति
पञ्चस्कन्धैश्चक्षुरादीनामक्षरन्यासो रूपादिविषयप्रवृत्तिरिति । एवं देवता-
साधनेऽपि कल्पनामेकां भावयेदादिकर्मिकः । एषा सामान्यसेवा जल-
निधिकुलिशौरिति कायचाक्चित्तज्ञानवज्ञनिष्पत्त्वैः साधनं मध्यमं च
प्राणनिष्पत्तिः । अत्रोपाधश्चतुर्धा भवति । सेवाङ्ग उपसाधनाङ्गे मृदुदृढ-
साधनाङ्गे तथैव षोडशवर्षावधेरिति नियमः । अत्र मृदुर्जातबालो
दन्तोत्थानात्तु मध्यबालः दन्तपातात्कुमारः पुनर्दन्तोत्थानात्षोडश-
वर्षांध्वं प्रौढः । पुत्रदुहितृजनकत्वादिति । एवं सर्वदेवतानां चतुर्विध-
मङ्गं योगिना भावनीयमिति लौकिकसत्यनियमः । इदानीं परमार्थ-
सत्येन बुद्धविष्वनिष्पत्तिरुच्यते । इह प्रथमं शून्यताबोधिरिति । अन्ध-
कारे न किञ्चिदपि चिन्तवीयम् । ततः सङ्ग्रहश्चन्द्रविन्दोरिति । विन्दु-
पर्यन्तं धूमादिनिमित्तग्रहणमिति । विष्वोत्पत्तिश्च तस्मादिति तस्मा-
द्विन्दोर्विश्वदर्शनं विष्वोत्पत्तिरिति प्रवररसकुलैरिति । निरावरणैः पट्ट-
कुलैरक्षरन्यास इति । प्रादेशिकस्कन्धधात्वायतनादीनां निरोधः । ततो
मृद्घादिभेदो भूमिलाभेन भवति यावन्न द्वादशभूमीश्वरो भवति । ततो
द्वादशाकारसत्यार्थः षोडशाकारतत्त्वविद्विशत्याकारसम्बोधिविबुद्धः स-
र्ववित्परः । इति नियमः । इदानीं प्रत्याहारादिफलमुच्यते ॥

प्रत्याहारेण योगी विषयविरहितोऽधिष्ठयते सर्वमन्त्रैः

पञ्चाभिज्ञानलाभी भवति नरपते ध्यानयोगेन शुद्धः ।

प्राणायामेन शुद्धः शशिरविरहितः पूज्यते बोधिसन्त्वै-

मारकेशादिनाशं विशति दशबलं धारणाया बलेन ॥

संग्रहोऽनस्तते: स्याद्विभूतमपि च भासण्डलं ज्ञानविभूत

तस्माच्छङ्गः समाधौ कृतिपयदिवसैः सिद्ध्यति ज्ञानदेहः ।

प्रल्याहा रादि भिर्वै यदि भवति न सा मन्त्रिणा मिष्टि सिङ्गि-

नौदाभ्यासाङ्गठेनाऽजग्कलितासप्तौ साधयेहिन्दुरोधात् ॥

इह प्रत्याहारेण यदा योगी शुद्धो भवति विम्बेन स्थिरीभूतेन तदा सर्वमन्त्रैरधिष्ठयते वचसा वरदानादिकं ददाति । पञ्चाभिज्ञानलाभी

भवति नरपते ध्यानयोगेन शुद्ध इति । इह यदाऽनिमिषचक्षुर्भवति तदा दिव्यचक्षुर्भवत्येवं दिव्यश्रोत्रो ध्यानेन शुद्धो भवति । प्राणायामेन शुद्ध इति यदा रविशशिमार्गरहितो योगी भवति सदा मध्यमावाहस्तदा प्राणायामेन शुद्धः सन् पूज्यते बोधिसत्त्वैः प्रशास्यत इत्यर्थः । मारक्केशादिनाशं विशति दशबलमिति शून्यताविम्बं ग्राह्यग्राहकचित्तं विशति धारणाया बलेनोति प्राणस्य गतागतक्षयेणैकलोलीभवति । संशुद्धोऽनुस्मृतेरिति विम्बालिङ्गनं चित्तस्य सर्वविकल्परहितत्वं तस्माच्छुद्धो यदा तदा विमलं प्रभामण्डलं भवति । अपि च शब्दाद्रोमकूपात्सफुरत्पञ्चरश्मयो निश्चरन्ति ज्ञानविम्बात् । शून्यविम्बादिति । तस्माच्छुद्धः समाधाविति । इह ग्राह्यग्राहकचित्तयोरेकत्वेन यदक्षरसुखं भवति तत्सुखं समाधिरुच्यते । तस्माच्छुद्धः समाधेः शुद्धो वैमल्यं गतः कतिपयदिवसौन्निपक्षत्रिवर्षैः सिध्यति । ज्ञानदेह इति दशबलवशितादिकं प्राप्तो बोधिसत्त्वो भवतीति प्रत्याहारनियमः ॥ ॥ इदानीं हठयोग उच्यते । इह यदा प्रत्याहारादिभिर्विम्बे दृष्टे सत्यक्षरक्षणसुत्पद्यते अयन्त्रितप्राणतया तदा नादाभ्यासाद्धेन प्राणं मध्यमायां वाहयित्वा प्रज्ञावजगतकुलिशमणौ बोधिचित्तविन्दुनिरोधादक्षरक्षणं साधयेन्निष्पन्देनेति हठयोगः । नादाभ्यासोऽत्रैवोक्तः ।

या शक्तिर्नाभिमध्याद् व्रजति परपदं द्वादशान्तं कलान्तं

सा नाभौ संनिरुद्धा तडिदनलनिभा दण्डरूपोत्थिता च ।

चक्राच्चक्रान्तरं वै मृदुललितगतिश्चालिता मध्यनाड्यां

यावच्चोष्णीषरन्त्रं सृशति हठतया सचिवद्वाह्यचर्म ॥

अपानं तत्र काले परमहठतया प्रेरयेदृध्वमार्गं

उष्णीषं भेदयित्वा व्रजति परपुरं वायुयुग्मे निरुद्धे ।

एवं वज्रप्रवोधान्मनसि सविषये खेचरत्वं प्रयाति

पञ्चाभिज्ञास्वभावा भवति पुनरियं योगिनां विश्वमाता ॥

प्रज्ञाज्ञानं च चित्तं भवति दशविधस्तस्य चाभासः स एव

सेकोऽस्मिन्मज्जनं पद्मिमलशशिनिभादर्शविम्बोपमे वै ।

तस्मान्निर्वाणसौख्याच्युतमपि सहजं चाक्षरं वै चतुर्थम्

यस्यैतद्वृद्धवक्त्रं हृदयसुखगतं वर्तते श्रीगुरुः सः ॥

इह प्रज्ञा च ज्ञानं च यथासौख्यं ग्राहकचित्तं तस्य च ग्राहक-
चित्तस्य यो दशविधो धूमादिको ग्राह्यादर्शभासः प्रतिसेनावत्स एव
ज्ञानं ग्राह्यचित्तमित्यर्थः । एवमादर्शे सचक्षुःप्रतिविम्बमिव सचक्षु-
ग्राहमिति प्रज्ञा च ज्ञानं च सेकोऽस्मिन्मज्जनं यदिति । इह ग्राह्य-
चित्ते ग्राहकचित्तस्य यस्तस्मिन् प्रवेशो बाह्यविषयेष्वप्रवृत्तिः प्रत्या-
हारो ध्यानं प्राणायामो धारणा मज्जनमित्युच्यते षड्ङ्गे । तस्मान्म-
ज्जनान्निर्वाणसौख्यमच्युतमपि सहजं चाक्षरं वै चतुर्थं सुखं बालप्रौढ-
स्पन्दानां परं लोकोपममतिक्रान्तं ब्रैलोक्याचारमुक्तमित्यर्थः । हसिते-
क्षणस्पर्शालिङ्गनपाणिव्यासिद्वन्द्रहितं कर्मसुद्राज्ञानसुद्राहेतुरहितं शू-
न्यतासर्वाकारप्रतिभासलक्षणमिति । इदं बुद्धवक्त्रं ज्ञानवक्त्रं यस्या-
चार्यस्य हृदयगतं भावितं स्वानुभवं सुखगतं शिष्येभ्यः प्रतिपादनाय
वर्तते सर्वकालं स श्रीगुरुर्वज्रधर इत्यर्थः ॥ ॥ इदानीं यो-
गोपसंहार उच्यते ।

मध्ये प्राणप्रवेशः सरविशशिगतेर्वन्धनं सद्यवामे
चित्तं सुद्राप्रसङ्गे परमसुखगतं वज्रसम्बोधनं च ।
पद्मे वज्रध्वनिर्वा खकरसलिलजोल्लालनं सौख्यहेतो-
र्वीजाल्यागः स सौख्यं मरणभयहरः श्रीगुरोर्वक्त्रमेतत् ॥

इह प्रथमं योगिना मध्ये प्राणप्रवेशः कर्तव्योऽवधूतां येन निमित्तं
पद्यतीत्येकं श्रीगुरोर्वृद्धस्य कायवज्रवक्त्रसुच्यते तस्मात्सरविणा
दक्षिणगतिना सार्वं शशिगतेर्वामलाङ्गीगतेर्वन्धनं प्राणस्येति नियमः ।
प्राणायामो द्वितीयवाग्वज्रम् । चित्तं सुद्राप्रसङ्गे विम्बेऽनुरक्तम् ।
बोधिचित्तं द्रुतं तृतीयं चित्तवज्रं परमसुखगतं वज्रसम्बोधनं च ।

अथ विम्बद्वारेणानन्दो न भवति तदा पद्मे वज्रध्वनिर्वा शनकैः
कर्तव्यः । अथ * * न लभते तदा * * * कर्तव्यं सौख्यवृद्धिहेतोः
पातहेतोर्न । एवं बीजाल्यागः । स सौख्यं भवति मरणभयहरः श्रीगुरो-
र्वक्त्रं चतुर्थं ज्ञानवक्त्रमेतदिति योगाभ्यासनियमः ॥

॥ इदानीं पञ्चमण्डलक्ष्य उच्यते ।

पृथ्वी तोर्धं प्रयाति ज्वलनमपि जलं पावको मारुतं च
वायुः शून्यं च शून्यं व्रजति दशविधं वैनिमित्तं निमित्तम् ।

सर्वाकारं प्रयात्यक्षरपरमसुखानाहरं ज्ञानकार्यं
ज्ञानाद्विश्च सिद्धिर्भवति नरपते जन्मनीहैव पुंसाम् ॥

इह यदा योग्यनिमिषनयनो भवति क्रोधदृष्ट्या शून्य आरोपितचित्तः । तदा वामे दक्षिणे वा पृथिवीत्युपलक्षणं यदा दक्षिणे पृथिवीप्रवाहकाले योगी भावनां करोति तदायं विधिः । न पुनर्वामनाडी प्रवाहकाल आकाशमण्डलादिक्रमतः । तेन वामे दक्षिणे वायुमण्डलं वहति प्राणस्तद्विभित्वात्तदेवमण्डलसुच्यते । तेन दक्षिणनाड्यां पृथिवीमण्डले प्राणोऽवमण्डलं याति । एवं ज्ञानमण्डलं यावद्वामनाड्यामाकाशादिना याति । एवं शून्यं ब्रजति दशविधं निमित्तं धूमादिकं निमित्तं सर्वाकारविम्बं ब्रजति विम्बं चाक्षरसुखं ब्रजति । तदेव ज्ञानं प्रज्ञापारमिताया ज्ञानाद्विश्चाकाशगमनादिका सिद्धिश्च त्रैधातुकेश्वरत्वं भवति नरपते जन्मनीहैव पुंसामिति मार्गप्रवेशनियमः ॥ पूर्वपूर्वसेकापेक्षसुत्तरोत्तरसेकं श्रीकालचक्रविमलप्रभादिवचनैः स प्रपञ्चमभिधाय लोकोत्तरसेकं च सिक्त्वा तत्त्वं प्रकाशयेदिति लौकिकसेकपूर्वकोऽपि षड्ङ्योगदेतुक एवेति षड्ङ्योगं च श्रीकालचक्रादिवचनैरेव विस्तरेण प्रतिपादेदानीमस्यैव साधनमित्यादिप्रकृतं व्याख्यातुमारभ्यतेऽस्यैव निरवशेषक्लेशज्ञेयावरणेन स दाहकस्य सर्वज्ञानाग्रेः साधनं स्फूटीभावं धूमादिभिः कुर्याद्योगी । किंभूतैस्तैः सर्वस्मिन्मूलतन्त्रे लघुतन्त्रे आर्यप्रज्ञापारमितादिनीतार्थसूत्रे प्रसिद्धैरकस्माच्छून्ये प्रतिभासनात्प्रतिभासैः सर्वविकल्पोपरमादचिन्तितैस्तत्त्वफलस्य पूर्वरूपकान्त्रिमित्तैर्ग्राह्यग्राहकरहिता खभावशृन्यता धीः प्रज्ञातद्विभैर्योगिप्रत्यक्षाभासैः । बाह्याध्यात्ममलाननुलिपत्वान्नभःसमैः । सदसदादिविकल्पकलङ्कानङ्कितत्वात् । अस्तिनास्तिव्यतिक्रान्तैर्योगिखसंबेदत्वात्प्रत्ययार्थैः खचेतसः सर्वाकाराकृत्रिमाद्वृतनिःखभावभावरूपत्वात्सर्वतः परमाणुरजःसन्दोहवर्जितैः । सकलबाह्याध्यात्मव्यापकशुक्लधूमाकारः शून्याभासः । अयं च मेघाभासानन्तरसुत्पद्यते । यथोक्तम् ।

प्रथमं मेघवद्वाति द्वितीयं धूम्रसन्त्रिभमिति ।

एवं चलज्जलाकारमरीचिः खद्योतदीपाकारौ प्रसिद्धावेतानि चत्वारि निमित्तानि निरन्धगृहेऽन्धकारभवत्वाद्रात्रियोग आकाशयोगश्च । यथोक्तं श्रीसमाजादौ प्रथम द्वितीयविलोमेन ।

निरोधवज्रगते चित्ते निमित्तोद्यग्हो जायते ।
प्रथमं मरीचिकाकारं द्वितीयं धूम्रसन्निभम् ॥
तृतीयं ख्योतकाकारं चतुर्थं दीपमुज्ज्वलम् ।
पञ्चमं तु सदालोकं निरभ्रगगनसन्निभमिति ॥

ततो निरअगगनसमाभासपूर्वो वहयाकारः शून्याभासोज्ज्वलः ।
इन्दुभास्कराभासौ प्रसिद्धौ । तमेति राहालोकः कृष्णरत्नवदाभासः ।
कलेति विद्युदाभासः । महाविन्दुरिति सचराचरयोतकनीलवर्णचन्द्र-
मण्डलाकाराभासः । एतानि षण्णमित्तानि निरभ्रगगनालोकभवत्वा-
दिवयोगोऽभ्यवकाशयोगश्च ततस्तन्मध्यगामिसम्भोगकायात्मकबुद्ध-
विम्बदर्शनसहितमेकक्षणे करस्थनीरोपमस्तुच्छसर्वाकारघटपटादिदर्शन-
विश्वविम्बप्रभास्वरम् । पिहितापिहितनेत्राभ्यामिति । अन्तरालावल-
म्बितयाऽर्धोन्मीलितलोचनाभ्यां शून्य आकाशे ग्राह्यग्राहकरहिते य-
ज्ञानुकलिपतं स्वप्रवद्धिम्बं योगिप्रत्यक्षं तद्विम्बं विश्वविम्बं भावयेद्या-
नाङ्गेन स्थिरीकुर्यादुक्तं मध्यमायां जिनजनन्यां रत्नालोको नाम समाधी
रत्नप्रदीपो नाम समाधिः सर्वाकारदर्शी नाम समाधिरित्यादि । नाम-
सङ्गीत्यां च प्रत्यक्षः सर्ववृद्धानां ज्ञानार्चिः स्वप्रभास्वर इति ॥ आर्य-
नागार्जुनपादैश्च-

अस्तिनास्तिव्यतिक्रान्ता वुद्धिर्येषां निराश्रया ।
गम्भीरस्तैर्निरालम्बः प्रत्ययार्थो विभाव्यते ॥
कम्बलाम्बरपादैरपि-

ज्ञेयान्यन्यव्र लिङ्गानि लब्धालोकेन योगिना ।
सिद्धेरव्यभिचारिण्यो धूमवत्कृष्णवर्त्मनः ॥
करोति स्तव्यतामक्षणोः शिरसश्चावनप्रताम् ।
स्तैमित्यं चित्तचैत्तानां शून्यतां शून्यतेक्षिणाम् ॥

अन्यैरपि-

विमलनभसि यस्मिन्निर्मिते लोचनाङ्गे
स्फुरदुरुक्खणाद्वादाशयागादमार्गात् ।
सदसदुभयभावाभावनिर्भेद्याकस्मात्
उद्यादस्त्रिलधमाद्यन्वयः शन्यतायाः ॥

तथा ।

आदावाच्यन्तनिर्मुक्तो मध्यमात्रं समाश्रितः ।

तत्रस्थो वर्जयेद्यस्तज्ज्योनिरस्य दशात्मकम् ॥

इहान्तरालावगमो महागुरुप्रसादतः पुण्यवतासुदाहृतः । अर्यं हि
योगीश्वरवज्रगीतितः प्रचक्षते संवृतिप्रदः । श्रीसरहपादैरुक्तम्—

मूढो अन्तरालपरिमाणह ।

तुडै मोहजाल गुरु पुच्छअ जानह ॥

पहमे यै आआस विसुद्धो ।

चाहंते चाहंते दिट्ठि निरुद्धो ॥

तथा—

अच्चउ किं बहुवोल्लिए धम्मह एह पम्माण ।

आधउग्घाडे लोअणे दिट्ठिविसामे जाण ॥

उइ दूरे गअण मंज्जो.... अझूआ ।

पेक्खु रे भुसुकु सुण्णअरुआ ॥

भुसुकु फुलिङ्गौ अनुपमफुला ।

लेहू रे कुसुम अनग्घ विसुल्ल ॥

एह्हसो फुला नानवणे ।

सो फुला फुलिङ्गौ सूणारणे ॥

तथा—

सम्बरफुलि लामाकाए अपतिठाणगरुआ ।

भावाभावविसुक्कारसअल इ सुङ्गसरुआ ॥

चिन्ताचिन्तते पोहा इ गेलिरती ।

दीवा जाली बाट चाहन्ति सान्ती ॥

तथा—

उइअ उरे भुसुकुतारा ।

शान्ति भणइ पोहान्तपहारा ॥

पुनः-

पुणिमचन्दा उहअउ जव्वें ।
 चिअराअनिमिलिअ तव्वें ॥
 आकटकरुणा डमसलिबाजअ ।
 आज्ज देव निरालें राजअ ॥
 वामे दाहिणे गुमधाट ।
 भणइ काहू अन्तरालें वाट ॥
 अनुभावबोहरअण सुटु गूढो ।
 मुच्ज नाअर बज्जाइ मूढो ॥
 फुलिआ पञ्चफुल अबलीना ।
 आकटचीअ निरालेंदीना ॥

तथा-

कीस कए लेक अवभुआ ।
 चान्दसुज्ज बान्धि जालिलि क दीवा ॥
 हसइ सान्ती सअ आपणकरि सखी ।
 आकासविआअल देखी ॥

पुनः-

गम्भीरधर्म सूनिआ बढ तुटो ।
 णिसि अन्धारी किम्पि न दिटो ॥
 गअणशिहरें जइ फुलइ फुला ।
 शान्ति भणइ टव्वें तुट्टइ सुल ॥

अन्यैश्रोत्तम्-

अन्तरालमणपवणानयणा ।
 एककाल जइ जो धम्म निउणा ॥
 अवस उअज्जइ जिनगुणरअणा ।
 एत्त उ सअल तथागतवअणा ॥

पुनः-

विविहविअप्पविवज्ज अचिओ ।
 अन्तराल जइ नअणकिओ ॥

फुड पतिहासइ दहविहमग्ग ।
 तहिं योइसर सअल इ लग्ग ॥
 पिअमण सअल लक्खन रहिओ ।
 अछउधाडे लोअर्ने साहिओ ॥
 मज्जें पवण हालइ तच्चें ।
 वज्जाण लघूज्जा उट्टइ तच्चें ॥

तस्मात्सन्देहतो धूमादिमार्गा बुद्धत्वार्थिना भावयितव्याः ॥

ननु सकलकल्पनाकलङ्कानक्षिता महासुद्राभावना च समारोपस्त-
 त्कथं भावयेदित्युक्तमित्याह । अभाव इत्यादि । इह ह्यालम्बनं
 द्विविधम् । प्रत्यक्षमनुमानं च । तदुक्तं श्रीकालचके तटीकायां च -

प्रत्यक्षं चानुमानं द्विविधमिह भवेद्देवतालम्बनं यत्

प्रत्यक्षं तत्त्वयोगादुद्दुरिव गगनेऽनेकसम्भोगकायः ।

अप्रत्यक्षेऽनुमानं मृतकतनुरिवातत्त्वतः कल्पनं यत्

चित्रादौ दर्शनीयं बुपरिणतधियां योगिनां भावनार्थम् ॥

इह सत्त्वानामाशयवशेन योगिनां प्रत्यक्षं चानुमानं द्विविधमपि
 भवेद्देवतालम्बनं यत्तयोः प्रत्यक्षानुमानयोर्यत्प्रत्यक्षं तद्वयपगतसकल-
 कल्पनाकलङ्कं सद्गुरुमार्गोपदेशाजाततत्त्वयोगाद्गगन उद्दुरिव भवेत्काल-
 चक्रवदनेकसम्भोगकायं मांसादिचक्षुर्ग्राह्यं मायास्वप्नसदृशं त्रिभवं
 ऋध्वनि । अत्र प्रथमं मांसचक्षुषाऽऽदिकर्मिको योगी विश्वविम्बमभि-
 ज्ञामन्तरेण पश्यति । ततो दिव्यचक्षुषाऽभिज्ञावधिवशात् । ततो
 बुद्धचक्षुषा वीतरागावधिवशात् । ततः प्रज्ञाचक्षुषा बोधिसत्त्वावधि-
 वशात् । ततो ज्ञानचक्षुषा सम्यक्सम्बुद्धावधिवशात् । सर्वोपधिविनि-
 मुक्तिः । एवं तथागतस्य पञ्चक्षुषांसि मांसादीन्युक्तानि शून्यतादर्शनं
 प्रति । अन्ये सत्त्वाः शून्यतादर्शनविषये जात्यन्धा इति तत्त्वभावना-
 नियमः । अतत्त्वसाधने पुनरप्रत्यक्षेऽनुमानं मृतकतनुरिवातत्त्वतः कल्पनं
 यत् । तच्चित्रादौ दर्शनीयमिति । मृतकतनुरिव सर्वथा तत्त्वदर्शना-
 भावात् । शब्दवत् । चित्रप्रतिमाघटितानि सित्तका बुद्धबोधिसत्त्वानां
 मण्डलचक्रं वा लिखित्वा नियताकारं दर्शनीयं बालयोगिनां मन्दानां
 भावनार्थमिति विकल्पभावनानियमः । तस्मादभावे निरभ्रे गगने स्वप्र-

1. Tib. seems to suggest *sandhi* instead of *avadhi* (ts'ams).

मायादिसद्गे विम्बे प्रत्याहारेण दृष्टे या भावना ध्यानाङ्गेन त्रैकालि-
कत्रैधातुकप्रतिभासात्मकस्य प्रत्यात्मवेदयोगिस्वचेतसः प्रबन्धेन प्रवर्तनं
सा योगिनां भावना कल्पना न भवति अस्तिनास्तिभावाभावादि-
सकलविकल्पजालविषयविज्ञानादिप्राणापानवायनासुपरमादेव स्फुटतर-
श्चध्वत्रैधातुकप्रतिभासस्योदयात् । उक्तं चार्यदेवपादैः-

आत्मन्येव लयं गते भगवति प्राणाधिषे स्वामिनि

श्वासोच्छ्वासगणे गते प्रशान्तिं जीवानिले यन्त्रिते ।

यो ज्योतिः प्रसरः प्रभास्वरतरो योगीश्वराणामसौ

स्वाङ्गादेव विनिर्गतो हततमास्त्रैलोक्यमाक्रमति ॥

सरहपादैश्च-

कल्पविनाशान्नाशं बुद्धेरनुकल्पयन्ति किल कुधियः ।

अस्मादेव तु सुधियासुदयति गगनाधिकं किमपि ॥

अपुब्ब वसन्त दुकेल्ला शवरोऽस्वर फलइ फुलइ ।

भोडिअहात्येन चाहि अइविरहें कोलि करेइ ॥

अनिमिअलोअण चीअ निरोहें ।

पवणहोवावसइ सहुरुवाहें ॥¹

त्रैकालिकविश्वरूपस्यापि चेतसो न भावोऽतीतादिवस्तुरूपत्वं तेषा-
मभावात्परमाणुधर्मतातीतत्वाच्चातीतादेव भावेऽपि नैवाभावः सर्वो-
पाख्याविरहलक्षणश्रितस्य कुत इत्याह विम्बेऽकलिपतदर्शनादिति ।
यतो विम्बे विश्वविम्बाकारे चेतस्य कलिपतं सकलकल्पनापगतं दर्शनं
प्रत्यक्षसंवेदनमसत्त्यापहृवमनुभूयत एव । उक्तं च मूलतन्त्रे-

अस्तिनास्तिव्यतिक्रान्तो भावाभावाक्षयेऽद्यः ।

परमाणुधर्मतातीतः शून्यधर्मविवर्जितः ।

शश्वतोच्छेदनिर्मुक्तो वज्रयोगो निरन्वयः ॥

इति । सरहपादैश्च-

सर्वाभावं गतवति मनःस्पन्दिसंसारकेऽस्मिन्

आहो श्वभ्रे प्रविततधियां चापि मोहप्रपाते ।

1. Lines from 3 to 6 are not readable. Many attempts to reconstruct them with the help of the Tibetan translation have proved useless.

वन्द्या देव्यो यदि खलु सदा सन्ति नालम्बनार्थाः ।

धर्मस्तम्भाः कुत इह तदा सत्सुखश्रीप्रभावः ॥

अविकल्पितसिद्ध्यर्थमनुरूपं दृष्टान्तमाह । प्रतिसेनामित्यादि ।
 प्रतिसेनाशब्देन साधकचिन्तितो दर्पणादिषु प्रतिभासमानोऽर्थे
 ऽभिधीयते । तमादर्शे दर्पणोऽवस्तुजां न चौरादिजडधर्मतां पश्येत् ।
 प्रतिसेनावतारतन्त्रे किल दर्पणग्वाङ्गुष्ठप्रदीपचन्द्रसूर्योदककुण्डनेत्रे-
 ष्ववस्तुषु प्रतिसेनावतार उक्तः । तथातीतानागतं धर्मसंवरे शून्ये
 सर्वाकारविम्बे तत्त्वयोगी लब्धनिर्विकल्पमार्गः पश्यत्यस्याः प्रतिसे-
 नाया दृश्यमानाया यो भावः प्रतिभासलक्षणः स न भावः स्यात्तद्वस्तु
 न भवति कुत इत्याह । वस्तुशून्यार्थदर्शनादिति । वस्तुना परमाणु-
 सन्दोहात्मना शून्यो व्यपगतः । स चासावर्थः । प्रतिभासलक्षणस्तस्य
 दर्शनं निर्विकल्पप्रत्यक्षोपलम्भाद्वस्तुनोऽणुसन्दोहात्मकस्यातीतादेर-
 भावतोऽर्थः प्रतिभासलक्षणोऽस्ति लोक एव निर्वस्तुकोऽप्यर्थे
 दृष्टो यथा मायाख्वेन्द्रजालम् । अमुमेवार्थमाह । असतीत्यादि स च
 निर्विकल्पादभ्रान्तज्ञानोत्पादः । सर्वाकारजगदर्थसम्पादकत्वाचिन्ता-
 मणिरिच । ननु यदनालम्बनं तत्कथं जगदर्थकारि विषयेण विनोत्पत्ति-
 रिति । दृष्टान्तशुद्धिमाह । अदृष्टमित्यादि । प्रागदृष्टमेव चौरादिक-
 मत्रस्था मन्त्राधिष्ठितलोचना कुमारी पश्यति प्रतिसेनासाधकपुरु-
 षास्तु तत्स्थानं गत्वा कुमारीकथितं साधारणनेत्राभ्यां पश्यन्ति ।
 अयमाशयः । योगी सिद्धोपदेशमन्त्राधिष्ठितवुद्धिलोचनः कुमारीव-
 दस्खलितबोधिचित्तचन्द्रोऽनुपदिष्टं पृथग्जनागम्यसंवरे लोकोत्तरं तत्त्वं
 पश्यति । तत्र सदा सदादिसर्वप्रपञ्चविनिमित्याह । यदीत्यादि ।
 अन्यचक्षुभ्यां ललाटादिभवाभ्यां न पश्यति नापि खचक्षुभ्यांमन्यदा-
 ऽदर्शनात् । अनेन प्रतिसेनादृष्टान्तेन योगिप्रत्यक्षं सर्वथा खभावा-
 भावादजातम् । खमे कुमारिका पुत्रोपलम्भवतिसिद्धम् । सर्वज्ञान-
 मुक्तं चात्र समाधिराजसूत्रे । यथा कुमारी शयनान्तरेऽस्मिन् सा
 पुत्रजातं च पश्येत् । जातेऽतितुष्टा मृते दुर्मनःस्थिता तथोपमाज्ज्ञानतः
 सर्वधर्मान् ॥ कुमार्या यदृश्यमानमजातमनुत्पन्नं तत्स्या जातकं य-
 थोत्पन्नमिवेत्यर्थः ॥ प्राणायाममाहेद्वशे खमायासद्वशे विम्बे सर्वा-
 कारविश्वविम्बे दृष्टे सति ततस्तदनन्तरं प्राणायामं प्राणापानवायो-

निर्निरोधं पूरककुम्भकरेचकयोगेन निरन्तरमविच्छिन्नं कुर्यात् । कास्वित्याह । ऊर्ध्वेत्यादि । नाभेरुद्धर्वमधश्च तिसृषु तिसृषु नाडीषु यथाक्रमं प्राणापानयोर्निरोधं प्राणायामस्य कायादिधातुत्रयरोधकत्वात् । किंभूतास्वित्यादि । चन्द्रेत्यादि । ऊर्ध्वं वामासव्यामध्यासु । अधो मध्यावामासव्यासु । चन्द्रार्कराहुवाहिनीषु तिसृषु । विष्णुत्रशुक्रवाहिनीषु तिसृषु । तथा तोयाग्निशून्यवाहिनीषु । भूवायुज्ञानधातुवाहिनीषु । अन्यासां द्वासप्तिनाडी सहस्रजन्मस्थानत्वाज्ञानिषु । चन्द्रेत्यादि । ऊर्ध्वं चन्द्रादिनाडीत्रयं कायवाक्चित्तानि । अधो विडादिनाडीत्रयं कायवाक्चित्तानि । आसां षट्कुलकल्पनामाह । चन्द्रेत्यादि । चन्द्रस्तोयधातुरुपायस्य शुक्रधातोः कायो भवति । प्रज्ञाया रजोधातोर्दिवाकारस्तेजोधातुर्वाऽभवति रजोधातोरेव विष्णाडी कायः । विभोः शुक्रधातोर्मूत्रवाहिनी वाक् । ऊर्ध्वेति शुक्रधातो राहुवाहिनी चित्तं रजोधातोः शुक्रवाहिनी चित्तम् । ऊर्ध्वाधः षट्कुलमिति । तोयानिलाकाशवाहिनीनामुपायाङ्गत्वाद्युम्यग्निज्ञानवाहिनीनां प्रज्ञाङ्गत्वात् । सार्धदशमासोपेतषण्णवतिवर्षाभ्यन्तरे मरणमरिष्टं तद्वचेत् वक्ष्यमाणनियमादधिकमारुत्प्रवाहैरुर्ध्वेऽधश्च कायोरित्याह । कायवाग्नाड्योर्यथायोगं ललनारसनयोर्विष्णुत्रनाड्योश्च यदाधो विष्णाडी निरुद्धा भवति तदोर्ध्ववामनाड्यामरिष्टं भवति । यदा मूत्रनाडी निरुद्धा भवति तदोर्ध्वदक्षिणनाड्यामरिष्टं भवति । एतच्च प्रपञ्चेन वक्ष्यति । तमित्याच्युदेशस्तस्य निर्देश उत्पाद इत्यादि । तमिति शुक्रवाहिन्योश्चारिष्टं नास्ति तमिति शुक्रवाहिन्योर्मारुत उत्पत्तिर्गर्भान्निष्कमो मरणं स्थितिः स्वस्थता । न केवलं शुक्रवाहिन्यवधूत्युत्पादादिकालत्रये वहति । किं च द्वादशलग्नभ्रमणसाम्याद्रवेः प्राणवायोर्मेषादिलग्नात्मकवामनासापुटाद्युषभादिलग्नात्मकदक्षिणपुटात्सङ्कमसन्धौ विषुवाख्ये च मध्यमा वहति । तन्निर्देशति लग्नोदयेत्यादि चन्द्रसूर्ययोः समवाहित्वाद्विषुवं विषुवत्सङ्ख्यामाह । षट्पञ्चाशादित्यादि । प्रवेशनिर्गमावेकीकृत्यैकलग्नोदयाभिसन्धौ सपादषट्पञ्चादशारान्वहति । एवमहोरात्रेण द्वादशलग्नसन्धौ पञ्चसप्तत्यधिकषट्शतश्वासोच्छ्वासान्वहति । यान्सर्वसत्त्वानां शरीरे षट्शताधिकैकविंशतिसहस्रश्वासान्ललनारसने वहतः

ता एव पञ्चसप्तयधिकषट् शतेनोनान्वहतः । प्रात्यहिकपञ्चसप्तयधिक-
षट् शतश्वासान्मध्यमाया वर्षशतदिनैः षट् त्रिंशतसहस्रैः सङ्कुण्य ततो
दिनश्वासैः षट् शताधिकैकविंशतिसहस्रैर्विभज्य लभ्यन्ते पञ्चविंशत्य-
धिकैकादशशतदिनानि तानि च षष्ठ्यधिकशतैर्वर्षदिनैर्विभक्तानि
त्रिपक्षधिकत्रिवर्षाणि भवन्ति ॥ ऊर्ध्वे या वामा सैव चन्द्रो ललनेडा
तोयवाहिन्यमिताभतथागतस्वरूपा च । सव्यात्त्वर्कः पिङ्गलापरेति र-
सना तेजोवाहिनी रत्नसम्भवस्वरूपा च अधो मध्या विणाडी भ्रवा-
हिनी वैरोचनस्वरूपा च वामा तु मूत्रनाडी वायुवाहिन्यमोघसिद्धि-
स्वभावा च ऊर्ध्वे मध्यमा राहुनाडी शून्यवाहिनी अक्षोभ्यस्वभावा च ।
सैवाधः सव्या शुक्रनाडी ज्ञानवाहिनी वज्रसत्त्वस्वरूपा च विणाडी
चोर्ध्वे चन्द्रमार्गेण सहकीभवति । एकशुषिरत्वात्तथा मूत्रनाडी रवि-
णैकीभवति । एवमुत्पादादिकालचतुष्टये शुक्रनाडी राहुणैकीभवति ।
या नाभ्यूर्ध्वेऽवधूती तस्याः सुषुम्ना तमोवहिनीति नामद्वयं या चाधः
शुक्रवाहिनी तस्याः खगमुखा शङ्खीनीति नामद्वयम् । नाभ्यादिपञ्च-
पद्मकर्णिकासु निर्गच्छन्त्यबधूती गतप्राणशक्तिर्भूम्यादिपञ्चधातून् क्र-
मेण वहति । तत्र नाभ्यवज्जे भुवः पञ्चगुणा गन्धरूपरसस्पर्शशब्दल-
क्षणाः । हृदयाब्जे तोयस्य चत्वारो गुणा रूपरसस्पर्शशब्दलक्षणाः ।
कण्ठाब्जेऽग्रेस्त्रयो गुणा रसस्पर्शशब्दलक्षणाः । ललाटाब्जे मरुतो छौ
गुणौ स्पर्शशब्दलक्षणौ । उष्णीषाब्जे शून्यस्य शब्दमात्रमेको गुणः ।
एतान् गृहीत्वाऽवधूती निर्गच्छति संहारेणेति पृथिव्यादिक्रमेण । तदु-
क्तमार्यपादैः -

भूधातुर्लीयते तोये तोयं तेजसि लीयते ।

तेजश्च सूक्ष्मधातौ च वायुश्चित्ते विलीयते ॥

चित्तं चैतसिके लीयेताविद्यायां तु चैतसम् ।

सापि प्रभास्वरं गच्छेन्निरोधोऽयं भवत्रये ॥

बहिर्वाहेन धातुक्षयाश्च विशन्ति पुनरुष्णीषकमलादिक्रमेण ।
क्षितौ नाभिपद्मे विशति विश्राम्यति सृष्टिनेत्याकाशादिक्रमेण । उक्तं
चार्यदेवपादैः -

प्रभास्वरान्महाशून्यं शून्याच्चोपायसम्भवः ।

तस्मादुत्पद्यते प्रज्ञा तस्याः पवनसम्भवः ॥

पवनादग्रिसम्भूतिरग्रेश्च जलसम्भवः ।

जलाज्ञायते पृथिवी सत्त्वानामेष सम्भवः ॥

इति । अन्तर्वाहेन शरीरधातुवृद्धेश्च । इत्यवधूत्या गमनागमने कर्णिकात्कर्णिकामध्ये पारिशेष्याल्लनारसनयोः पद्मदलेषु गतागतम् । अधोनाभौ गुह्ये च मण्यवजे शङ्खिनी कायवाकचित्तवाहिनी सत्त्वरजस्तमोभेदेन विद्वयेकगुणात्मिका संहारकमेण निर्गच्छति । सृष्टया विश्वाति । एषैव शङ्खिनी स्त्रीणां सुखात्सुरतरागसुखाच्छुक्रं वहति । परे पूर्वे इत्यादिना वक्ष्यमानप्रज्ञोपायालिङ्गनस्योदेशः । प्रज्ञेत्यादि । ऊर्ध्वे प्राणे सव्यावसव्ययोर्दक्षिणवामयोः प्रज्ञोपायाङ्गभावः । अधोऽपाने मध्यवामयोरुद्धर्वाधो रजःशुक्रप्रवाहयोः । स्त्रीणां शङ्खिन्येव ऋतुकाले रजोवाहाच्छण्डालीत्युच्यते सैव शुक्रवाहात्स्वगमुखा । ऊर्ध्वे॑वधूती तु ऋतौ ऋतुकाले स्त्रीणां रजोवाहे डोम्बीत्युच्यते पुरुषस्य तु ऋतौ शुक्रगमनकाले॑प्यवधूत्येवोच्यते । वामदक्षिणनासापुटयोर्मण्डलोदयमाह । विज्ञानाद्यमित्यादि । विज्ञानाद्यं सृष्टिकमेण भूम्याद्यं संहारकमेण । वामनासापुटे वक्ष्यमाणकमेण विज्ञानसंस्कारवेदनासज्जारूपारूपपञ्चन्धवाहः । एवं दक्षिणे पृथिव्यसेजोवायवाकाशाख्यपञ्चधातुवाहः । मध्ये मध्यमामार्गे षष्ठं ज्ञानमण्डलमाकाशादिपञ्चमण्डलात् प्रत्येकमण्डलस्य सपादैकादशश्वासान् गृहीत्वा सपादष्टपञ्चाशातं च सात्मकं वहति । आसां वामदक्षिणमध्यनाडीनामहोरात्रेण षष्ठिमण्डलवाहः । तत्र नाभिपद्मदलस्य वामषद्दलेषु मेषमिथुनसिंहतुलाधनुःकुम्भात्मकेषु विज्ञानादिपञ्चमण्डलकल्वात्रिंशन्मण्डलान्येवं दक्षिणषड्दलेषु वृषकर्कटकन्यावृश्चिकमकरमीनात्मकेषु प्रत्येकं भूम्यादिपञ्चमण्डलात्मकत्वात् त्रिंशन्मण्डलानि । तत्र दक्षिणे वृषादिलग्रे यदा वहति वायुस्तदा मूले नासापुटस्याधोभागे भूमिमण्डलं दण्डैकं वहति । एवं तस्यैव वामभागे नासावंशप्रदेशे तोयमण्डलम् । सव्ये दक्षिणभागे तेजोमण्डलमूर्ध्वभागे वायुमण्डलम् । मध्ये शून्यमण्डलम् । एवमुभयोर्नासारन्धयोरेकैकमण्डलं दण्डाहण्डादनन्तरं वहति पञ्चभिर्दण्डैः पञ्चमण्डलं वहतीत्यर्थः । वामपुटस्य तु वक्ष्यति । दलमध्य इत्यादिना तदपेक्षया प्राणरन्धयोरित्युक्तम् । एका नाडी कति श्वासान्वहति * * * * * मासैर्दिनत्रयं परिवर्धना-

देकादशदलान्येष त्यजेद्वर्षत्रयं क्रमात् । इत्येकादशदले वाहाच्छेष्मा-
 त्मकसत्त्वधातृन् शोषयति । द्वादशे तु दले दक्षिणनाडीप्रवाहादन्य-
 दलानारुढा द्वितीयचतुर्थषष्ठमाससम्बन्धि दिनत्रयस्य दिनद्वयं क्षीयते
 चित्तात्मकरजोधातुक्षयात् । द्वादशदलशोषात्पूर्ववत्कार्णिकायामेकदिनं
 मध्यमावाहात् । वातात्मकतमोधातुं शोषयित्वा भवान्तरगमनमिति ।
 वामारिष्टेन मरणं योगिनो यान्ति ॥ प्रतिपत्त्यर्थं लिपिक्रमः । द्विपुटद्वा-
 दशराशिचक्रे पूर्वादेकादशदलेषु त्रीणि षण्णवद्वादशपञ्चदशाष्टाद-
 शैकर्विंशतिचतुर्विंशतिसप्तविंशतित्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्वादशे तु वामवा-
 हाभावाच्छून्यं वाहयद्वादशदलेषु क्रमान्मासास्त्रिंशत्सप्तविंशतिचतुर्विं-
 शत्येकर्विंशत्यष्टादशपञ्चदशदशादशनवषट्त्रयः । एकादशे त्रिमासक्षय-
 सूचकं शून्यं द्वादशे दिनद्वयं कर्णिकायां दिनमेकम् । एवं त्यादिदिनेऽ-
 रिष्टस्य वृद्धिः । त्रिंशदादिमासात्मकजीविताख्यस्य शुभस्य हानिः ॥
 सार्धदशमासोपेतषण्णवतिवर्षावधिः सूर्यचन्द्रवहनकालः । दिनत्रयो-
 नवर्षशतपूरकत्रिपक्षवर्षत्रये मध्ययायां मृत्योरारोहणम् । एतत्रिदिंशति ।
 समविषमेत्यादि । द्वयादि द्वात्रिंशाद्विनपर्यन्तैः समदिनैः सब्ये । एकादि-
 त्रयस्त्रिंशत्पर्यन्तैर्विषमदिनैर्वामे । आरोहणं तस्य मृत्योः । किं च जन्म-
 काले जातवृषादिलग्रस्य भूम्याद्यन्यतममण्डलैः । तथा मेषादिलग्रस्य
 शून्याद्यन्यतममण्डलैस्तं मण्डलमारभ्येत्यर्थः । अर्यं च वाहः सब्येतर-
 नाडीधातुस्कन्धादिविनाशमधिकृत्य ल्यप् लोपे पञ्चमीति । उपपत्ति-
 माह । अन्यथा मरणं नेत्यनेनेदमुक्तम् । समलग्नजातकस्य प्रथमं
 सब्यायां दिनद्वयं वहति । पुनर्दिनद्वयं यथावत्ततो वामायां दिनमेकं
 दिनमेकं यथावत् । चत्वारि दिनानि सब्ये चत्वारि यथावत् । त्रीणि वामे
 त्रीणि यथावत् । षट्सब्ये षट्यथावत् । पञ्च वामे पञ्च यथावत् । एवं
 यावद्वात्रिंशत्सब्ये द्वात्रिंशाद्यथावत् । त्रयस्त्रिंशद्वामे त्रयस्त्रिंशाद्य-
 थावत् । इह दक्षिणे द्वयादि त्रिंशत्पर्यन्तसमदिनैस्त्रिकत्रिकैः पृथिव्यादि-
 धातुक्षयः क्रमात् । वामे एकादूनत्रिंशत्पर्यन्तैर्विषमदिनैस्त्रिकत्रिकैराका-
 शादिधातुक्षयः क्रमात् । तत्रैकत्रिंशाद्विनैः सत्त्वधातुक्षयः । द्वात्रिंशाद्विनै
 रजोधातुक्षयः । त्रयस्त्रिंशाद्विनैस्तमोधातुक्षयः । विषमलग्नजानां त्वेका-
 दिकमेणायां वाह इति विशेषः । इति दिनत्रयोनवर्षशतं तदूर्ध्वं चतु-

स्त्रिशाहिनायारोहणम् । तत्रैकदिनं सव्ये । एकदिनं वामे । एवं क्रमेण
 त्रयस्त्रिशाहिनानि यावद्वहति । ततः क्रमेण पञ्चस्कन्धधातुविषयेन्द्रिय-
 कर्मेन्द्रियक्रियाणां क्षयः । ततो मध्यमायां दिनमेकं ततो धातुस्कन्धा-
 दीन् षष्ठान् शोषयित्वा भवनान्तरं गच्छति ॥ इत्यरिष्टलक्षणं ज्ञात्वा
 योगिनान्तदश्चनोपायमाह । अरिष्टेत्यादि । तत्र सूर्यारिष्टे सति
 वज्रपर्यङ्कं बड्डा प्राणयामपूर्वकं सव्यबाहुना सव्यस्तनपीडनात्पञ्चमण्डल-
 वाहात्मकात्सव्यादाकृष्य वामे प्राणं सञ्चारयेत् । तेन सूर्यारिष्टनिवृत्तिः ।
 तथा वामात्सव्ये चन्द्रारिष्टनिवृत्तिः । तथा पर्यङ्कं कृत्वा विन्दौ ललाट-
 स्थसितषोडशादलपञ्चमध्ये प्राणयामपूर्वकं चित्तं निवेशयेत् । प्राणं विन्दौ
 निवेशयेदिति सुख्यतो धारणालक्षणमेतत् । सैव च सुख्योऽरिष्टवश्च-
 नोपायः । अवधूतीत्यादि ग्रन्थश्च तदभिप्रायेणैव योज्यः ॥ तथा पर्यङ्कं
 कृत्वाऽवधूतीपदं नाभिपद्मं पीतचतुःषष्ठिदलं तन्मध्ये चन्द्रमण्डले
 अंकारं शुक्रोर्ध्वरेखाकारं सप्राणायामं भावयेत् । ततो वज्रोत्थानं सदा
 कुर्यात् । स्वाशयसरोरुहादिना यथेन्दुर्बहिर्न भवेत् । अरिष्टहेतुचन्द्रार्क-
 गतिभञ्जकत्वात् । अस्योपायस्य प्राधान्यमाह । अन्यथा नेत्यादि ।
 अर्धारिष्टं सवश्चनमुक्त्वाऽधोऽरिष्टमाह । अपानोऽधश्च शङ्खिन्यामिति न
 केवलं शङ्खिन्यां नाड्यामधश्चेति विषमूत्रवाहिन्योरपानाख्यो वायु-
 वैहतीति शेषः । अजस्त्रं विषमूत्रवाहितया तस्याः प्रवेशतोऽपि मरणम् ।
 सर्वारिष्टवश्चनोपायव्याजेनानन्दानरिष्टेत्यादिनोद्दिश्य निर्दिशति । शुक्रे-
 त्यादिना चतुर्दलोष्णीषपञ्चमध्यात् षोडशादलललाटाब्जमध्ये शुक्रस्य
 नन्दाभद्राजयारिक्तापूर्णाख्यपञ्चकलस्यागमनमुभयव्यासिः प्रथमा-
 नन्दम् । तस्मात्कण्ठे हृदि परमानन्दम् । द्वात्रिंशाहलकण्ठाब्जादष्टदल-
 हृतपञ्चे पूर्णवद्व्यासिः परमानन्दम् । विरमानन्दं ततो भवेत् ।
 चतुःषष्ठिदलनाभिपद्माद्वात्रिंशाहलगुह्याब्जे व्यासिर्विरमानन्दम् ।
 तत्र विविधरमणं गाढालिङ्गनशीत्कारकण्ठकूजनादिलक्षणं नाभौ
 गुह्ये तु बहिरुल्लेखविमुखे सुखं भुज्यते भयेत्युल्लेखलक्षितं सुख-
 संवेदनमात्रं विरमानन्दं पर्यन्तजम् । न तु विगतं रमणं सुखम्
 ततो गुह्यपद्मादष्टदलवज्रमण्यन्तर्गताब्जं यावत् षोडशकलस्येन्दोरागमनं

सहजानन्दम् । धारणाया बलेन बाह्यगतेरभावादच्युतम् । विरागाद्रागविगमादुष्णीषस्थं यत्सौख्यं शुक्रं तत्प्रतिष्ठितम् । यत्तु वज्रमणोश्चयुतं तन्निर्वाणम् । अयं तु सुखराज उष्णीषवज्रमण्यन्तरालव्यापित्वादप्रतिष्ठितनिर्वाणः । अत एव महारागोऽक्षरश्च प्राधान्यात्प्रभुस्त्रैधातुकेश्वरः । सर्वेषां तत्पदावासिवाञ्छयाऽभिमतत्वात् । शुक्रमेवेन्दुरमृतत्वात् । तस्य शुक्रेन्दोरुष्णीष उदयः । शुक्लप्रतिपद्यावद्गृह्ये तृतीया पूर्णा । इत्थमानन्दादिभेदेन त्रिपूर्णं गते बोधिचित्ते तु गुह्ये विरमानन्दाद्या षोडशी कला सा मणिपद्मे वज्रमूर्धगा वज्राग्रकोटिस्था भवति । तस्मादूर्ध्वं कृष्णप्रतिपदागमे विरागप्रवेशकाले च्युतिकालः स्यात् । च्युतिकाल एव कृष्णप्रतिपदित्यर्थः । सा च रागनाशात् कृष्णपक्षे रजोरूपरवेराद्या कला मण्यग्रे ततो विरागतो रविरूर्णपदं ललाटं याति ललाटेऽमावसील्यर्थः । तस्य सूर्यस्य षोडशी कलोष्णीषकमले गता सैव नष्टचन्द्र इत्याख्यातः । सूर्येण रजोरूपेणाच्छादितत्वात् । रागसौख्याद्विरक्तिश्च सैव । अधश्चन्द्रामृतं यातीति । मरणे मरणकाले सर्वदेहिनां देवासुरमनुष्यादीनां चन्द्रामृतं बोधिचित्तमुक्तकमेणाधः शुक्रमार्गेण याति च्युतिरागाभ्यासात् । तथा सूर्यरजो ऊर्ध्वे याति राहुरज्ञानमविद्यावासनासहायं प्राणसवलितं विज्ञानं भावलक्षणशुभ्रकर्मनिर्मितं जन्म याति । यत एवमतः कारणाच्छन्द्रामृतस्य शुक्रधातोरुर्ध्वं उपरिगमनसुक्तमार्गभावनया । अधोऽर्करजसो गमनं राहुलक्षणस्य विज्ञानस्याक्षरे सुखे गमनं कर्तव्यम् । एतच्च भगवतापि पूर्वमाचरितमित्यादि दर्शयति । ऊर्णेत्यादि । बुद्धानां तु चन्द्रामृतस्य पूर्णिमा पञ्चदशकला परिपूर्णत्वमूर्णाङ्गे ललाटे भवति । अर्करजसोऽमावसी गुह्ये भवति । तयोश्चन्द्रार्कयोः षोडशी कला यथाकमेणोष्णीषे च वज्रमणौ च बुद्धानामिति । तदुक्तं नामसङ्गीत्याम-

एकपादतलाक्रान्तमहीमण्डतले स्थितः ।

ब्रह्मापदशिखराक्रान्तः पादाङ्गुष्ठनखे स्थितः ॥

इति । इत्युक्तं वज्रपदम् । पद्यते गम्यते येन तत्पदं ज्ञानमक्षरं पदस्याराधनं नित्यं शिरसा पादवन्दनेत्यभेदज्ञानं शास्तुः । सर्वदेहिनामिति सर्वसंसारिणां विपरीतमप्रतिष्ठितम् । अस्मादप्रतिष्ठितनिर्वा-

णाख्यमहासुखसञ्ज्ञकशुद्धकायाद्वातवः पृथिव्यादयो विपरीतं निरावर-
णतां यान्त्यन्ये ते धातवोऽभेद्याः । धारणावलेन स्वरसप्रवृत्तायाश्चण्डा-
ल्या ज्वालयाऽनन्दादिभेदेन शिरसोऽवलम्बितानां कायवाक् चित्तज्ञान-
विन्दूनामूर्ध्वे क्रमेण वहिर्निर्गमाभावादक्षरसुखपूरितानां चतुःकायवि-
शुद्धिमाह मणावित्यादि महासुखादिति । महासुखसञ्ज्ञकशुद्धकायाद्वि-
परीतेन यः कायविन्दुः स तुर्यावस्थाक्षयतः शुद्धकायः । स च वज्राग्रे
स्थितः । तस्मान्मणौ चित्तं सुषुसक्षयतः । गुह्ये वाक् स्वप्रक्षयतः नाभौ
कायो जाग्रदवस्थाक्षयत इति । एते च धर्मसम्भोगनिर्माणकायाः शुद्ध-
कायात्स्फुरन्ति । अधोपायस्येति । अधो वज्राग्राद्यतः स्फरणमेतेषां धर्म-
कायादीनां तदुपायभागस्य व्यवस्थाप्यते । प्रज्ञायाः पुनर्ऋर्धतो भवेत् ।
तदश्यति ललाटे इत्यादि । अस्याः प्रज्ञाया निर्माणाख्यः कायो ललाटे ।
पूर्ववद्विपरीतेनैवं कण्ठे हृत्राभिपङ्कजे यथाक्रमेण वाक् चित्तज्ञानवज्राणि
सम्भोगधर्मसहजकायाः । प्रज्ञाभागस्य व्यवस्थाप्यन्ते । एवं प्रज्ञोपाया-
त्मकवज्रसत्त्वकायात्स्कन्धादीनां वैरोचनादिस्वरूपत्वेन सत्त्वार्थाय स्फर-
णम् । एतेनार्थगत्यानुस्मृत्यङ्गमुद्दिष्टमिति । फलमुद्दिश्य तत्साधनमाह ।
कर्ममुद्रेत्यादि । कर्ममुद्रा स्तनकेशवती कामधातुसुखस्य हेतुः । कर्म
चुम्बनालिङ्गनगुह्यस्पर्शवज्रास्फालनादिव्यापारात्मकं तेनोपलक्षिता मुद्रा
प्रत्ययकारिणी प्रत्ययोऽत्र क्षरसुखलक्षणः । मुद्रं सुखविशेषं रत्नं ददा-
तीति मुद्रा । ज्ञानमुद्रा स्वचित्तपरिकल्पिता । विश्वमातादिदेवीस्वभावा
पूर्वानुभुक्तेति यावत् । रूपधातुसुखस्य हेतुज्ञानं पूर्वहसितरसितभा-
वादिभावनालक्षणं प्रत्ययोऽत्र स्पर्शसुखलक्षणः । महती चासौ मुद्रा
च महामुद्रा महत्वं पुनरस्याः सर्वाकारवरोपेतत्वं न प्रादेशिकत्वम् ।
मुह्यतेऽनेन बोधिचित्तवज्रेणोति मुद्रा प्रत्ययोऽत्र स्वचित्तपरिकल्पना-
धर्मरहितो धूमादिनिभित्तपूर्वकं स्वचित्तप्रतिभासो योगिगम्यः
प्रतिसेनावदिति । फलमुद्रा तु महामुद्रामुद्रं परमाक्षरसुखज्ञानलक्ष-
णम् । रत्नं सर्वकालमादत्ते पूर्वावस्थायाऽचलनयोगेनेति मुद्रा महत्वं
चास्याः प्रहाणमहत्वेनाधिगममहत्वेन च तत्र प्रहाणमहत्वं सर्वा-
सनसर्वावरणप्रहाणलक्षणस्वभाविकाख्यप्रभास्वरसाक्षात्करणलक्षणम् ।
अधिगममहत्वं तु परिशुद्धसर्ववुद्धात्मकयुग्मनद्वाख्यकायसाक्षात्का-

रस्वभावम् । यन्मनस्तमस्तुहिनाद्यग्निलमलापगतगगनसन्निभशून्यै-
करसप्रभास्वरसाक्षात्कार एव सकलबुद्धधर्माधिगमः । अशोषविश्वार्थ-
सम्पादनशक्तिरूपेण तत्र सर्वबुद्धधर्माणां विद्यमानत्वात् । अत एव
धर्माणामाश्रयः कायो धर्मकाय इत्याचक्षते तत्र चाप्रतिभासनेऽप्यवगम-
व्यवस्थायां घटप्रतिभासे पटाद्यधिगमप्रसङ्गो दुर्निवारः । किं च संख्या-
दर्शनमदूषणमेव स्यात् । अपि च मायास्वभगन्धर्वपुरप्रतिसेनादिवद-
कल्पितमशोषस्कन्धधात्वायतनादिदर्शनं संवृतिसत्यदर्शनं स्वाधिष्ठानं
चोच्यते । संवृतिसत्यमेव च परमार्थसत्यात्मकप्रभास्वरपरिशुद्धमादर्श-
ज्ञानादिरूपवैरोचनाद्याधेयदेवतावृन्दं कुटागाराद्याधारमण्डलं च तदेव
लोकोत्तरमण्डलतया सर्वतन्त्रराजेषु गीयते । समस्तबुद्धधर्मस्वभावतया
चैतदेव च सत्यद्वयादैधीभावस्वभावं युगनद्वाख्यमुच्यते । तस्माद्यु-
गनद्वकाय एव धर्मकायः । साम्भोगिकस्वाभाविकाभ्यां पृथग्भूतो
योगिप्रत्यात्मवेद्यः । उत्तरं चार्यमञ्जुश्रीपादैस्तन्त्रोत्तरे-

यत्राभूतेति सत्यं सितकुशलगणो धर्मकायो जिनानां
धर्मात्सम्भोगकायः सकलरूपगणो लक्षणव्यञ्जनानाम् ।

राशिर्निर्माणकायोऽक्षरपरमसुखो धर्मकायो न तस्मात्
कायानां लक्षणं यत्तदिह सुखगताचार्यनागाहयेन ॥

यो नैको नाप्यनेकः स्वपरहितमहासम्पदाधारभूतो
नैवाभावो न भावः स्वमिव समरसो दुर्विभाव्यस्वभावः ।

निर्लेपं निर्विकारं शिवमसमसमं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
वन्दे प्रत्यात्मवेद्यं तमहमनुपमं धर्मकायं जिनानाम् ॥

लोकातीतमचिन्त्यं सुकृतशतफलामात्मनो यो विभूतिं
पर्बन्मध्ये विचित्रां प्रथयति महतीं धीमतां प्रीतिहेतोः ।

बुद्धानां सर्वलोकप्रसूतमविरतोदारसद्धर्मघोषं
वन्दे सम्भोगकायं तमहमिह महाधर्मराज्यप्रतिष्ठम् ॥

सत्त्वानां पाकहेतोः क्वचिदनल इवाभाति यो दीप्यमानः
सम्बोधौ धर्मचक्रे क्वचिदपि च पुनर्दृश्यते यः प्रशान्तः ।

नैकाकारप्रवृत्तं त्रिभवभयहरं विश्वरूपैरुपायैर् -

वन्दे निर्माणकायं दक्षादिगनुगतं तन्महार्थं मुनीनाम् ॥

त्रैलोक्याचारमुक्तं गगनसमगतं सर्वभावस्त्रभावं
 शुद्धं शान्तं विविक्तं परमशिवमयं योगिनामेव गम्यम् ।
 दुर्बोधं दुर्विचारं स्वपरहिततमं व्यापिनं निर्निमित्तं
 वन्दे कायं जिनानां सुखमसमसमं निर्विकल्पैकमूर्तिम् ॥

जिता मे पापका धर्मा तेनोपगजिनो ह्यमिति वचनाद् विजित-
 चतुर्मारत्त्वाज्जिनाः सम्यक्सम्बुद्धास्तेषां सुखं कायं वन्दे महासुखसञ्ज-
 कमाकाशावत्सर्वावरणरहितत्वेन प्रभास्वरम् । परमाक्षरसुखज्ञानलक्षणं
 चतुर्थं कायं नमस्करोमीत्यर्थः ॥ असमसममिति । निष्पन्दादिकमेण प्रकर्ष-
 पर्यन्तप्राप्तवैमल्यफलरूपत्वादसममसाधारणं आवकप्रत्येकबुद्धबोधिस-
 त्वसुखैः । सर्वधर्मैकरसत्वात्समम् । त्रैलोक्याचारमुक्तमिति । त्रैलोक्या-
 चारो हसितेक्षणादिलक्षणं सुखं तेन मुक्तं परित्यक्तम् । अन्यथा
 दिव्यमपि सुखं तत्त्वं भवेत् । उक्तं मूलतन्त्रे-

सुखं दीन्द्रियजं तत्त्वं देवानां रागिनां स्मृतम् ।

त्रैलोक्याचारनिर्मुक्तं बुद्धानां सुखमक्षरम् ॥

हसितेक्षणादिनिर्मुक्तं सर्वद्रन्दविवर्जितम् ।

कार्यकारणनिर्मुक्तं त्रैलोक्याभासमद्यम् ॥

हसितेति पाण्याप्त्यालिङ्गनद्वसम्भवैर्लोकाचारसुखैः स्पन्दैर्वार्जितं
 परमाक्षरमिति । गगनसमगतमिति । गगनेन समा सदृशी गतिरव-
 बोधो यस्य स तथा । यथा गगनं व्यापित्वेन सर्वगतमपि न क्विद्वस्तुनि
 संसक्तं लक्षणवर्जितं च तथा भगवतोऽपि निःशेषज्ञेयविषयमपि ज्ञानं
 न कर्सिमश्चिद्भर्मप्रतिष्ठितं लक्षणवर्जितं चेत्यर्थः । यथोक्तमागमे-

अनाश्रितेन ज्ञानेन सर्वक्षेत्राणि पद्यसि ।

सर्वसत्त्वचरीं चैव निरालम्ब नमोऽस्तु ते ॥

ज्ञानसिद्धौ इन्द्रभूतिपादैश्च-

*अप्रतिष्ठं यथाऽकाशं व्यापि लक्षणवर्जितम् ।

उक्तं तत्परमं तत्त्वं वज्रज्ञानमनुचरम् ॥

इति । अन्यत्र च -

*Cp. Jñānasiddhi (G. O. S.) P. 36, verse 47.

अप्रतिष्ठं यथाऽकाशं व्यापि लक्षणवर्जितम् ।
अनिर्देश्यमरूपं च एतत्तत्त्वस्य लक्षणम् ॥

इति । अथवा गगनेन समगतिरवस्थाऽस्येति गगनसमगतिर्महासुखकायः । वर्णसंस्थानरहितत्वाङ्गगनवत् सर्वाभासरहित इत्यर्थः । उक्तं च-

सर्वबुद्धेषु यः कायो निराभासो निराश्रयः ।
अजातोऽकृतकः शुद्धो भावाभावादिवर्जितः ।
इति । श्रीतन्त्रे स्फटिकमणिरिव ज्ञानवज्रं जिनस्येति ॥ चन्द्रगोमिपादैश्च-

यद्विशुद्धमिवाकाशमज्ञानतिमिराकुलैः ।
चन्द्रकैरिव सञ्छन्नं वस्तुभिर्वेद्यते जिनैः ॥

इति सर्वभावस्यभावमिति । भवन्ति हेतुप्रत्ययेभ्यः साकाशादिति भावाः । स्कन्धधात्वायतनादिकायाः स्थिरचलाः पदार्थाः सर्वे च ते शेषत्रैधातुकसंगृहीतो भावश्च तेषां स्वभावस्तदुत्पत्तितन्निष्ठत्वाभ्यां सत्तासत्तादिसर्वप्रपञ्चवर्जितमहासुखस्वभावतथतैकरूपत्वम् । उक्तं चार्यवज्रगर्भपादैः-

निर्विकल्पे मनसि नास्ति भावको न भाव्योऽस्ति ।
मन्त्रं नास्ति न देवताधिष्ठितो विद्यते नैव निष्प्रपञ्चस्वभावतः ।
तर्नैव सहजनन्दस्वभावेन प्रत्यस्तमितसकलविकल्पकलङ्करूपेनेति ॥

चन्द्रगोमिपादैश्च-

तथता धर्मकायोऽस्य विकल्पानामगोचरः ।
स्वभावः सर्वसत्त्वानां सत्त्वार्थानां च सोऽन्वयः ॥
सत्त्वासत्त्वमनित्यत्वं ध्रौव्यं नानार्थमेकता ।
शुद्धाशुद्धी च बोधिश्च सर्वमत्र प्रकलिपतम् ॥
तरङ्गानामिवाम्भोधौ छायानामिव दर्पणे ।
स्वप्रानां मनसो वार्थे भावानां यत्र सम्भवः ॥
यद्विशुद्धमिवाकाशमज्ञानतिमिराकुलैः ।
चन्द्रकैरिव सञ्छन्नं वस्तुभिर्वेद्यते जिनैः ॥

मूर्तयो विश्वरूपस्य जगतस्तत्त्वरूपताम् ।
 यत्रैकरसतां यान्ति निम्नगा इव सागरे ॥
 सोऽयमेवंचिधः कायो धर्मकायोऽस्य तायिनः ।
 सर्वाकारविशुद्धायाः सम्बोधेरेव गोचरः ॥

इति । परिशुद्धसकलबुद्धधर्माणामाश्रयो हेतुः कायो धर्मकायः ।
 शुद्धिरिति केशमलैरसंस्थष्टम् । शान्तमित्यष्टादशाधातुविकाररहितम् ।
 उत्तमं चार्यवज्ञगर्भेः । स्वरूपेण नास्ति रूपमित्यादि । स्वरूपं स्वसंवेदकं
 न द्रष्टा चक्षुर्विज्ञानम् । तथा न शब्देन श्रोता च न श्रोत्रविज्ञानम् ।
 तथा न रसो नापि रसको न जिहाविज्ञानम् । एवं न स्पर्शो न स्पष्टा
 न कायविज्ञानम् । एवं न धर्मधातुर्न ग्राहको न मनोविज्ञानमिति ।
 एवमष्टदशाधातुविकाररहितं तत्त्वरत्नं तत्त्वयोगिना भावनीयमिति ।
 विविक्तमिति । ज्ञेयसमाप्त्यावावरणात्पृथगभूतमत एव सर्वोपद्रव-
 विरहादत्यन्तकल्याणात्मकत्वेन कल्याणहेतुत्वेन च परमशिवमयं
 योगिनामेव गम्यमिति । योगः षडङ्गयोगो लब्धोत्कर्षपर्यन्तः । स
 योगो येषामस्ति ते योगिनो महावज्रधरपदप्राप्ताः तेषामेव गम्यम् ।
 ततो नापरप्रत्ययाधिगमतया प्रत्यात्मवेद्यतामस्य प्रकाशयति ॥ सादर-
 निरन्तरप्रवृत्तधूमादिमार्गभावनाप्रकर्षपर्यन्ताधिगम्यत्वादालयोगिनां दु-
 बोधम् । श्रुतचिन्तामयज्ञानेनातिशयितप्रत्ययात्मानमप्यशक्यपरिच्छेद-
 दत्वादुर्विचारम् । स्वपरहिततममिति । सवासनासर्वावरणप्रहाणिलक्षण-
 स्वार्थसम्पदयोगादेकान्ते न स्वहितं विनेययथाशयं यथागोत्रं च तदधि-
 ष्ठानात्सम्भोगनिर्माणाभ्यां निःशेषपरार्थनिष्पत्तेरतीव परहितं चेत्यर्थः ।
 प्रतिनियतदेशकालाभावादव्यापकं सर्वव्याप्तेषु परचित्तादिवस्तुष्विति
 व्यापिनम् । कर्मज्ञानमुद्राहेतुरहितत्वान्निर्निर्मित्तम् । ग्राह्यग्राहकसंस्थान-
 कल्पनाद्वन्दवर्जितत्वान्निर्विकल्पा । परमार्थसत्यैकरूपत्वादेकाऽद्वितीया
 द्वितीयस्य संवृत्तिसत्यस्याभावादत्रेति निर्विकल्पैकमूर्तिः । आर्यपुण्ड-
 रीकपादैश्च-

सर्वाकारवरोपेतः कायो नानाधिमुक्तिः ।
 इद्यते स्वस्वभावेन सञ्चर्वैर्निर्माणलक्षणः ॥

सर्वसत्त्वरुत्त्राद्विमात्मनो यः प्रकाशते ।
 सत्त्वाशयवदेनैव कायः सम्भोगलक्षणः ॥
 नानित्यो नापि नित्यो यो नैको नानेकलक्षणः ।
 न भावो नाप्यभावोऽसौ धर्मकायो निराश्रयः ॥
 शून्यताकरुणाभिन्नो रागारागविवर्जितः ।
 न प्रज्ञा नाप्युपायोऽसौ कायः स्वाभाविकोऽपरः ॥

स्वदर्शनमतोदेशो च-

रूपराशिरनन्तो मे निर्माणकाय उत्तमः ।
 रूतराशिरनन्तो मे सम्भोगकाय उत्तमः ॥
 धर्मराशिरनन्तो मे धर्मकायः प्रकीर्तिः ।
 सुखराशिरनन्तो मे सुखकायोऽक्षरः परः ॥
 पिण्डो राशिस्तथा कायः सञ्चयः परिकीर्तिः ।

अभिसमयालङ्कारादिष्वपि स्वाभाविकसम्भोगाभ्यां भेदेनैव धर्म-
 कायो व्यवस्थाप्यते । प्रकृतमुच्यते लब्धोपदेशस्यादावनुकूलर्मसुद्रा ।
 समापत्याधिमात्राधिमात्रविकल्पक्षयान्मृदुमृद्वक्षरसुखवृद्धिः । एवं विश्व-
 मात्रादिदेवीज्ञानमुद्रालम्बनेनाधिमात्रविकल्पापचयान्मृद्वक्षरसुखवृद्धिः ।
 उत्तमं च श्रीतन्त्रे । सेव्यादौ कर्मसुद्रा जिनसहजसुखस्यास्य वृद्ध्यर्थहेतोस्त-
 स्मादादित्यरूपा सुखकरचरणोष्णीषसर्वाङ्गपूर्णेत्यादि । आदिशब्दान्महा-
 मुद्रायाः । पूर्वरूपधूमादिविम्बधर्मसुद्रालम्बनेन मृदुक्लेशक्षयादधिमात्रा-
 क्षरसुखवृद्धिः । पश्चाद्रूपविश्वविम्बाख्यमहामुद्राभ्यासेन मृदुमृदुसवासना-
 वरणापचयादधिमात्राधिमात्राक्षरसुखवृद्धिः । ननु प्रक्षेपापचयोजितम-
 क्षरसुखं कथं वृद्धिं यातीत्याह । वृद्धस्य न हि वृद्धिः स्यादिति । क्रम-
 भाविनी ह्यवधौतकनकाकाशशुद्धिवदावरणप्रहाणवृद्धिः । सा च वृद्धस्य
 सवासनासर्वावरणप्रहाण्या वैमल्याख्या पूर्णावस्थात्मकवृद्धियुक्तस्य न
 स्यात् । एवं क्रमभाव्यावरणाथ च येन पुनः क्षीयते तत्स्य क्षीणस्य
 या क्षीणता कल्प्यते सापि नास्ति नित्योदितत्वात् । एवं तर्हि वृद्धिक्ष-
 ययोरभावात्कथं न मार्गादिवैकल्यमित्याह । स्वभावाभावधर्माणामिति ।
 स्वभावस्याभावो येषां वृद्ध्यादीनां धर्माणां ते स्वभावाभावधर्मास्तेषां

ये उत्पादः क्षयश्च स मायैव न तत्त्वात् । तथा शब्दादस्तमनोदयादि-
लक्षणापि लोकसंवृतिर्मायैव ॥ तदाह । न क्षयं यान्तीत्यादि । नोत्पद्यन्ते
खभावतोऽत एव ।

निःस्वभावमिदं विश्वं भावाभावैकलक्षणमिति ।

संवृत्यर्थक्रियाकारित्वाद्भावरूपम् । तत्त्वतः शून्यत्वादभावलक्षणम् ।
क्षरस्पन्दादिभावनामाह । स्वप्रज्ञेत्यादि । कर्मसुद्रादिस्वप्रज्ञालिङ्गितं बोधि-
चित्तं वज्रमणिपद्मगतं यदा तत्र वज्रमणौ चन्द्रागता कर्मसुद्रयाक्षर-
सुखावस्था । ज्ञानसुद्रया स्पन्दसुखावस्था । स्पन्देति स्वावसाध-
म्यक्षरस्यापि संग्रहः । एते सुखावस्थे साक्षात्कृते कामरूपधात्वै-
श्वर्यलक्षणलौकिकसिद्धिसाधने । महासुद्रया निष्पन्दाक्षरभावना तु
सर्वज्ञत्वलक्षणलोकोत्तरसिद्धिसाधनी ॥ कायवाकूचित्तनाडीष्वित्यादि-
मध्यमैवानन्दचतुष्टये प्राणायामबलेन शुक्रेन्दुव्यासचतुर्भागश्चतसः
कायादिनाङ्गयो व्यवस्थाप्यन्ते । तत्र ललाटे कायभावना हृदि वाग्भा-
वना गुह्ये चित्तभावना । कायादिविन्दूनां समाहार एकत्वं वज्रमणौ
ज्ञानभावना सार्धश्लोकद्वयेन समाध्यङ्गसुदिष्टम् । चतुर्विन्दूनां बन्धन-
माह । प्रज्ञेत्यादि । प्रज्ञारागद्वृत्तानां चण्डालीज्ञानेन द्वृत्तानां विन्दूनासु-
क्तकमेण शिरसो ललाटात्पूर्णस्थानम् । मणिपद्मं तत्प्रविष्टानां मणि-
पद्मगानां बन्धनं परमार्थत इति प्राणवन्धेनाक्षरसुखेन तत्त्वभावनयेति
यावदुक्तकमेणाक्षरसुखस्य वृद्धिक्षयादिकमतात्त्विकं प्रतिपाद्य लौकिक-
द्वष्टान्तेन तदेव दृढयति । यथोदित इत्यादि । यथोदितश्चन्द्रः क्रमात्क-
लाभिः पूर्णतां याति । पूर्णचन्द्रस्य लोकस्य वासनाहरणमेव केवलं
पूर्णा । न तस्य छेदः पूरणं वा स हि नित्यपूर्णोऽपि तमःपिधानापिधा-
नाभ्यां क्षीणः पूर्णश्च व्यवहीयते । तथा क्षरज्ञानमपि वज्रमणादुदितं क्रमा-
न्निःस्पन्दादिभेदेन वक्ष्यमाणभूमिभिर्मुदिताद्याभिरुद्धर्मसुर्णीष्वचके
पूर्णतां याति ॥ क्लेशादीनि क्लेशज्ञेयसमापत्यावरणवासनाया हरण-
मपगम एव पूर्णशब्देन व्यपदिश्यते । न ज्ञानछेदो न च तस्य पूर-
णम् । तदुक्तमागमे-

नित्योदितं तु वृद्धानां नाविद्यादुष्टचेतसाम् ॥

सरहपादैश्च-

जयति सुखराज एकः कारणरहितः सदोदितो जगताम् ।

यस्य च निगदनसमये वचनदरिद्रो बभूव सर्वज्ञः ॥

पूरणे दृष्टान्तमुक्ता छेददृष्टान्तमाह । यथा मध्येत्यादि । यथा
मण्डलमध्यगतः सबीजभूताङ्करूपेण शशेन क्रमवर्धमाणेन पूर्णायां
न स्थिरः शशी न नित्यपूर्ण इत्यर्थः । तथा संसारवासना या क्षरसुख-
लक्षणा तस्याः क्रमवृद्ध्या चित्तमप्यक्षरे सुखे न स्थिरम् । रागविरागं
जन्मनिरोधादेरभावादद्वयमक्षरसुखम् । बाह्याध्यात्मश्लेषव्याजेन दृष्टा-
न्तं दर्शयन्नाह । उत्पत्तिरित्यादि । यथेन्दोः प्रतिपत्कलानां क्रमेणोत्पत्तिः
शुक्लपक्षः । कलानां क्रमेण हानि: कृष्णपक्षः । तौ प्रतिष्ठितौ लोक-
गम्यौ तन्मध्यगा तु षोडशी कला । एकक्षणोदयान्न तथा । तथा
शुक्रेन्दोः । यदा तु योगिनां बोधिचित्तमणिः पूर्णायामेकक्षणेऽक्षरमभि-
सम्बुद्धं सततश्चित्तलं भवेत् । तदा तच्चित्तवज्रं वज्रमणौ निष्पन्देन सर्व-
क्षणपूरकमिति द्वययुतद्वयष्टशतश्वासक्षणानां पूरकमविच्छेदवाहि ।
उक्तं च परमार्थसेवायाम्—

नक्तनिदनं ध्यानवशात्क्रमेण चित्तं यदा तिष्ठति मध्यनाड्याम् ।

अनन्तमूर्तिः सुविशुद्धमद्वयं तदेकशूलं कुलिशं नमामि ॥

एवमस्य चित्तवज्रस्य न शुक्लपक्षे रागे स्थिरिन् च गमन-
मसिते पक्षे विरागे रागारागान्ताभ्यामपगतत्वात् । अत एव पक्षद्व-
यस्य मध्यस्थं पूर्णायां गतमद्वयमप्रतिष्ठितम् । तदुक्तं नामसङ्गीत्याम्—

एकक्षणाभिसम्बुद्धः सर्वक्षणविभावकः ।

अकलः कलनातीतश्चतुर्थध्यानकोटिधृगिति ॥

हेवज्रेऽपि—

आइ ण अनन्त मज्जणाहि नउ भव नउ निब्बाण ।

एहु सो परममहासुहउ नउ पर नउ अप्पाण ॥

संसारिकक्रमामाह । तस्येति बीजभूतस्येन्दोः षोडशानां कलानां
पूर्णत्वाद्वज्रमणौ पूर्णा । किंत्वनुपायेन स विरागाद्रागनाशयोगात्
कलाहानि: पञ्चदशानां कलानां नाशः वज्रादारभ्य हाने रजोरूप-

रवेरुष्णीषे प्रपूर्णता ॥ भूयः पुनः पुनः कर्मसुद्रादियोगेनोष्णीषे उदयः ।
 पुनर्वज्रमणौ पूर्णता स विरागात्कलाहानिज्ञानहानिर्व देहिनां ज्ञानं
 षोडशी कला तस्यास्तु न हानिः । उक्तं च तथागतज्ञानगम्भीः सर्वसत्त्वा
 इति । किं च ज्ञानहान्या मरणमेव स्यात् । पूर्णाशब्दस्यार्थमाह । महा-
 सुखेत्याद्यस्य बोधिचित्तस्य महासुखस्यभावो यः स पूर्णा भण्यत
 इयमेव योगिभिः स्थिरीकरणीया । महासुखस्थिरीकरणं विहायान्य-
 भावान्तरं तस्य महासुखस्योत्पादव्ययलक्षणसृष्टिसंहारहेतुकं देहिनां
 पूर्णायामस्थिरीकृतो द्व्यसौ सुखेन्दुः पुनः पुनरुत्पवते नश्यति च ।
 अत्र दृष्टान्तमाह । स्वपक्षाभ्यामित्यादि यथा शुक्लकृष्णपक्षाभ्यां चन्द्रः ।
 उक्तरदक्षिणायनाभ्यां रविः । दिवा वृद्धिक्षयरूपरविवृद्धिक्षयदर्शनात् ।
 भावनावलेन तु पूर्णायां स्थिरस्यास्य महासुखस्य क्रमेणोष्णीषे द्वादश-
 भूमिभिः परिपूर्णता गुह्यादुष्णीषान्तं प्रतिचक्रेऽक्षरक्षरणनिरुद्घट-
 त्रिंशच्छतश्वासैद्विभूमिलाभः । तदक्षरं यदोदयरूपरागविरागपक्ष-
 द्वयातिक्रमात् । पक्षद्वयोजिज्ञतं तदा भूमिभिः पूर्णम् । द्वादशाकार-
 सत्यार्थम् । षोडशाकारम् । तं निर्दिशति । भूमिभिरित्यादि । भू-
 मिभिः । समन्तप्रभा । अमृतप्रभा । वज्रप्रभा । रत्नप्रभा । पद्मप्रभा ।
 बुद्धकर्मकरी । अनुपमा । उपमा । प्रज्ञा । प्रभा । सर्वज्ञता । प्रत्यात्म-
 वेद्यानामिति द्वादशाकारं मेषवृषादिद्वादशसङ्कान्तिनिरोधात् द्वादश-
 भूमिलाभतः । परमाद्वयम् । प्रज्ञोपायलक्षणस्याभावात् । न प्रज्ञा ना-
 प्युपायः । सहजतनुरियमिति श्रीतन्त्रेऽभिधानात् । षोडशाकारमक्ष-
 रम् । सांसारिकषोडशकलाक्षयतः । इदं समन्तात्कलाभिः पूर्णं चित्त-
 मेकार्थादि यथार्थदर्शनात्मकं यदद्वयधर्मं तदेकार्थसुभयपक्षाभावात् ।
 विरागादिमहारागमिति सेकक्षणश्चतुर्थः । तदुक्तं नामसङ्गीत्याम-

विरागादिमहारागो विश्ववर्णो ज्वलप्रभः ।
 स बुद्धो वज्रपर्यङ्को बुद्धसङ्गीतिधर्मधृक् ॥

इति । तच्च रागविरागपक्षद्वयवासनाभिरसंकुष्ठम् । तस्मिन्नक्षरे
 प्रविष्टो भावग्रामोऽक्षर इति । अक्षरविद्याधरशास्तरि सुखमयसर्वाका-
 रसर्वभावप्रतिभास इत्यर्थः । यथेति दृष्टान्तः स्पष्टोऽपरोऽपि दृष्टा-
 न्तार्थः । यथात्रकादिधातुग्रामो रसभक्षितो रसतां याति । स्वर्णादि-

बीजैश्च जीर्णैर्बीजताम् । अष्टलोहवेधलक्षणफलकाले जारिताधिकको-
द्वादिवेधत्वेन मानोजिज्ञतमेवमिति दार्ढान्तिकमेवं भावसमूहोऽपि
स्थिरचलात्मकः परमाक्षरत्वं प्रकृतिप्रभास्वरगगनामल-
महासुखैकरसतां याति । ततश्च सर्वाकारस्वरूपधृतभवति । सर्वभावप्र-
तिभासरूपत्वात् । विषद्विषान्तेन निर्विकल्पमहासुखस्य व्यापित्वमाह ।
न दंश इत्यादि । पूर्णावस्थां व्यापित्वं गते विषे दष्टको दंशस्थाने
वेदनादुःखं न वेत्ति न चान्यत्रापि कुत्रचित्कायस्थाने न च विषयान्
रूपादीनिन्द्रियद्वारैवेत्ति । एवं चित्ते पूर्णकलां गते व्यापित्वं गते न
योगी वज्रमणौ वेत्ति सत्सुखं नान्यत्रापि । न विषयानिन्द्रियद्वारैरिति ।
एकदेशस्थितमपि रोमकूपसन्धिपर्यन्तं क्रमतीति सिद्धरसं लोहद्विषान्ते-
नाह । एकदेशो वज्रमणौ स्थिरीकृतं सुखं कर्तृकर्ममुद्रादियोगेन ज्वलि-
तचण्डालीज्वालया सन्तसं चित्तं कायसर्वतो वेधयेत् । तन्मयत्वापाद-
नात् । यथेत्यादिश्लोकद्वयं स्पष्टम् । वासनारागादिक्षेशानां यथेति । अस्ति
कश्चिन्महामणिर्यत्स्पर्शात् शिला प्रदीसतां प्रभास्वररक्षतां याति । दा-
र्ढान्तिकस्य स्पष्टं वै निश्चितं कथं बालजनसाधारणोऽपि शुक्रधातुर्बु-
द्धत्वसाधनमिल्याशङ्कानिरासार्थमाह । किमत्रेत्यादि । किं पुनः परमा-
र्थतः परमार्थसत्यतो ज्ञानस्य सङ्घावः । प्रभावो वित्क्यौ विचार-
नीयश्चित्तस्थावेधनं प्रतिमलागन्तुकलिसस्य नैवेत्यर्थः । क्लेशादीनां
तात्त्विकतां नेत्यादि श्लोकत्रयेण निषेधयति । ते तावन्नागन्तुकाः ।
वीतरागस्थापि रागित्वप्रसङ्गात् । नापि चित्तात्प्राप्नाविनः । हेतोर-
भावात् । चित्तविठयिता हि क्लेशादयो नाप्यहेतुकाः खक्षुसुमादि-
वदकिञ्चित्करत्वात् । नापि स्वभावभूताः क्लेशा अविनाशप्रसङ्गा-
त्प्रहाणौ वा प्रदीपवक्षिर्वाणप्रसङ्गात् । अत्र ताम्रद्विषान्तेन बोधयति ।
यद्यद्यमागन्तुको मलस्ताम्रे तदा पूर्वं ताम्रं कलङ्करहितं यदा
चिरकालिकमलः पश्चात्ताम्रस्य सङ्घावस्तदा मलस्य तस्य कुतः
कस्मात्सम्भवः । अथ ताम्रेऽव्ययत्वेन संस्थितस्तदा सिद्धरसेनाप्यपनेतुं न
शक्यते तस्मात्सर्वमेतद्युक्त्या न सङ्घच्छते तस्मादिदमत्रार्थसत्यम् ।
ताम्रेण सहोत्पन्नोऽयं कलङ्को रससंयोगान्नश्यति न पूर्वं न पश्चात्

तद्रहित इति निर्मलत्वेन स्वर्णत्वेन स्थिता सत्त्वता । एवं चित्तस्यापि
दर्शयति । तद्विद्यादि । शून्यताधूमादिमार्गज्ञानताप्रत्यात्मवेद्यत्वम् ।
उक्तं चार्यनागर्जुनपादैर्धर्मधातुस्तवे-

निर्मलौ चन्द्रसूर्यौ द्यावृतौ पश्चभिर्मलैः ।
अभ्रनीहारधूमेन राहुवक्त्ररजोमलैः ॥
एवं प्रभास्वरं चित्तमावृतं पश्चभिर्मलैः ।
कामव्यापादमिङ्गेन औद्गत्यचिचिकित्सया ॥
अग्निः शौचं यथा वस्त्रं मलिनं विविधैर्मलैः ।
अग्निमध्ये यथाक्षिसं मलं दग्धं न वस्त्रता ॥
एवं प्रभास्वरं चित्तं मलिनं रागजैर्मलैः ।
ज्ञानाग्निना मलं दग्धं न दग्धं तत्प्रभास्वरम् ॥
शून्यताहरकाः सूत्रा ये केचिद्वाषिता जिनैः ।
सर्वैस्तैः क्लेशव्यावृत्तिनैः धातुविनाशनम् ॥
पृथिव्यन्तर्हितं तोयं यथा तिष्ठति निर्मलम् ।
केशैरन्तर्हितं ज्ञानं तथा तिष्ठति निर्मलम् ॥

उक्तं आर्यदेवपादैश्च । तमोऽपगतं क्षणात्प्रभास्वरमतिस्वच्छं
सततालोकस्वभावं परमार्थसत्यलक्षणम् ॥ ज्ञानचक्षुषा पश्येदिति ।
ज्ञानस्वभावं प्रभास्वरमिति च ॥ रसेत्यादिश्लोकेन सुक्तस्य उनः
संसाराभाव उक्तः । नेत्यादि । पापं रागविनाशतः प्रियतमाद्वेषो यतो
जायते । द्रेषान्मोह इतः स्ववज्रपतनाच्चित्तस्य मूर्छः सदाऽन्यस्मिन्विषये
प्रवृत्तिरखिलासत्खानपानादिके । चित्तं तेन विडम्बितं हतसुखं षड्ज-
न्मसु भ्रश्यते । पापं रागविनाशतः करुणाक्षयात्मकत्वात् । एतदेव
कस्माद्वेतो यस्मात्प्रियतमायां सत्कामिन्यां द्रेषः प्रेमनाशो मैत्रीक्षया-
त्मको जायत इति प्रत्येकमभिसम्बद्धयते । द्रेषान्मोहः संहर्षनाशो मुदि-
ताक्षयात्मको मूर्छा सुखनाशलक्षणा । उपेक्षाक्षयात्मिकेति चतुर्ब्रह्म-
विहाराभावात्पापमेव कुतः पुण्यमिति । ननु रागवृद्धिलक्षणा करुणा
द्रेषनाशात्मिका मैत्री मोहक्षयात्मिका मुदिताऽक्षरसुखात्मिकोपेक्षेति
किमेतदप्यस्ति बुद्धकपाले यथादृष्टियुक्ता भवेत्करुणामैत्र्यालिङ्ग-
नस्य च । संघटियोगात्मा मुदिता वराङ्गनायासतथा । उभयमेलापके

थदेक्षणमुपेक्षा सा स्मृता मया । एवं भवयोगयुक्तस्य कथं रागेण
बध्यत इति । वेशनीयमिति मार्गभावनया । वाक्पथातीतत्वमक्षरसु-
खस्याह । वक्तुं नेत्यादि यौवने सुरतं प्राप्य स्वयमेव वेच्चि । समाधि-
रहितैः । शून्यतासमाधिरहितैर्विरागे मनसोऽसुखम् । असुखाङ्गेतोर्विर्वि-
रागो न कर्तव्यः । च्युतिरेव परम्परया संसारहेतुरिति दर्शयति । च्यु-
तेरित्यादि । एवमित्युक्तक्रमेण सत्त्वानां विरागसम्भूतिः । नान्यथेति ।
यदि तेषां च्युतिहेतुका विरागसम्भूतिर्वा भवति । तदा नान्यप्रकारेण
तेषां भवः संसारः । तस्माच्च्युतिरेव कारणमित्यर्थो यत एवं तस्मा-
च्च्युतिरागं विवर्जयेत् । यथा पञ्चलक्ष्माभिधाने—

क्षराविद्यानिरोधेन संस्कारस्य निरोधनम् ।

संस्कारस्य निरोधेन विज्ञानस्य निरोधनम् ॥

विज्ञानस्य निरोधेन नामरूपनिरोधनम् ।

नामरूपनिरोधेन षडायतनरोधनम् ॥

षडायतननिरोधेन स्पर्शस्य निरोधनम् ।

स्पर्शस्य च निरोधेन वेदनाया निरोधनम् ॥

वेदनाया निरोधेन तृष्णायाश्च निरोधनम् ।

तृष्णायाश्च निरोधेनोत्पादस्य निरोधनम् ॥

उत्पादस्य निरोधेन भवस्यापि निरोधनम् ।

भवस्यापि निरोधेन जातेरपि निरोधनम् ॥

जातेरपि निरोधेन जरामरणरोधनम् ।

निरोधः स्कन्धधातूनां सैवोपशमनं स्मृतम् ॥

एवं कायनिरोधेन प्राणस्यापि निरोधनम् ।

प्राणस्य च निरोधेन बोधिचित्तनिरोधनम् ॥

बोधिचित्तनिरोधेन च्यवनस्य निरोधनम् ।

च्युतिक्षणनिरोधेन बुद्धत्वं सर्वदेहिनाम् ॥

एवं केशनिरोधेन कर्मणोऽपि निरोधनम् ।

कर्मणश्च निरोधेन दुःखस्यापि निरोधनम् ॥

केशोत्पादो भवेत् । सः—

केशोत्पादं विनोत्पादः कर्मणो नैव जायते ।

तस्योत्पादं विनोत्पादो दुःखस्यापि न जायते ॥

दुःखं विना सुखी योगी सत्त्वार्थं कुरुते सदेति ।

येनेति च्युतिसुखविवर्जनेन । कामुक इत्यादिनाऽक्षरसुखे घलमाह ।
दुःखं रागविरागलक्षणम् । शुक्रेत्यादि । यस्मादाधारे शुक्रे च्युते आधे-
यस्य सुखस्य विरागिताभङ्गस्ततः शुक्रस्यैवाक्षरत्वेन महासुखं साध्यं
तावच्चायमाधाराधेयभेदो यावदुष्णीषे न पूर्णता । पूर्णतायां
चित्तमक्षरतां प्राप्तं यदा तदा नाधाराधेयलक्षणम् । वैमल्यावस्थामाह ।
अक्षरेत्यादीहाक्षरं परमाक्षरसुखं ज्ञानं तस्माद्द्रवतीत्यक्षरोद्भवः कायः
स्कन्धधात्विवन्दियादिशरीरं यस्य तस्य परमाक्षरोद्भवकायस्योर्णीचक्रं
ललाटचक्रं तद्वामित्वेनोष्णीषगा बोडशी कला सामर्थ्यादुक्ताऽस्याधेयः ।
अकारादिस्वरपरिणतश्चन्द्रः कादिव्यञ्जनपरिणतः सूर्यस्तयोः सम्पूर्णे-
नाधार आलिकाल्योर्वामदक्षिणयोर्वा समायोगो मीलनं मध्यमा-
प्रवाहित्वं नापि हँकारादिपरिणतं मण्डलनायकरूपमाधेयं किं
तूष्णीषमणिवरटकस्थचन्द्रसूर्योवाधारः सर्वव्यापिमहासुखरूपमाधेयम् ।
तदुक्तं विमलप्रभायाम्-

एकं पदं वज्रमणौ रजोऽर्कं उष्णीषशुक्रे शशिनि द्वितीयम् ।

अभ्यस्तं सदाऽछेद्यमभेद्यमिष्टं भर्तुस्त्रिलोकसहितं शिरसा प्रणम्येति ॥

भर्तुवौधिचित्तवज्रस्य श्रीकालचक्रस्य । पद्यते गम्यते येन तत्पदं
ज्ञानमक्षरम् । अभ्यस्तमारोपितमविद्यानिरोधाय वज्रमणावप्रतिष्ठित-
निर्वाणभूमौ रजोर्के महीमण्डतले ज्ञानधातावेकं यदक्षिणमित्ये-
कपादतलाक्रान्तः । उष्णीषे भवसुखातिक्रान्ते शुक्रे शशिनि पादा-
द्वुष्ठनखे प्राक्कामकलोदयात्मके विज्ञानधातौ द्वितीयं यद्वाममिति ।
ब्रह्माण्डशिखराक्रान्तः सदा कालत्रये क्लौशावरणातिक्रान्तत्वादविद्या-
ज्ञानकर्त्तिक्याऽछेद्यं विज्ञानधर्मतातीतत्वाद् ग्राह्यग्राहककोट्याऽभेद्य-
महासुखरूपत्वादिष्टं कृतकृत्यस्थले मणौ स्थितं लोकाचारोऽन्नतत्वात्-
त्रिलोकसहितम् । संसारपरकोटायुष्णीषे स्थितमिति । एतदुक्तं भवति ।
यदृध्वर्धो निरुद्धषणाङ्गिकास्वभावषड्धातुको ज्ञानकायो भगवांस्त्रै-
धातुरुवन्दितचरणारविन्दः शुक्लकृष्णपक्षस्य भवति भवात्मकस्य
निरावरणतया द्विपञ्चदशशून्यताकरुणात्मकाभ्यां पादाभ्यां चन्द्रसूर्य-
स्वरूपाभ्यां संसारनिर्वाणमार्गवरोधकाभ्यां पूर्णिमाममावस्थामभि-
व्याप्तवाञ्छगदेकभर्ता । तस्य पदं प्रणम्येति । परमाक्षरज्ञानसिङ्गौ

त्वक्षरशब्देन परमाक्षरसुखज्ञानं वज्रसत्त्वं इति । तथा मनस्त्राणभूतत्वान्-
न्मन्त्रोऽपि परमाक्षरज्ञानमुच्यते । मूलतन्त्रे च-

कायवाक्चित्तधातृनां त्राणभूतो यतस्ततः ।
मन्त्रार्थो मन्त्रशब्देन शून्यताज्ञानमक्षरम् ॥
पुण्यज्ञानमयो मन्त्रः शून्यताकरुणात्मकः ।

इति । तथाऽपराध्यात्मिका विद्या प्रज्ञापारमिता प्रकृतिप्रभास्वरा
महामुद्रा सहजानन्दरूपिणी धर्मधातुनिष्पन्दपूर्णवस्था सहजतनुरित्यु-
च्यते जिनैः । तौ प्रतीत्यसमुत्पन्नानामिन्द्रियाणामगोचरौ । दिव्येन्द्रिय-
गोचरौ वज्रसत्त्वबुद्धमातरौ परमाक्षरसुखस्वभावौ परमाणुधर्मतातीता-
वादर्शप्रतिसेनास्वभृत्यौ परमाक्षरस्वरूपाविति । अन्नाक्षराणि रूप-
वेदनासज्ज्ञासंस्कारविज्ञानानि । निरावरणानि पञ्चाक्षरमहाशून्यान्यु-
क्तानि । तथा पृथिव्यसेजोवायाकाशधातवो निरावरणाः पञ्चाक्षरा-
ण्युक्तानीति । षड्क्षराणि चक्षुःश्रोत्रप्राणजिह्वाकायमनांसि निरावरणानि
प्रत्येकं स्वस्वविषयग्रहणविवर्जितानि । तथा रूपशब्दगन्धरसस्प-
र्शधर्मधातवो निरावरणाश्च षड्क्षराण्युक्तानीति । एतानि स्कन्धधात्वा-
यतनान्येकसमरसीभूतानि । विन्दुशून्यो भवति स च विन्दुरच्युतः
सन् परमाक्षर उच्यते परमाक्षरोऽप्यकारः । अकारसम्भवः सम्यक्स-
म्बुद्धः प्रज्ञोपायात्मको वज्रसत्त्वो नमुंसकपदं सहजकाय इत्युच्यते ।
ज्ञानज्ञेयात्मको हेतुफलयोरभेदत्वात् । स च कालचक्रो भगवान्
परमाक्षरः सुखपदम् । उक्तं च नामसङ्गीत्याम्-

सर्वमन्त्रार्थजनको महाविन्दुरनक्षरः ।
पञ्चाक्षरो महाशून्यो विन्दुशून्यः षड्क्षरः ॥

मूलतन्त्रे च-

अकारसञ्ज्ञकः प्रोक्तो धर्मधातुर्महाक्षरः ।
वज्रयोनिर्जिनेन्द्रियाणां कायवाक्चित्तकारणम् ॥
तद्यथा भगवान् बुद्धः सम्बुद्धोऽकारसम्भवः ।
अकारः सर्वबर्णीग्रयो महार्थः परमाक्षरः ॥
महाप्राणो ह्यनुत्पादो वाक्यताहारवर्जितः ।
सर्वाभिलापहेत्वग्रः सर्ववाक्सु प्रभास्वरः ॥

कायवाकाचेत्तनिष्पत्तिश्चिवज्ञाभेदधर्मिणी ।
यस्याः सा जिनकायानां वज्रयोनिः प्रगीयते ॥
सर्वैश्वर्यादिधर्माणां बुद्धानासुदयो यतः ।
स धर्मोदय आख्यातः पुण्यज्ञानमयः परः ॥

इति । इयता च समाध्यज्ञमुहिद्येदार्नीं संवृत्या हेतुफलभावमाह । विम्बमित्यादि । शून्यादाकाशाद्भूतं विम्बं सर्वाकारलक्षणं हेतुः कारणम् । शुक्राक्षरजं सुखं फलं फलेनानास्त्रवसुखेन मुद्रितः सुखरूपः कुतः । हेतोरपि सुखरूपत्वात् । हेतुना चैवंभूतेन मुद्रितम् । अनास्त्रवसुखं तस्यापि निरालम्बशून्यतात्मकत्वात् । एतदद्वयं शून्यताकरुणालक्षणमित्याह । शून्यतेत्यादि । सालम्बशून्यताविम्बधृक्चित्तं हेतुः । अनालम्बकरुणाक्षरधृक् फलम् । अनयोः शून्यताकरुणयोर्यदभिन्नत्वमेकत्वलक्षणं वोधिचित्तं तदच्युतमुच्यते । नान्यत्कर्मज्ञानसुद्राजनितं क्षरस्पन्दलक्षणम् । एतच्चोच्छेदसंसाररहितमित्याह । निर्वाणेन तुच्छरूपेण रहितं विम्बं संसारेण क्षरसुखलक्षणेनातीतमनास्त्रवमहासुखमक्षरम् । तयोरक्षरविम्बयोर्योगोऽद्वयोऽपर उत्कृष्टः ।

अत एवाह । शाश्वतोच्छेदनिर्मुक्तमिति । अत्रोपपत्तिमाह । अभाव इत्यादि । विम्बस्य सर्वाकारस्त्रचित्ताभासस्याभाव उच्छेदो नास्ति कुतः । अभावोद्भूतलक्षणात् । अभावाच्छून्यात्मकेवलामलनभस्तलादेव प्रत्यात्मवेद्यस्य ऋधवत्रैधातुकप्रतिभासस्योत्पत्तेः । वक्ष्यति चात्र मूले गगनोद्भवविम्बेन सेवितेन तथात्मन इति । अक्षरस्यानास्त्रवसुखस्य न भवोऽस्ति कुतः । भावसम्भूतलक्षणात् । प्रतिभासमानविम्बलक्षणभावसम्भूतत्वात् । एतच्च प्रज्ञाहेतोरजातत्वादित्यादिना स्फुटयिष्यति । यदा मणेस्तर्वगशुक्ररूपभावाद्भूतलक्षणनिरास्त्रवसुखस्य सम्भूतेः । अभावभावावुक्तलक्षणे शून्यताकरुणयोरनयोर्बिम्बं संवृतिपरमार्थसत्यस्त्रभावयोः संयोगो मीलनं वज्रयोगः । सचाद्यो युग्मद्वाख्योऽक्षरश्चेति । एतदेव तत्त्वम् ।

तदुक्तमार्थदेवपादैः सूतके यद्भूतं तत्त्वं किमेतद्वगवन् भूतं नाम । यदविसंवादकं तद्भूतम् । किमेतदविसंवादकं नाम । यो भूतनयात्मकः समाधिस्तदविसंवादकम् । क एष भूतनयात्मकः समाधिर्नाम यत्सत्य-

द्वयाऽद्वैधीकारलक्षणम् । स भूतनयात्मकः समाधिः । किमेतद्वगवन् सत्यदृशं नाम । प्रथमं संवृतिसत्यं छितीयं परमार्थसत्यं चेति । अत एव रूपारूपविनिर्मुक्त इत्युच्यते । प्रतिसेनायां हि दर्पणाद्युपलभ्यमानशारीरायां न रूपलक्षणं परमाणुद्रव्यसन्दोहाभावात् । नारूपलक्षणमुपलभ्यमानस्य दुरपक्षमत्वात् । तस्मान्न विम्बं भवं संसारमायाति निर्वाणं मुच्छेदं याति नाक्षरमन्योन्यालिङ्गितम् । शान्तमविकारीन्द्रियविकाररहितत्वादिदमेवोभयात्मकं नपुंसकपदं केवलप्रज्ञोपायपक्षयोरभावात्परमुत्कृष्टं सकलजगदसाधारणत्वान्ननु महामुद्रासमुत्पन्नत्वात्सहजस्य हेतुजत्वं महामुद्रायाश्च हेतुत्वमेवं हि हेतुः फलं च द्वयमप्यनतिक्रान्तमतः कर्ममुद्रा ज्ञानमुद्रा च हेतुरस्तु महामुद्राया अपि को वै विशेष इत्याह । प्रज्ञेत्यादि प्रज्ञा विम्बलक्षणा सर्वाकाराऽवबोधरूपिणी सर्वधर्मेशून्यता सा च हेतोः सकाशान्न सम्मूता न जाताऽकृतत्वात्प्रकृतेः परमार्थतो यदपि-प्रज्ञाहेतूद्वयं फलं प्रज्ञाजातमित्यभिधियते तदपि न हेतुजमिति प्रज्ञाहेतुजं न भवति कुतः प्रज्ञाहेतोर्न जातत्वात्प्रज्ञाया अहेतुजत्वात्फलमपि सहजार्थं कथमिव हेतुजं भवितुमर्हति प्रागेव हेतुकथाया निरासात् ।

अतोऽस्मात्करणाद्यदक्षरं ज्ञानं तत्प्रज्ञाज्ञानं न हेतुजं ततश्च हेतुफलभावाभावात्कलेनैव हेतुर्मुद्रितो हेतुनैव वा फलमित्यन्योन्यमपि न भवति । फलेनापि हेतुर्मुद्रितो हेतुनापि फलमिति परस्परमपि न भवति कुत इत्याह । हेतुरित्यादि । यतो हेतुफले प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात्संवृते तस्य लोकोत्तरत्वेनानादिनिधनत्वात् । अतोऽन्योन्यमुद्रितमुभयाभिन्नयुगनद्वार्थं विम्बं नोत्पन्नं न च निर्वृतमुत्पादव्ययरहितम् । उक्तं च । उत्पादाद्वातथागतानामनुत्पादाद्वातथागतानां स्थितैवैषा धर्माणां धर्मतेति । यतश्चोभयाभिन्नविम्बस्य प्रज्ञाभाग आदिशान्तत्वान्नित्यानुत्पन्नः । उपायभागस्तु प्रत्यात्प्रवेद्यत्वात्सदोदित एव । ततोऽपि न हेतुफलत्वं नापि परस्परमुद्रणम् । अन्योन्यमुद्रितत्वे युक्त्यन्तरमाह । अजातस्येत्यादि । ज्ञानाकारव्यतिरिक्तस्य बाह्यस्यासम्भवात् । खचित्तमेव त्रैधातुकाकारतया बहिर्विभक्तमेवोपलभ्यते । न खचित्तादन्यद्योगिनस्तदार्नीं खपरविभागकल्पाभावात् । उक्तं च हेवज्ञे—

खर्गमत्यैश्च पातालैरेकमूर्तिर्भवेत्क्षणात् ।

खपरभागविकल्पेन बाधितुं नैव शक्यते ॥

बाह्यज्ञेयविभाग इति । बाह्यज्ञेयं पृथक्कृत्वाऽतो नेत्याद्युपसंहारः । किं छिनत्तीत्यादिदृष्टान्तः । ननु महासुद्राया अजातत्वात् फलमप्यस-
म्भावि न ह्यनुत्पन्नस्य कस्यचिष्ठर्मस्य किंचिदेव फलमनुभूयते कैश्चिदपी-
त्याह । बन्ध्येत्यादि । अनुत्पन्नाया अपि बन्ध्यादुहितुः संयोगे स्वप्रकाले
सौख्यं यदनुभूयते । तदाकाशोद्भवविभ्वसेवनात्फलरूपं सहजसुखं
योगिभिः संवेद्यत एव । न हि प्रज्ञोपायेन्द्रियानुत्पन्नं महासुद्रास-
मुत्पन्नमिवाकाशमिवावरणवर्जितं सर्वभूतस्थमतत्त्वविद्भिर्वेद्यते । ननु
तथागतेनोक्तं स्कन्धधात्वायतनाभावे द्वीन्द्रियसंयोगरहितं प्रज्ञाज्ञानं
स्वसंवेद्यं न भवत्यच्युतत्वात् । कथं स्वाचित्तप्रतिभासे स्वचित्तेनानुषङ्गं
कृत्वा स्वचित्तं निरावरणं करोति महाक्षरसुखज्ञानं चोपभुक्ते । परमाणु-
सन्दोहशारीराभावात् । एतदेव विपरीतं देवदत्त आत्मनः स्कन्धमारुद्य
ग्रामं गच्छतीति वाक्यवत् ।

इह कस्यचिदभिप्रायो भविष्यति । तस्मादुच्यत इह हि यद्वक्तव्यं
मूर्खैः परमाणुसन्दोहात्मकैः स्कन्धधात्वायतनैर्विना चित्तमात्रेण प्रज्ञा-
ज्ञानं स्वसंवेद्यं न भवति तत्र कस्मादागन्तुकचित्तवासनावशात् । इह
स्कन्धधात्वायतनं नामागन्तुकचित्तवासना तस्याः प्रसादेन चित्ते सुख-
दुःखचित्तवासना प्रविशति । परमार्थतो विचार्यमाणेनास्य शरीरस्य
क्षुद्रोपद्रवः कश्चिदस्ति येन चित्ते दुःखं प्रविशति । इह सर्वलोकेषु प्रसिद्धं
तस्यामेवावस्थायामन्यचित्तवासनात्मकं शरीरं परमाणुसन्दोहरहितं
देशान्तरं ब्रजत्प्रतिभासते । तस्य देशान्तरं ब्रजतः शरीरे चौरादिभि-
रुपद्रवे कृते सति तेनोपद्रवेण चित्ते दुःखं प्रविशति तेन दुःखेनाकन्दति ।
तदिदं महदद्वृतं शरीरं विना चौरादिभिर्विना स्वसंवेद्यं दुःखज्ञानं
प्रवर्तते । चित्तस्यैवं स्वप्ने महाकामोपभोगैश्चित्ते सुखं प्रविशति । तदे-
वाश्र्वर्यशरीरेण विना कामोपभोगैर्विना स्वसंवेद्यं सुखज्ञानं चित्तस्य
प्रवर्तते सत्त्वानामिति । एतदेव पण्डितैर्विचारयितुं न शक्यते प्रादेशिक-
ज्ञानमपि । किं पुनः संसारवासनातिक्रान्तं निर्वाणवासनोद्भूतं योगि-
स्वसंवेद्यं समन्तभद्रमहाक्षरसुखज्ञानं वितर्कयितुं शक्यते मूर्खैरिति ।

यदपि प्रज्ञोपायाभिन्नमित्युच्यते तदपि परमार्थतो नास्तीत्याह । न
प्रज्ञेत्यादि । न प्रज्ञा नाप्युपायः पृथग्भूतो राशिरस्ति येन तदभिन्नं

बोधिचित्तं स्यात्तस्या अवस्थाया बालयोगिभिरविज्ञेयत्वात्सहज इत्यपि
प्रज्ञया धिया सहजतत्त्वादुच्यते आसमन्तात्सुखापूर्णावस्थालाभात्स-
वैरावरणै रागादिक्लेशज्ञेयादिभिर्विरहितो निर्णेयः । करादिस्पर्शी-
भावात् । ग्राह्यग्राहकैयुर्याद्विषयेन्द्रियवर्जितः सर्वव्यापकत्वात्सर्वतः
सर्वाकारज्ञत्वात्सर्वभूतस्थः कालत्रयेऽपि परमाणुधर्मतातिक्रान्तत्वाद-
विद्याऽज्ञानकर्तिक्याऽछेद्यो विज्ञानधर्मतातीतत्वाद्ग्राह्यग्राहकोट्याऽभे-
वत्वाद्वेदवर्जितः स्वयम्भूरित्यादिश्लोकत्रयं लोकोत्तरषट्सत्त्वादेशोऽनु-
त्पादानिरोधत्वात्स्वयम्भूः । महाथौं जगदर्थकारित्वात् । गुह्यादुष्णीषा-
न्तषट्चक्रे क्रमेण वज्रसत्त्वमहासत्त्वयोधिसत्त्वसमयसत्त्ववज्रयोगकाल-
चक्रषणामकः । अस्य निर्देशो वज्रमित्यादिवज्रं शून्यविम्बं तद्यस्मा-
दभेद्यं तस्मान्महार्थं महोदेशो यः सत्त्वः कामधात्वादिरूपकायवाक्-
चित्तैकत्वाख्यः स परमाक्षरमुद्दिश्यत इति वज्रसत्त्वः । यद्वा वज्रमभेद्यं
कायवाक्चित्तैकरसं महासुखज्ञानं सत्त्वं त्रिभवस्यैकता ज्ञेयमाभ्यामैक्यं
परमाक्षरं स महान्महासुखपूर्णत्वान्महाराग उद्दिष्टः ।

स च सत्त्वो भूमिभिः पूर्णत्वात्सर्वसत्त्वरतिङ्कर उद्दिष्ट इति
महासत्त्वः । यद्वा महच्छब्देनात्र परमाक्षरसुखं तेन पूर्णो यः सत्त्वो
भूमिभिश्च स महासत्त्वः । यतोऽसौ बोधौ शून्यताकरुणातिमि-
कायां धर्मचक्रे स्थितोऽचलस्थितः । क्लेशादिरूपद्वेषसंघानां विजयि-
त्वान्महादेषो महारिपुश्चोदिष्टः । ततः सत्त्व इति बोधिसत्त्वः । स
यतः समयस्य चन्द्रामृताख्यशुक्रस्य सुखेऽच्युतिरूपं भक्षणं मोहवि-
जयित्वान्महामोहो मूढाधियां मोहघातकश्चोदिष्टस्ततः समयसत्त्वः । सैव
यतः कायादिवज्ञाणां प्रज्ञया विम्बेनाक्षरविन्दुभिश्च सहयोग एकत्वम् ।
निर्जितक्रोधत्वान्महाक्रोधो मारविजयित्वात्कुचमाररिपुश्चोपदिष्ट इति
वज्रयोगः । यतः स कालो महासुखं तस्मादुपायादपरित्यक्तव्यात्त्वा-
न्तरसत्त्वार्थो भगवान् । अत एव सत्त्वान्मोचयित्वा महालोभः क्षरलो-
भयातकश्चोपदिष्ट इति कालचक्रः । षण्णाडीरूपवडारचक्रेऽमी वज्रसत्त्वा-
दयः प्रत्येकं षट्प्रकारास्तत्राधः शंखिनीरूपारेऽक्षरज्ञानं रसनारूपदक्षि-
णारेऽक्षरवेदनाऽवधूतीरूपोर्ध्वारेऽक्षरविज्ञानम् । विण्णाडीरूपपञ्चिमारे
ऽक्षररूपम् । मूत्रनाडीरूपपूर्वारेऽक्षरसंस्कारः । ललनारूपोत्तरारेऽक्षरसंज्ञा
इति षट्स्कन्धाः ।

त एव षट्कुलानि यथाक्रमम् । अक्षरज्ञानादिष्टधातूनाम् ।
एवमक्षरमनआदिष्टिन्द्रियाणाम् । तथाक्षरशब्दादिष्टविषयाणाम् ।
इन्द्रियोपलक्षणादक्षरदिव्येन्द्रियपाण्युपस्थपायुवाक्पादाख्यकर्मेन्द्रिया-
णां तथा विषयोपलक्षणादक्षरच्युतिः । आदानभूत्रस्वावविहुत्सर्ग-
लापगत्याख्यकर्मेन्द्रियक्रियाणामेतानि षट्क्रिंशक्रमेण मण्डले महा-
कायाख्यवज्रसत्त्वमहारागाक्षररत्नेशमहाक्रोधाक्षोभ्यमहामोहाख्यवैरो-
चनमहाद्वेषाख्यामोघसिद्धिमहालोभाख्यामिताभाः । प्रज्ञापारमिता-
पाण्डरावज्रधात्वीश्वरीलोचनातारामामक्यः । समन्तभद्रक्षितिर्गर्भ-
वज्रपाणिसर्वनिवरणविष्कम्भीखर्गर्भलोकेश्वराः । शब्दवज्रारसवज्राधर्म-
धातुवज्रागन्धवज्रास्पर्शवज्रारूपवज्राः । शुभप्रज्ञान्तकोषणीषयमान्तक-
विद्वान्तकपद्मान्तकाः । महानीलाजस्मिन्नीरौद्राक्षीशुभ्यमिनीमहावीर्यामा-
निन्यः । अयं च षट्क्रिंशदेवताव्यापकोऽचित्तचित्तवज्रः । सावरणरा-
गादिनिरोधात्क्रोधराण्महाकामादिष्टमुखः । मृत्युमारादीनां भया-
नकृत्वाद्वीमः । उक्तज्ञानादिष्टकुलैः शोधितः काय इति कायमण्डलं गुह्ये-
न्द्रियवाङ्मण्डलचित्तमण्डलमेतत्त्रयात्मकषट्कुलमण्डलं तन्मार्गभाव-
नया शुद्धं सहविशुद्धानां पूर्वोक्तप्रज्ञोपायत्रिवज्राणां वज्रसत्त्वमचि-
त्तवज्रत्वं निष्पादयेत् । इदं सेकोदेशाख्यप्रकरणमुक्तं दशाभिषेकसा-
धनं परमाक्षराभिषेकसाधनं चोक्तम् । नाडीकुलप्रकाशकं देशकवज्र-
पाणेसुदेशात्संक्षेपात्सुटं कथितमित्याह भगवानिति-

सदर्थ्योतिनी शुद्धा सर्वावृत्तितमोऽपहा ।

हरत्वेषा जगत्तापं सेकेन्दुज्ञानचन्द्रिका ॥

इति सेकोदेशटीका समाप्ता ॥

कृतिरियं श्रीनड(नारो)पादानाम् ॥¹

1. The M.S. adds—स ५१४ वैशांपकृण ॥ भेटनेमङ्ग ॥

SEKODDESATĪKĀ

Addenda and Corrigenda

N. B.—Scholars to whom this book is dedicated, should forgive me for the unusual and rather odd sight of an ADDENDA where passages struck off the text have been restored. This is mainly due to the fact that I was not at hand, and my freedom of movement much reduced, when the publishing was undertaken.

1. Addenda

The following passages have been omitted, and some replaced with asterisks on the General Editor's initiative.

PREFACE. P. 34, line last but one; *before* 'The retention of bodhicitta... *read* "As I have mentioned before, the text prescribes: bhage lingam pratiṣṭhāpya bodhi-cittam na cotsṛjet ! Bhāvayed buddhabimbam tu traidhātukamaśesataḥ ॥"

TEXT	Page	Line	Replace asterisks by
	24	10	नग्नी०
"		27	चूषयेत्
25	8	„	भगे लिङ्
"	20	„	योनौ
26	2	„	क्षरण०
"	13	„	मैथुने
"	15	„	बिन्दुच्यवन०
28	6	„	स्तनाङ्ग०
"	10	„	गुद्य
"	19	„	स्त्रावो०
42	22	„	च्चवनसुख०
"	23	„	क्षरसुखं
46	24	„	स्त्रियं
"	24	„	स्वकरकमलनोशालनं

2. Corrigenda

PREFACE	Page	Line	Instead of	Read
	14	21	Nāgarjuna	Nāgārjuna
	27	12	Close brackets ()	
"		42	and the Guru	and the Guru

TEXT	29	6	assession	possession
	"	7	fierce	three
		35	Close brackets ()	
	35	1	recures	recurs
	2	3	पुर्णिमा, twice	पूर्णिमा
	"	22	स्वधर्य	स्वधर्या
	3	2	अधिपत्यमुत्तरं	अधिपत्यमुत्तरं
	"	23	सूर्याग्निनां	सूर्याग्निनां
	5	26	शन्यत्वादेव	शन्यत्वादेव
	6	24	°परिपूर्णं	°परिपूर्णं
	16	7	द्युतं	द्यूतं
	"	7	द्युतं	द्यूतं
	23	20	नटीका°	नाटका°
	24	4	नमोऽस्तु	नमोऽस्तु
	40	8	धमञ्जाला°	धूमञ्जाला°
	45	22	सूचिवद्	सूचिवद्
	46	29	शन्यं	शून्यं
	47	21	शन्यता°	शून्यता°
	48	6	तमोति	तमेति
	"	13	भावयेद्ध्या°	भावयेद्ध्या°
	"	29	शन्यतायाः ॥	शून्यतायाः ॥
	49	6	दर्पणखड्गाङ्गु°	दर्पणखड्गाङ्गु°
	51	15	निर्गन्धत्यवधूती	निर्गन्धत्यवधूती
	53	14	मध्यमायां	मध्यमायां
	55	2	वजमणेश्वृतं	वजमणेश्वृतं
	57	7	°धात्रायतन°	°धात्रायतन°
	"	8	परमार्थ°	परमार्थ°
	59	19	सहजनन्द°	सहजनन्द°
	61	28	वृद्ध्यादीनां°	वृद्ध्यादीनां°
	62	5	संवृत्यर्थ°	संवृत्यर्थ°

Gaekwad's Oriental Series

CATALOGUE OF BOOKS

1941

ORIENTAL INSTITUTE, BARODA

SELECT OPINIONS

Sylvain Levi: The Gaekwad's Series is standing at the head of the many collections now published in India.

Asiatic Review, London: It is one of the best series issued in the East as regards the get up of the individual volumes as well as the able editorship of the series and separate works.

Presidential Address, Patna Session of the Oriental Conference: Work of the same class is being done in Mysore, Travancore, Kashmir, Benares, and elsewhere, but the organisation at Baroda appears to lead.

Indian Art and Letters, London: The scientific publications known as the "Oriental Series" of the Maharaja Gaekwar are known to and highly valued by scholars in all parts of the world.

Journal of the Royal Asiatic Society, London: Thanks to enlightened patronage and vigorous management the "Gaekwad's Oriental Series" is going from strength to strength.

Sir Jadunath Sarkar, Kt.: The valuable Indian histories included in the "Gaekwad's Oriental Series" will stand as an enduring monument to the enlightened liberality of the Ruler of Baroda and the wisdom of his advisers.

The Times Literary Supplement, London: These studies are a valuable addition to Western learning and reflect great credit on the editor and His Highness.

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published at the Oriental Institute, Baroda

I. BOOKS PUBLISHED.

Rs. A.

1. Kāvyamīmāṃsā (काव्यमीमांसा) : a work on poetics, by Rājaśekhara (880-920 A.D.) : edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Reissued, 1924. Third edition revised and enlarged by Pandit K. S. Ramaswami Shastri of the Oriental Institute, Baroda, 1934, pp. 52+314 2-0

This book has been set as a text-book by several Universities including Benares, Bombay, and Patna.

2. Naranārāyaṇānanda (नरनारायणानन्द) : a poem on the Paurāṇic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Vastupāla, Minister of King Viradhabala of Dholka, composed between Samvat 1277 and 1287, i.e., A.D. 1221 and 1231 : edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916, pp. 11+92+12. *Out of print.*
3. Tarkasaṅgraha (तर्कसङ्ग्रह) : a work on Philosophy (refutation of Vaiśeṣika theory of atomic creation) by Ānandajñāna or Ānandagiri, the famous commentator on Śaṅkarācārya's Bhāṣyas, who flourished in the latter half of the 13th century : edited by T. M. Tripathi, 1917, pp. 36+142+13 *Out of print.*
4. Pārthaparākrama (पार्थपराक्रम) : a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāṭa, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur and the younger brother of the Paramāra king of Chandrāvatī (a state in Mārwār), and a feudatory of the kings of Guzerat, who was a Yuvarāja in Samvat 1220 or A.D. 1164 : edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 8+29. *Out of print.*
5. Rāstraudhavarṇa (राष्ट्रौद्धवर्ण) : an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāstraudha, king of Kanauj and the originator of the dynasty, to Nārāyana Shāh of Mayūragiri, by Rudra Kavi, composed in Śaka 1518 or A.D. 1596 : edited by Pandit Embar Krishna-macharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917, pp. 24+128+4 *Out of print.*

Rs. A.

6. Liṅgānuśāsana (लिङ्गानुशासन) : on Grammar, by Vāmana, who lived between the last quarter of the 8th century and the first quarter of the 9th century : edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 9+24 *Out of print.*
7. Vasantavilāsa (वसन्तविलास) : an historical poem (Mahākāvya) describing the life of Vastupāla and the history of Guzerat, by Bālachandrasūri (from Modheraka or Modhera in Kādi Prant, Baroda State), contemporary of Vastupāla, composed after his death for his son in Samvat 1296 (A.D. 1240) : edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 16+114+6 *Out of print.*
8. Rūpakaṣṭka (रूपकष्टक) : six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara, who lived between the 2nd half of the 12th and the 1st quarter of 13th century : edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 12+191 *Out of print.*
9. Mahaparājaya (मोहपराजय) : an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Guzerat, to Jainism, by Yaśahpāla, an officer of King Ajayadeva, son of Kumārapāla, who reigned from A.D. 1229 to 1232 : edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918, pp. 32+135+20 *Out of print.*
10. Hammiramadamardana (हम्मीरमदमर्दन) : a drama glorifying the two brothers, Vastupāla and Tejahpāla, and their King Viradhabala of Dholka, by Jayasimhasūri, pupil of Virasūri, and an Ācārya of the temple of Munisuvrata at Broach, composed between Samvat 1276 and 1286 or A.D. 1220 and 1239 : edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 15+98 2-0
11. Udayasundarīkathā (उदयसुन्दरीकथा) : a romance (Campū, in prose and poetry) by Sodghala, a contemporary of and patronised by the three brothers, Chchittarāja, Nāgārjuna, and Mummuṇirāja, successive rulers of Konkan, composed between A.D. 1026 and 1050 : edited by C. D. Dalal and Pandit Embar Krishnamacharya, 1920, pp. 10+158+7 2-4
12. Mahāvidyāviḍambana (महाविद्याविडम्बन) : a work on Nyāya Philosophy, by Bhaṭṭa Vādīndra who lived about A.D. 1210 to 1274 : edited by M. R. Telang, 1920, pp. 44+189+7 2-8
13. Prācīnagurjarakāvysaṅgraha (प्राचीनगुरजरकाव्यसङ्ग्रह) : a collection of old Gujarati poems dating from 12th to 15th centuries A.D. : edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 140+30 2-4
14. Kumārapālapratibodha (कुमारपालप्रतिबोध) : a biographical work in Prākṛta, by Somaprabhāchārya, composed in Samvat 1241 or A.D. 1195 : edited by Muni Jinavijayaji, 1920, pp. 72+478 7-8

Rs. A.

15.	Gaṇakārikā (गणकारिका) : a work on Philosophy (Pāśupata School), by Bhāsarvajña who lived in the Second half of the 10th century : edited by C. D. Dalal, 1921, pp. 10+57	1-4
16.	Saṅgītamakaranda (संगीतमकरन्द) : a work on Music, by Nārada : edited by M. R. Telang, 1920, pp. 16+64	<i>Out of print.</i>
17.	Kavīndrācārya List (कवीन्द्राचार्य-ग्रन्थसूची) : list of Sanskrit works in the collection of Kavīndrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.) : edited by R. Ananta-krishna Sastry, with a Foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921, pp. 20+34	0-12
18.	Vārāhagṛhyasūtra (वाराहगृह्यसूत्र) : Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda : edited by Dr. R. Shamasastri, 1920, pp. 5+24	0-10
19.	Lekhapaddhati (लेखपद्धति) : a collection of models of state and private documents, dating from 8th to 15th centuries A.D. : edited by C. D. Dalal and G. K. Shrigondevkar, 1925, pp. 11+130	2-0
20.	Bhavisayattakahā or Pañcamikahā (भविसयत्तकहा) : a romance in Apabhraṃśa language, by Dhanapāla (circa 12th century) : edited by C. D. Dalal and Dr. P. D. Gune, 1923, pp. 69+148+174	6-0
21.	A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessal-mere (जेसलमेरभाष्टागरौय-ग्रन्थसूची), compiled by C. D. Dalal and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923, pp. 70+101	3-4
22.	Paraśurāmakalpasūtra (परशुरामकल्पसूत्र) : a work on Tantra, with commentary by Rāmeśvara : edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923, pp. 23+390. <i>Out of print.</i>	
23.	Nityotsava (नित्योत्सव) : a supplement to the Paraśurāma-kalpasūtra by Umānandamāṭha : edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923. Second revised edition by Swami Trivikrama Tirtha, 1930, pp. 22+252	5-0
24.	Tantrarahasya (तन्त्ररहस्य) : a work on the Prābhākara School of Pūrvamimāṃsa, by Rāmānujācārya : edited by Dr. R. Shamasastri, 1923, pp. 15+84.. . <i>Out of print.</i>	
25, 32.	Samarāṅgāna (समराङ्गण) : a work on architecture, town-planning, and engineering, by king Bhoja of Dhara (11th century) : edited by Mahāmahopādhyāya T. Ganapati Shastry, Ph.D. Illustrated. 2 vols., 1924-1925, vol. I, pp. 39+290 (<i>out of print</i>) ; vol. II, pp. 16+324	10-0
26, 41.	Sādhanamālā (साधनमाला) : a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D., consisting of 312 small works, composed by distinguished writers : edited by Dr. B. Bhattacharyya. Illustrated. 2 vols., 1925-1928, vol. I, pp. 23+342 ; vol. II, pp. 183+295	14-0

Rs. A.

27. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda (बडोदाराजकीय ग्रन्थस्थळे) : compiled by G. K. Shrigondekar, M.A., and K. S. Ramaswami Shastri, with a Preface by B. Bhattacharyya, Ph.D., in 12 vols., vol. I (Veda, Vedalakṣaṇa, and Upaniṣads), vol. I, 1925, pp. 28+264 6-0
- 28, 84. Mānasollāsa or Abhilaśitārthacintāmaṇi (मानसोल्लास) : an encyclopædic work treating of one hundred different topics connected with the Royal household and the Royal court, by Someśvaradeva, a Chalukya king of the 12th century : edited by G. K. Shrigondekar, M.A., 3 vols., vol. I, 1925, pp. 18+146 ; vol. II, 1939, pp. 50+304 7-12
29. Nalavilāsa (नलविलास) : a drama by Rāmachandasūri, pupil of Hemachandasūri, describing the Paurāṇika story of Nala and Damayanti : edited by G. K. Shrigondekar, M.A., and L. B. Gandhi, 1926, pp. 40+91 2-4
- 30, 31. Tattvasaṅgraha (तत्त्वसङ्ग्रह) : a Buddhist philosophical work of the 8th century, by Śāntarakṣita, a Professor at Nālandā with Pañjikā (commentary) by his disciple Kamalasīla, also a Professor at Nālandā : edited by Pandit Embar Krishnamacharya, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 2 vols., 1926, vol. I, pp. 157+80+582 ; vol. II, pp. 4+353+102 .. 24-0
- 33, 34. Mirat-i-Ahmadi (मिरात-इ-अहमदी) : by Ali Mahamad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat : edited in the original Persian by Syed Nawab Ali, M.A., Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., illustrated, 1926-1928, vol. I, pp. 416 ; vol. II, pp. 632 19-8
35. Mānavagṛhyasūtra (मानवग्रह्यसूत्र) : a work on Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda with the Bhāṣya of Aṣṭāvakra : edited with an introduction in Sanskrit by Pandit Rāmakrishna Harshaji Śāstri, with a Preface by Prof. B. C. Lele, 1926, pp. 40+264 5-0
- 36, 68. Nāṭyaśāstra (नाट्यशास्त्र) : of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir : edited by M. Ramakrishna Kavi, M.A., 4 vols., vol. I, illustrated, 1926, pp. 27+397, (*out of print*) ; vol. II, 1934, pp. 23+25+464 5-0
37. Apabhrāṁśakāvyatrayī : (अपभ्रंशकाव्यत्रयी) consisting of three works, the Carcari, Upadeśarasāyana, and Kālasvarūpakuṇḍala, by Jinadatta Śūri (12th century) with commentaries : edited with an elaborate introduction in Sanskrit by L. B. Gandhi, 1927, pp. 124+115 .. 4-0
38. Nyāyapraveśa (न्यायप्रवेश), Part I (Sanskrit Text) : on Buddhist Logic of Diinnāga, with commentaries of Haribhadra Śūri and Pārvadeva : edited by Principal A. B. Dhruva, M.A., LL.B., Pro-Vice-Chancellor, Hindu University, Benares, 1930, pp. 39+104 .. *Out of print.*

Rs. A.

39. Nyāyapraveśa (न्यायप्रवेश), Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc., by Pandit Vidhusekhara Bhattacharyya, Principal, Vidyabhavana, Visvabharati, 1927, pp. 27+67 .. 1-8
40. Advayavajrasaṅgraha (अद्वयवज्रसङ्ग्रह): consisting of twenty short works on Buddhist philosophy by Advayavajra, a Buddhist savant belonging to the 11th century A.D., edited by Mahāmahopadhyāya Dr. Haraprasad Sastri, M.A., C.I.E., Hon. D.Litt., 1927, pp. 39+68 .. 2-0
- 42, 60. Kalpadrukośa (कल्पद्रुकोश): standard work on Sanskrit Lexicography, by Keśava: edited with an elaborate introduction by the late Pandit Ramavatara Sharma, Sahityacharya, M.A., of Patna and index by Pandit Shrikant Sharma, 2 vols., vol. I (text), 1928, pp. 64+485; vol. II (index), 1932, pp. 283, .. 14-0
43. Mirat-i-Ahmadi Supplement (मिरात-ए-अहमदी परिभ्रष्ट): by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by Mr. C. N. Seddon, I.C.S. (retired), and Prof. Syed Nawab Ali, M.A. Illustrated. Corrected reissue, 1928, pp. 15+222 .. 6-8
44. Two Vajrayāna Works (बच्चानग्रन्थद्वयं): comprising Prajñopāyaviniścayasiddhi of Anaṅgavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti—two important works belonging to the little known Tantra school of Buddhism (8th century A.D.): edited by Dr. B. Bhattacharyya, 1929, pp. 21+118 .. 3-0
45. Bhāvaprakāśana (भावप्रकाशन): of Śāradātanaya, a comprehensive work on Dramaturgy and Rasa, belonging to A.D. 1175-1250; edited by His Holiness Yadugiri Yatiraja Swami, Melkot, and K. S. Ramaswami Sastri, Oriental Institute, Baroda, 1929, pp. 98+410 7-0
46. Rāmacarita (रामचरित): of Abhinanda, Court poet of Hāravarṣa probably the same as Devapāla of the Pāla Dynasty of Bengal (cir. 9th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 29+467 .. 7-8
47. Nañjarājayaśobhūṣana (नन्जराजयशोभूषण): by Nr̥simha-kavi alias Abhinava Kālidāsa, a work on Sanskrit Poetics and relates to the glorification of Nañjarāja, son of Virabhūpa of Mysore: edited by Pandit E. Krishnamacharya, 1930, pp. 47+270 .. 5-0
48. Nātyadarpaṇa (नाट्यदर्पण): on dramaturgy, by Rāmacandra Sūri with his own commentary: edited by Pandit L. B. Gandhi and G. K. Shrigondevkar, M.A., 2 vols., vol. I, 1929, pp. 23+228 .. 4-8
49. Pre-Diññāga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources (प्राचीनबौद्धतर्कग्रन्थाः): containing the English translation of Śatāśāstra of Āryadeva, Tibetan text and

Rs. A.

	English translation of <i>Vigraha-vyāvartanī</i> of Nāgārjuna and the re-translation into Sanskrit from Chinese of <i>Upāyahṛdaya</i> and <i>Tarkaśāstra</i> : edited by Prof. Giuseppe Tucci, 1930, pp. 30+40+32+77+89+91 ..	9-0
50.	Mirat-i-Ahmadi Supplement (मिरात-इ-अहमदी परिशिष्ट) : Persian text giving an account of Guzerat, by Ali Muhammad Khan: edited by Syed Nawab Ali, M.A., Principal, Bahauddin College, Junagadh, 1930, pp. 254 ..	6-0
51, 77.	Trīsaṭīśalākāpuruṣacaritra (त्रिषष्ठिशलाका पुरुषचरित्र) : of Hemacandra, translated into English with copious notes by Dr. Helen M. Johnson of Osceola, Missouri, U.S.A., 4 vols., vol. I (Ādiśvaracaritra), pp. 19+530, illustrated, 1931; vol. II, pp. 22+396, 1937 ..	26-0
52.	Dandaviveka (दण्डविवेक) : a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 15th century A.D.: edited by Mahāmahopādhyāya Kamala Kṛṣṇa Smṛtitirtha, 1931, pp. 34+380 ..	8-8
53.	Tathāgataguhyaka or Guhyasamājā (गुह्यसमाज) : the earliest and the most authoritative work of the Tantra School of the Buddhists (3rd century A.D.): edited by B. Bhattacharyya, Ph.D., 1931, pp. 39+210..	4-4
54.	Jayākhyasamhitā (जयाख्यासंहिता) : an authoritative Pāñcarātra work of the 5th century A.D., highly respected by the South Indian Vaiśnavas: edited by Pandit E. Krishnamacharya of Vadtal, with one illustration in nine colours and a Foreword by B. Bhattacharyya, Ph.D., 1931, pp. 78+47+454 ..	12-0
55.	Kāvyālaṅkārasārasaṅgraha (काव्यालङ्कारसारसङ्ग्रह) : of Udbhaṭa with the commentary, probably the same as Udbhaṭaviveka of Rājānaka Tilaka (11th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastry, 1931, pp. 48+62	2-0
56.	Pārānanda Sūtra (पारानन्दसूत्र) : an ancient Tāntric work of the Hindus in Sūtra form giving details of many practices and rites of a new School of Tantra: edited by Swami Trivikrama Tirtha with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 30+106 ..	3-8
57, 69.	Ahsan-ut-Tawarikh (आह्सान-उत्-तवारिख) : history of the Safawi Period of Persian History, 15th and 16th centuries, by Hasani-Rumlu: edited by C. N. Seddon, I.C.S. (retired), Reader in Persian and Marathi, University of Oxford, 2 vols. (Persian text and translation in English), vol. I, 1932, pp. 36+510; vol. II, 1934, pp. 15+301	19-8
58.	Padmānanda Mahākāvya (पद्मानन्दमहाकाव्य) : giving the life history of Rsabhadeva, the first Tīrthaṅkara of the Jainas, by Amarachandra Kavi of the 13th century: edited by H. R. Kapadia, M.A., 1932, pp. 99+667	14-0

Rg. A

Rs. A.

74. Portuguese Vocables in Asiatic Languages (पोर्तुगीज-शब्दकोश) : translated into English from Portuguese by Prof. A. X. Soares, M.A., LL.B., Baroda College, Baroda, 1936, pp. 125+520 12-0
75. Nāyakaratna (नायकरत्न) : a commentary on the Nyāyaratnamāla of Pārthaśārathi Miśra by Rāmānuja of the Prābhākara School: edited by K. S. Ramaswami Sastry of the Oriental Institute, Baroda, 1937, pp. 69+346 4-8
76. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan (पञ्चनभाड़ागारौय ग्रन्थसूची) : edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, M.A., by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 72+498 8-0
78. Gaṇitatilaka (गणिततिलक) : of Śripati with the commentary of Śimhatilaka, a non-Jain work on Arithmetic with a Jain commentary: edited by H. R. Kapadia, M.A., 1937, pp. 81+116 4-0
79. The Foreign Vocabulary of the Quran (कुराणशब्दकोश) : showing the extent of borrowed words in the sacred text: compiled by Professor Arthur Jeffery of the School of Oriental Studies, Cairo, 1938, pp. 15+311 .. 12-0
- 80, 83. Tattvasaṅgraha (तत्त्वसङ्ग्रह) : of Śāntarakṣita with the commentary of Kamalaśīla: translated into English by Mahāmahopādhyāya Dr. Ganganath Jha, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 8+739; vol. II, 1939, pp. 12+854 .. 37-0
81. Haṁsa-vilāsa (हंसविलास) : of Haṁsa Miṭṭhu: forms an elaborate defence of the various mystic practices and worship: edited by Swami Trivikrama Tirtha and Mahāmahopādhyāya Hathibhai Shastri, 1937, pp. 13+331 5-8
82. Sūktimuktāvalī (सूक्तिमुक्तावली) : a well-known Sanskrit work on Anthology, of Jalhana, a contemporary of King Kṛṣṇa of the Northern Yādava Dynasty (A.D. 1247): edited by Pandit E. Krishnamacharya, Sanskrit Pāthashālā, Vadtal, 1938, pp. 66+463+85.. .. 11-0
85. Bṛhaspati Smṛti (बृहस्पतिस्मृति), being a reconstructed text of the now lost work of Bṛhaspati: edited by Rao Bahadur K. V. Rangaswami Aiyanagar, Director, Tirupati Oriental Institute, Tirupati, 1940. *Shortly.*
86. Parama-Saṁhitā (परमसंहिता) : an authoritative work on the Pāñcarātra system: edited by Dewan Bahadur S. Krishnaswami Aiyanagar, of Madras, 1940, pp. 45+208+230 8-0
87. Tattvopaplava (तत्त्वोपलव) : a masterly criticism of the opinions of the prevailing Philosophical Schools by Jayarāsi, an atheistic writer: edited by Pandit Sukhalalji of the Benares Hindu University with an introduction by Mr. R. C. Parikh of Ahmedabad, 1940, pp. 21+144. 4-0

Rs. A.

88. *Anekāntajayapatākā* (अनेकान्तजयपताका) : of Haribhadra Sūri (8th century A.D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri : edited by H. R. Kapadia, M.A., in 2 vols., vol. I, 1940, pp. 32+404 10-0
89. *Śāstradīpikā* (शास्त्रदीपिका) : a well-known Mimāṃsā work : the Tarkapāda translated into English by D. Venkatramiah of Mysore, 1940, pp. 39+233 5-0
90. *Sekoddeśatīkā* (सेकोद्देशटीका) : a Buddhist ritualistic work of Naropa describing the Abhiṣeka or the initiation of the disciple to the mystic fold : edited by Dr. Mario Carelli, 1941. *Shortly.*

II. BOOKS IN THE PRESS.

1. *Nātyāśāstra* (नाट्यशास्त्र) : edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. III.
2. *Alamkāramahodadhi* (अलङ्कारमहोदधि) : a famous work on Sanskrit Poetics composed by Narendraprabha Sūri at the request of Minister Vastupāla in 1226 A.D. : edited by Lalchandra B. Gandhi of the Oriental Institute, Baroda.
3. *Dvādaśāranayacakra* (द्वादशारनयचक्र) : an ancient polemical treatise giving a résumé of the different philosophical systems with a refutation of the same from the Jain standpoint by Mallavādi Sūri with a commentary by Simhasuri Gani : edited by Muni Caturvijayaji.
4. *Kṛtyakalpataru* (कृत्यकल्पतरु) : of Lakṣmīdhara, minister of King Govindachandra of Kanauj : edited by Rao Bahadur K. V. Rangaswami Aiyangar, vols. I-V.
5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (बडोइंडाराजकीय पञ्चदूची) : compiled by K. S. Ramaswami Sastry, Srauta Pandit, Oriental Institute, Baroda, 12 vols., vol. II (Śrauta, Dharma, and Grhya Sūtras).
6. *Mādhvānala-Kāmakandalā* (माधवानलकामकन्दला) : a romance in old Western Rajasthani by Ganapati, a Kāyastha from Amod : edited by M. R. Majumdar, M.A., LL.B.
7. *Anekāntajayapatākā* (अनेकान्तजयपताका) : of Haribhadra Sūri (c. 1120 A.D.) with his own commentary and Tippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri : edited by H. R. Kapadia, M.A., in 2 vols., vol. II.
8. *Samrāṭ Siddhānta* (सम्राट्सिद्धान्त) : the well-known work on Astronomy of Jagannātha Pandit : critically edited with numerous diagrams by Pandit Kedar Nath, Rajjyotisi, Jaipur.

9. Vimalaprabhā (विमलप्रभा): the famous commentary on the Kālacakra Tantra and the most important work of the Kālacakra School of the Buddhists: edited with comparisons of the Tibetan and Chinese versions by Giuseppe Tucci of the Italian Academy.
10. Aparājitatpṛcchā (अपराजितापृच्छा): a voluminous work on architecture and fine-arts: edited by Mr. P. A. Mankad, L.C.E.
11. Paraśurāma Kalpa Sūtra (परशुरामकल्पसूत्र): a work on Hindu Tantra, with commentary by Rāmeśvara: second revised edition by Pandit Sakarlal Shastri.
12. An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (यन्मामसूची): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, Catalogue Assistant, 2 vols., vol. I.
13. Vivāda Cintāmaṇi (विवादचिन्तामणि): of Vāchaspati Miśra: an authoritative Smṛti work on the Hindu Law of Inheritance: translated into English by Mahāmaho-pādhyāya Dr. Ganganath Jha.
14. Tarkabhbhāṣā (तर्कभाषा): a work on Buddhist Logic, by Mokṣakara Gupta of the Jagaddala monastery: edited with a Sanskrit commentary by Pandit Embar Krishnamacharya of Vadtal.
15. Hetubindutikā (हेतुबिन्दुटीका): commentary of Arcaṭa on the famous work of Dharmakīrti on Buddhist logic: edited from a single MS. discovered at Pattan, by Pandit Sukhalalji of the Benares Hindu University.
16. Gurjararāsāvalī (गुजरारासावली): a collection of several old Gujarati Rāsas: edited by Messrs. B. K. Thakore, M. D. Desai, and M. C. Modi.

III. BOOKS UNDER PREPARATION.

1. Prajñāpāramitās (प्रज्ञापारमिता): commentaries on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work: edited by Prof. Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. II.
2. Śaktisāṅgama Tantra (शक्तिसङ्गमतन्त्र): comprising four books on Kāli, Tārā, Sundari, and Chhinnamastā: edited by B. Bhattacharyya, Ph.D., 4 vols., vols. III-IV.
3. Nātyadarpana (नाट्यदर्पण): introduction in Sanskrit giving an account of the antiquity and usefulness of the Indian drama, the different theories on Rasa, and an examination of the problems raised by the text, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.

Rs. A.

4. Krtyakalpataru (कृत्यकल्पतरु) : one of the earliest Nibandha works of Lakşmidhara : edited by Rao Bahadur K. V. Rangaswami Aiyangar, 8 vols., vols. VI-VIII.
5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (बडोदाराज्ञानीय पन्थसूची) : compiled by the Library Staff, 12 vols., vol. III (Smṛti MSS.).
6. Mānasollāsa (मानसोङ्काश) : or Abhilāśītārthaśānti mani, edited by G. K. Shrigondevkar, M.A., 3 vols., vol. III.
7. Nitikalpataru (नीतिकल्पतरु) : the famous Niti work of Kṣemendra : edited by Sardar K. M. Panikkar, M.A., of Patiala.
8. Chhakkammuvaeso (छक्कमुवस्सो) : an Apabhramsa work of the Jains containing didactic religious teachings : edited by L. B. Gandhi, Jain Pandit.
9. Niśpannayogāmbara Tantra (निष्पन्नयोगाम्बरतन्त्र) : describing a large number of mandalas or magic circles and numerous deities : edited by B. Bhattacharyya.
10. Basatin-i-Salatin (बासातिन्-इ-सालातिन्) : a contemporary account of the Sultans of Bijapur : translated into English by M. A. Kazi of the Baroda College and B. Bhattacharyya.
11. Madana Mahārava (मदनमहार्व) : a Smṛti work principally dealing with the doctrine of Karmavipāka composed during the reign of Māndhātā son of Madanapāla : edited by Embar Krishnamacharya.
12. Triṣaṭīśalākāpuruṣacaritra (त्रिषष्ठिशलाका पुरुषचरित्र) : of Hemacandra : translated into English by Dr. Helen Johnson, 4 vols., vols. III-IV.
13. Brhaspatittattva (ब्रह्मस्तित्तत्त्व) : a Śaiva treatise belonging to an early stratum of the Āgamic literature written in old Javanese with Sanskrit ślokas interspersed in the text : edited by Dr. A. Zeiseniss of Leiden.
14. Anu Bhāṣya (अनुभाष्य) : a standard work of the Śuddhādvaita School : translated into English by Prof. G. H. Bhatt, M.A., of the Baroda College.
15. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan (पत्तनभाष्टागारीय पन्थसूची) : edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, M.A., by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.
16. An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda (पन्थनामसूची) : compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, Catalogue Assistant, 2 vols., vol. II.

17. *Nātyaśāstra* (नाट्यशास्त्र): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: second revised edition by K. S. Ramaswami Shastri Siromani, vol. I.
18. *Nātyaśāstra* (नाट्यशास्त्र): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: edited by Dr. Rama-krishna Kavi, 4 vols., vol. IV.
19. *Bhojanakutūhala* (भोजनकुतूहल): on the methods of preparing different dishes and ascertaining their food value written by Raghunātha Sūri, disciple of Anantadeva in the 16th century A.D.: edited by Ananta Yajneswar Shastri Dhupkar.
20. *Tattvacintāmaṇi* (तत्त्वचिन्तामणि): with the Āloka and Darpana commentaries: edited by Dr. Umesh Misra of the Allahabad University.
21. *Rāsasaṅgraha* (राससंग्रह): a collection of 14 old Gujarati Rāsas, composed in the 15th and 16th centuries: edited by M. R. Majumdar, M.A., LL.B., of the Baroda College.
22. *Pārasikakoṣasaṅgraha* (पारसीककोषसंग्रह): a collection of four Persian Sanskrit lexicons: edited by Dewan Bahadur K. M. Zaveri and M. R. Majumdar, M.A., LL.B.
23. *Dhūrtasvāmi Bhāṣya* (धूर्तस्वामिभाष्य): a commentary on the Āśvalāyana Gṛhyasūtra: edited by A. Chinna-swami Shastri.
24. *Koḍaṇḍamandana* (कोटदण्डमण्डन): a work on archery attributed to Mandana Sūtradhāra: edited by M. Rama-krishna Kavi.
25. *Mataṅgavṛtti* (मतङ्गवृत्ति): a commentary on the Mataṅga Pārameśvara Tantra by Rāmakanṭha Bhaṭṭa: edited by Mahamahopadhyaya Jogendranath Bagchi.
26. *Upaniṣat-Saṅgraha* (उपनिषत्संग्रह): a collection of unpublished Upanisads: edited by Shastri Gajanan Shambhu Sudhale of Bombay.

For further particulars please communicate
with—

THE DIRECTOR,
Oriental Institute, Baroda.

**THE GAEKWAD'S STUDIES IN RELIGION AND
PHILOSOPHY.**

Rs. A.

1. The Comparative Study of Religions : [Contents: I, the sources and nature of religious truth. II, supernatural beings, good and bad. III, the soul, its nature, origin, and destiny. IV, sin and suffering, salvation and redemption. V, religious practices. VI, the emotional attitude and religious ideals]: by Alban G. Widgery, M.A., 1922	15-0
2. Goods and Bads : being the substance of a series of talks and discussions with H.H. the Maharaja Gaekwad of Baroda. [Contents: introduction. I, physical values. II, intellectual values. III, æsthetic values. IV, moral value. V, religious value. VI, the good life, its unity and attainment]: by Alban G. Widgery, M.A., 1920. (Library edition Rs. 5)	3-0
3. Immortality and other Essays : [Contents: I, philosophy and life. II, immortality. III, morality and religion. IV, Jesus and modern culture. V, the psychology of Christian motive. VI, free Catholicism and non-Christian Religions. VII, Nietzsche and Tolstoi on Morality and Religion. VIII, Sir Oliver Lodge on science and religion. IX, the value of confessions of faith. X, the idea of resurrection. XI, religion and beauty. XII, religion and history. XIII, principles of reform in religion]: by Alban G. Widgery, M.A., 1919. (Cloth Rs. 3)	2-0
4. Confutation of Atheism : a translation of the <i>Hadis-i-Halila</i> or the tradition of the Myrobalan Fruit: translated by Vali Mohammad Chhanganbhai Momin, 1918 ..	0-14
Conduct of Royal Servants : being a collection of verses from the Viramitrodaya with their translations in English, Gujarati, and Marathi: by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D.	0-6
-

SELLING AGENTS OF THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

England

Messrs. Luzac & Co., 46, Great Russell Street, London,
W.C. 1.

Messrs. Arthur Probsthain, 41, Great Russell Street,
London, W.C. 1.

Messrs. Deighton Bell & Co., 13 & 30, Trinity Street,
Cambridge.

Calcutta

Messrs. The Book Co., Ltd., 4/3, College Square.

Messrs. Thacker Spink & Co., 3, Esplanade East.

Benares City

Chowkhamba Sanskrit Series Office, Post Box No. 8,
Benares.

Messrs. Braj Bhusan Das & Co., 40/5, Thathari Bazar.

Lahore

Messrs. Mehrchand Lachmandass, Sanskrit Book Depôt,
Said Mitha Street.

Messrs. Motilal Banarsidass, Punjab Sanskrit Book
Depôt, Said Mitha Street.

Bombay

Messrs. Taraporevala & Sons, Kitab Mahal, Hornby
Road.

Messrs. Gopal Narayan & Co., Kalbadevi Road.

Messrs. N. M. Tripathi & Co., Kalbadevi Road.

Saraswati Pustak Bhandar, Gulalwadi, Fort.

Poona

Oriental Book Supply Agency, 15, Shukrawar Peth.

Baroda

N. C. Athavale, Bookseller, Raopura.